

CRNA GORA

AGENCIJA ZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE
I POŠTANSKU DJELATNOST

**Maloprodajno tržište javno dostupnih usluga lokalnih i međumjesnih
poziva za pravna i fizička lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji**

Podgorica, oktobar 2015. godine

SADRŽAJ

REZIME	4
UVOD	9
1.1 Evropski regulatorni okvir za elektronske komunikacije	9
1.2 Pravni osnov za sprovođenje postupka definisanja i analize relevantnog tržišta	11
1.3 Saradnja sa Agencijom za zaštitu konkurencije	13
1.4 Hronološki redoslijed aktivnosti	13
2. DEFINISANJE RELEVANTNOG TRŽIŠTA USLUGA	16
2.1 Karakteristike tržišta	16
2.2 Definicija relevantnog tržišta usluga	18
2.3 Analiza stepena supstitucije na strani tražnje/ponude	19
2.4 Supstituti pozivima koji potiču iz fiksnih komunikacionih mreža	20
2.4.1 Pozivi iz mobilnih mreža	20
2.4.2 Pozivi putem internet protokola (VoIP)	23
2.4.3 Određivanje tržišta prema vrstama poziva	24
2.4.4 Pozivi putem usluge izbora i predizbora operatora	24
2.4.5 Pozivi prema brojevima u fiksnim mrežama i pozivi prema brojevima u mobilnim mrežama	26
2.4.6 Pozivi prema Internet brojevima	27
2.4.7 Pozivi prema geografskim i negeografskim brojevima	28
2.4.8 Fizička i pravna lica	29
2.5 Geografska dimenzija relevantnog tržišta	29
2.6 Zaključak Agencije o određivanju relevantnog tržišta	30
3. TEST TRI KRITERIJUMA	31
3.1 Prvi kriterijum: prisutnost visokih i trajnih prepreka za ulazak na tržište, strukturne, pravne ili regulatorne prirode	32
3.1.1 Strukturne prepreke ulaska na tržište	32
3.1.2 Pravne ili regulatorne prepreke ulaska na tržište	38
3.1.3 Zaključak o prvom kriterijumu	40
3.2 Drugi kriterijum: struktura tržišta koja ne teži razvoju efikasne tržišne konkurencije unutar odgovarajućeg vremenskog okvira	40
3.2.1 Zaključak o drugom kriterijumu	44
3.3 Treći kriterijum: primjena relevantnih propisa o zaštiti tržišne konkurencije sama po sebi ne omogućuje na odgovarajući način uklanjanje nedostataka na tržištu	44
3.3.1 Zaključak o trećem kriterijumu	46
3.4 Mišljenje nadležnog regulatornog tijela o utvrđivanju jeli relevantno tržište podložno prethodnoj regulaciji	47
4. ANALIZA RELEVANTNOG TRŽIŠTA	48
4.1 Tržišni udio operatora na relevantnom tržištu i izmjene u strukturi u dužem vremenskom periodu	48
4.2 Nadzor nad infrastrukturom kod koje postoje visoke barijere za ulazak na relevantno tržište	50
4.3 Strepen diverzifikacije usluga	53
4.4 Ekonomija obima	53
4.5 Ekonomija širine	54

4.6	Stepen vertikalne integracije.....	54
4.7	Zaključak o procjeni postojanja operatora sa značajnom tržišnom snagom	55
5.	PREPREKE U RAZVOJU TRŽIŠNE KONKURENCIJE	56
5.1	Mehanizmi vertikalnog prenošenja tržišne snage sa jednog na drugo tržište	58
5.2	Mehanizmi horizontalnog prenošenja tržišne snage sa jednog na drugo tržište.....	60
5.3	Značajna tržišna snaga na pojedinačnom tržištu	61
6.	PROCJENA EFEKATA IMPLEMENTACIJE RANIJE PROPISANIH REGULATORNIH OBAVEZA.....	63
6.1.	Pravni osnov	63
6.2.	Važeće regulatorne obaveze	63
7.	ODREĐIVANJE REGULATORNIH OBAVEZA ZA OPERATORE SA ZNAČAJNOM TRŽIŠNOM SNAGOM	66
7.1.	Obaveze na veleprodajnom nivou	67
7.1.1.	Obaveza mogućnosti izbora/predizbora operatora	67
7.1.2.	Obaveza iznajmljivanja pretplatničkih linija na veleprodajnom nivou (eng. Wholesale line rental).....	70
7.2.	Obaveze na maloprodajnom nivou	73
7.2.1.	Odvojeno vođenje računovodstvenih evidencija	74
7.2.2.	Obaveza regulacije cijena maloprodajnih usluga	75
8.	Prilozi.....	81
8.1.	Prilog A – Mišljenje Agencije za zaštitu konkurencije	Ошибка! Закладка не определена.

REZIME - nacrt Analize Maloprodajnog tržišta javno dostupnih usluga lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji iz jula 2015. godine sa akcentom na razlike u odnosu na predmetnu Analizu nakon prvog kruga završenog 2012. godinu

Kod uvodnog dijela napravljene se neke izmjene koje su posljedica izmijenjenog regulatornog okvira Evropske unije i izmjena u skladu sa novim Zakonom o elektronskim komunikacijama.

Kod definicije relevantnog tržišta nije bilo izmjena koje bi uticale na zaključak Agencije o definisanju relevantnog tržišta.

Na bazi sprovedenog postupka definisanja relevantnog tržišta, Agencija je zaključila da relevantno Maloprodajno tržište javno dostupnih usluga lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji obuhvata slijedeće usluge:

- pozivi prema geografskim brojevima (prema nacionalnim fiksnim mrežama);
- pozivi prema brojevima u nacionalnim mobilnim elektronskim komunikacionim mrežama,

nezavisno od toga da li se radi o standardnoj javno dostupnoj telefonskoj usluzi ili upravljanim VoIP pozivima (kod kojih se prenos govora pruža putem internet protokola i koji u potpunosti prolazi kroz mrežu operatora, a pritom omogućava poseban virtualni kanal za govor) ili usluzi koja se pruža posredstvom WiMAX tehnologije.

Takođe, Agencija geografsku dimenziju relevantnog tržišta određuje kao teritoriju Crne Gore i to za sve operatore koji nude usluge fiksne telefonije na tržištu, s obzirom da je pravni i regulatorni okvir vezan za područje elektronskih komunikacija isti na čitavoj teritoriji Crne Gore.

Poglavalje Test tri kriterijuma- S obzirom da relevantno Maloprodajno tržište javno dostupnih usluga lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji, nije sadržano važećom Preporukom Evropske komisije o relevantnim tržištima usluga potrebno je dokazati, u skladu sa članom 65 stav 3 Zakona o elektronskim komunikacijama, da je relevantno tržište podložno ex ante regulaciji prethodnom provjerom da li su na ovom tržištu zadovoljena slijedeća tri kriterijuma, i to:

Prvi kriterijum: prisutnost visokih i trajnih prepreka za ulazak na tržište, strukturne, pravne i regulatorne prirode

Agencija je u slučaju strukturnih prepreka razmatrala sljedeće kriterijume koji su sastavni dio Preporuke Evropske komisije iz 2013. godine: nadzor nad infrastrukturom-koji predstavlja visoku prepreku razvoju infrastrukturne konkurencije, stepen vertikalne integracije, postojanje nenadoknadivih troškova, ekonomija obima i širine, prepreke prelaska za krajnje korisnike i stepen diverzifikacije usluga. S druge strane, Agencija je dokazala da na istom tržištu ne postoje pravne ili regulatorne prepreke ulaska na tržište. S obzirom da se generalno smatra da pravne ili regulatorne prepreke predstavljaju relativno manja ograničenja u odnosu na strukturne barijere, Agencija je zaključila da na tržištu javno dostupne telefonske usluge u lokalnom i međumjesnom saobraćaju koja se pruža na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica postoje strukturne prepreke ulaska na tržište, odnosno da je prvi kriterijum zadovoljen.

Drugi kriterijum: struktura tržišta ne teži razvoju efikasne tržišne konkurencije u odgovarajućem vremenskom periodu

Agencija je u slučaju drugog kriterijuma razmatrala sljedeće kriterijume: tržišni udjeli operatora, cjenovna kretanja, nadzor infrastrukture kod koje postoje visoke prepreke razvoju infrastrukturne konkurencije. Agencija je, na osnovu navedenih kriterijuma, zaključila da tržište javno dostupne telefonske usluge u lokalnom i međumjesnom saobraćaju koja se pruža na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica ne bi, u odsustvu regulacije, težilo efikasnoj tržišnoj konkurenciji, odnosno da je drugi kriterijum zadovoljen.

Treći kriterijum: primjena relevantnih propisa o zaštiti tržišne konkurencije sama po sebi ne omogućuje na odgovarajući način uklanjanje nedostataka na tržištu

Na osnovu dokumenta Evropske asocijacije regulatora o testu tri kriterijuma, regulatorna tijela treba da procijene da li je primjena propisa o zaštiti konkurencije dovoljna da ukloni nedostatke koji postoje ili koji se mogu javiti na tržištu elektronskih komunikacija. Navedena procjena uključila je sljedeće: stepen opšteg nekonkurentskog ponašanja, stepen kompleksnosti uklanjanja nekonkurentskog ponašanja, nekonkurentsko ponašanje koje može dovesti do nepopravljive štete na relevantnom tržištu ili povezanim tržištima, potreba za regulatornom intervencijom kako bi se dugoročno osigurao razvoj efikasne konkurencije na tržištu. Na osnovu analize navedenog, Agencija je zaključila da, za tržište javno dostupne telefonske usluge u lokalnom i međumjesnom saobraćaju koja se pruža na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica, propisi o zaštiti konkurencije, odnosno *ex-post* regulacija, ne omogućavaju na odgovarajući način otklanjanje nedostataka na tržištu, odnosno da je i treći kriterijum zadovoljen.

Nakon postupka provjere ispunjenosti uslova iz Testa tri kriterijuma Agencija je dokazala da su kumulativno ispunjeni uslovi iz Testa, te da je predmetno relevantno tržište podložno *ex ante* regulaciji. Agencija je sprovedla javni konsultativni postupak u periodu od 05.05.2015 - 05.06.2015. godine povodom Nacrta dokumenata o sprovedenom Testu tri kriterijuma na tržištima određenim

pomenutom Odlukom. Nadalje, Agencija je, nakon prijema primjedbi, komentara i sugestija operatora u javnom konsultativnom postupku, pripremila Pregled odgovora na iste i pristupila sprovođenju postupka analize relevantnih tržišta.

U poglavlju koji se odnosi na – Analizu relevantnog tržišta izvršeno je ažuriranje podataka koje se odnose na tržišni udio operatora na relevantnom tržištu, barijere za ulazak na relevantno tržište i uticaj potencijalne konkurencije na tom tržištu, uticaj velikih korisnika na snagu operatora (kompenzaciona kupovna moć), odsustvo potencijalne konkurencije, ekonomija obima i ekonomija opsega, tehnološka prednost i superiornost, stepen vertikalne integracije, stepen diverzifikacije usluga itd. Međutim, iako su obrađeni novi podaci dobijeni od operatora, zaključak Agencije o statusu operatora sa značajnom tržišnom snagom ostao je isti kao i u prethodnoj Analizi (2012. godine). Tržišni udio Crnogorskog Telekomu po broju korisnika na kraju 2014. godine je iznosio 98.41%.

U sledećem poglavlju – Prepreke razvoju konkurencije, Agencija je sagledala sve potencijalne prepreke razvoju tržišne konkurencije, koje bi u odsustvu ex ante regulacije, mogle negativno uticati na interese krajnjih korisnika i iste su proširene sa dvije prepreke razvoju konkurencije na tržištu a koje se odnose na horizontalno prenošenje značajne tržišne snage, i to: grupisanje/vezivanje usluga i unakrsno subvencionisanje.

Nacrt analize ovog relevantnog tržišta sadrži novo poglavlje-Procjena efekata implementacije ranije propisanih regulatornih obaveza

Agencija je, nakon prvog kruga analize, operatoru na ovom relevantnom tržištu propisala regulatorne obaveze, na bazi konstatovanih aktuelnih i potencijalnih prepreka razvoju tržišne konkurencije na relevantnom tržištu i procjene da se nametanjem svih raspoloživih mjera ne bi ostvarili željeni ciljevi. Regulatorne obaveze su se odnosile na razdoblje do sledeće analize tržišta. U ponovnom postupku ili drugom krugu analize Agencija, u skladu sa članom 78 stav 2 ZEK-a, pristupa procjeni i dokazivanju da naložene mjere na veleprodajnom nivou (raspoložive mjere iz čl 71-77 ZEK-a) nijesu dale očekivane rezultate.

Nakon sagledavanja i analize efekata implementiranih regulatornih mjera operatoru sa značajnom tržišnom snagom na veleprodajnom nivou na stepen konkurentnosti predmetnog maloprodajnog tržišta, Agencija je konstatovala da se efikasna konkurencija na ovom maloprodajnom tržištu može postići efikasnom implementacijom usluga potpunog i dijeljenog pristupa lokalnoj petlji Crnogorskog Telekomu. Međutim, kako se i apostrofira u regulatornoj politici i praksi evropskih regulatora, i pored korišćenja potpunog ili izdvojenog pristupa lokalnoj petlji u kombinaciji sa uslugom pristupa putem kablovske infrastrukture ili optičke pristupne mreže, relevantno tržište koje je predmet ove analize se i dalje karakteriše odsustvo konkurencije, što ga kandiduje kao tržište koje podliježe ex ante regulaciji.

U posljednjem poglavlju – Određivanje obaveza operatoru sa značajnom tržišnom snagom, Agencija je Crnogorskom Telekom-u kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom zadržala obaveze određene prethodnom Analizom na veleprodajnom nivou i to:

1. Obaveza mogućnosti izbora/predizbora operatora
 - a. Obaveza objavljivanja podataka;
 - b. Obaveza obezbjeđivanja nediskriminatornosti;
 - c. Obaveza kontrole cijena i troškovno računovodstvo;
 - d. Obaveza odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija.

Crnogorski Telekom je, shodno obavezama transparentnosti i nediskriminatornosti, objavio Referentnu interkonekcionu ponudu u februaru 2011. godine, kojom je definisao uslove pružanja usluga izbora/predizbora operatora i primijenio regulatorne zahtjeve u pogledu uslova i kvaliteta pružanja pomenutih usluga. Crnogorski Telekom je u obavezi da nastavi sa implementacijom ranije propisanih regulatornih mjera. Crnogorski Telekom je u obavezi da troškovno formira cijene za operatorski pristup i interkonekciju u vezi sa izborom i predizborom operatora.

2. Obaveza iznajmljivanja linija na veleprodajnom nivou
 - a. Obaveza objavljivanja podataka;
 - b. Obaveza obezbjeđivanja nediskriminatornosti;
 - c. Obaveza kontrole cijena i troškovno računovodstvo;
 - d. Obaveza odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija.

Crnogorski Telekom A.D. je shodno obavezama transparentnosti i nediskriminatornosti, objavio Ponudu za pružanje usluge iznajmljivanja pretplatničkih linija na veleprodajnom nivou u februaru 2011. godine. Crnogorski Telekom je primijenio regulatorne zahtjeve, kako u pogledu uslova i kvaliteta pružanja usluga, tako i u pogledu cijena gdje je u slučaju usluge veleprodajnog iznajmljivanja pretplatničkih linija primijenjena „retail minus“ metodologija. Crnogorski Telekom je u obavezi da nastavi sa implementacijom ranije propisanih regulatornih mjera.

Takođe, Agencija je zadržala i obaveze određene prethodnom Analizom na maloprodajnom nivou i to :

1. Obaveza odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija.
2. Obaveza regulacije cijena maloprodajnih usluga:
 1. Zabrana obračunavanje previsokih cijena;
 2. Zabrana ometanje ulaska na tržište;
 3. Zabrana ograničavanje konkurencije određivanjem preniskih cijena;

4. Zabrana davanje neopravdanih prednosti određenom krajnjem korisniku;
5. Zabrana neosnovano povezivanje određenih usluga

U nacrtu analize ovog tržišta u poređenju sa Analizom relevantnog tržišta iz 2012. godine, obje obaveze su dodatno razrađene mjerama propisanim Pravilnikom Agencije o regulaciji cijena maloprodajnih elektronskih komunikacionih usluga koje se pružaju putem javnih fiksnih telefonskih mreža ("Službeni list Crne Gore", 32/2014).

Agencija je Pravilnikom o regulaciji cijena maloprodajnih elektronskih komunikacionih usluga koje se pružaju putem javnih fiksnih telefonskih mreža, propisala uslove i način kontrole cijena, sprječavanje primjene cijena kojima se ograničava konkurencija i uređuje regulacija maloprodajnih cijena usluga koje se pružaju putem javnih fiksnih telefonskih mreža.

UVOD

1.1 Evropski regulatorni okvir za elektronske komunikacije

Regulatorni okvir Evropske unije iz 2002. godine rezultat je dugog i kontinuiranog procesa rasprava i analiza o načinima ostvarivanja najprikladnijeg okruženja za razvoj efikasne konkurencije u sektoru elektronskih komunikacija. Taj okvir danas predstavlja regulatorni model koji je prihvaćen kao najbolji poznati model i u mnogim zemljama koje nijesu članice Evropske unije. Evropska komisija je marta 2002. godine usvojila četiri direktive koje dijelom čine regulatorni okvir iz 2002. godine na području elektronskih mreža i komunikacionih usluga, dok je peta direktiva, koja je takođe sastavni dio regulatornog okvira, usvojena je u oktobru 2002. godine.

- Direktiva 2002/19/EC o pristupu i interkonekciji elektronskih komunikacionih mreža i pripadajućih dodatnih usluga ("Direktiva o pristupu")¹,
- Direktiva 2002/20/EC o autorizaciji na području elektronskih komunikacionih mreža i usluga ("Direktiva o autorizaciji")²,
- Direktiva 2002/21/EC o zajedničkom regulatornom okviru za elektronske komunikacione mreže i usluge ("Okvirna direktiva")³,
- Direktiva 2002/22/EC o univerzalnom servisu i pravima korisnika u vezi sa elektronskim komunikacionim mrežama i uslugama ("Direktiva o univerzalnom servisu")⁴,
- Direktiva 2002/58/EC o obradi ličnih podataka i zaštiti privatnosti i povjerljivosti komunikacija u sektoru elektronskih komunikacija ("Direktiva o privatnosti u elektronskim komunikacijama")⁵.

U mnogim publikacijama često se navodi da se regulatorni okvir sastoji od "Okvirne direktive" (2002/21/EC) i četiri preostale Direktive koje se zajednički nazivaju "Specifične Direktive" (2002/19/EC, 2002/20/EC, 2002/22/EC i 2002/58/EC).

Evropska komisija je 2002. godine objavila Smjernice za nacionalna regulatorna tijela, o definisanju i analizi relevantnih tržišta, utvrđivanju statusa operatora sa značajnom tržišnom snagom i nametanju regulatornih obaveza.⁶ Osnovna svrha pomenutih Smjernica je doprinos harmonizaciji primjene regulatornih načela i konzistentnosti regulacije. Korišćenje iste metodologije definisanja i analize tržišta osigurava da većina tržišta definisanih za potrebe sektorski specifične regulacije odgovaraju definicijama koje bi bile primjenjene saglasno propisima o zaštiti konkurencije.

¹ Directive 2002/19/EC Access directive (OJ of the ECL 108/7 from 24.02.2002)

² Directive 2002/20/EC Authorisation directive (OJ of the ECL 108/21 from 24.02.2002)

³ Directive 2002/21/EC Framework directive (OJ of the ECL 108/33 from 24.02.2002)

⁴ Directive 2002/22/EC Universal service directive (OJ of the ECL 108/51 from 24.02.2002)

⁵ Directive 2002/58/EC Directive on privacy and electronic communications (OJ of the ECL 201/37 from 31.07.2002)

⁶ Commission guidelines on market analysis and the assessment of significant market power under the Community regulatory framework for electronic communications networks and services (OJ of the ECC 165/6 from 11.07.2002)

Na osnovu člana 15 Okvirne direktive (Direktiva 2002/21/EC), Evropska komisija je usvojila sljedeće preporuke o relevantnim tržištima na području elektronskih komunikacija:

- Preporuku (2003/311/EC)⁷ od 11.02.2003. godine, o relevantnim tržištima na području elektronskih komunikacija, koja je sadržala 18 tržišta koja su podložna prethodnoj (ex-ante) regulaciji, i koja je zamijenjena sa
- Preporukom (2007/879/EC)⁸ od 17.12.2007. godine, o relevantnim tržištima na području elektronskih komunikacija, koja sadrži 7 tržišta koja su podložnima prethodnoj (ex-ante) regulaciji.

Preporuka iz februara 2003. godine je sadržala 18 tržišta podložnih prethodnoj regulaciji, što znači da je Evropska komisija zaključila da su na tim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma (Test tri kriterijuma), te na taj način utvrdila da su navedena tržišta podložna prethodnoj regulaciji u većini zemalja Evropske unije. Navedena Preporuka o relevantnim tržištima izmijenjena je na način da umjesto 18 relevantnih tržišta, na osnovu nove Preporuke o relevantnim tržištima iz decembra 2007. godine, postoji 7 relevantnih tržišta koja su podložna prethodnoj regulaciji. Tržišta koja više nisu sastavni dio važeće Preporuke o relevantnim tržištima, nacionalna regulatorna tijela i dalje mogu tretirati, ali na način da prethodno dokažu da su na tim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma (Test tri kriterijuma).

Na inicijativu Evropske komisije, Evropski parlament i Savjet ministara Evropske unije su u decembru 2009.godine donijeli novi regulatorni okvir u oblasti elektronskih komunikacija koji se sastoji od dvije direktive i jednog pravilnika:

- Pravilnika 1211/2009 Evropskog parlamenta i Evropskog savjeta, o uspostavljanju Tijela evropskih regulatora za elektronske komunikacije (BEREC)⁹;
- Direktive 2009/136/EC Evropskog parlamenta i Evropskog savjeta¹⁰, kojom se mijenjaju Direktiva 2002/22/EC o univerzalnom servisu, Direktiva 2002/58/EC o korišćenju podataka

⁷ Commission recommendation on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to ex ante regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communication networks and services (OJ of the EC L 114/456 from 08.05.2003.

⁸ Commission recommendation of 17 December 2007 on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to ex ante regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European Parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communications networks and services.

⁹ Regulation (EC) No 1211/2009 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009, establishing the Body of European Regulators for Electronic Communications (BEREC) and the Office

¹⁰ Directive 2009/136/EC of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009, amending Directive 2002/22/EC on universal service and users' rights relating to electronic communications networks and services, Directive 2002/58/EC concerning the processing of personal data and the protection of privacy in the electronic communications sector and Regulation (EC) No 2006/2004 on cooperation between national authorities responsible for the enforcement of consumer protection laws

o ličnosti i Pravilnik broj 2006/2004 o saradnji nacionalnih organa nadležnih za primjenu propisa o zaštiti prava potrošača;

Evropska komisija je 09.10.2014. godine usvojila Preporuku o relevantnim tržištima na području elektronskih komunikacija koja podliježu ex ante regulaciji¹¹ u skladu sa Direktivom Evropskog parlamenta i Evropskog savjeta o zajedničkom regulatornom okviru za elektronske komunikacione mreže i usluge. Preporukom su definisana slijedeća tržišta usluga i to:

- 1) Veleprodajno tržište završavanja (terminacije) poziva u sopstvenoj telefonskoj mreži koji se pružaju na fiksnoj lokaciji;
- 2) Veleprodajno tržište završavanja (terminacije) poziva u mobilnoj telefonskoj mreži;
- 3) a) Veleprodajni lokalni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji;
b) Veleprodajni centralni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište;
- 4) Veleprodajni visokokvalitetni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji.

Tržišta obuhvaćena važećom Preporukom su relevantna tržišta koja su podložna ex ante regulaciji, s obzirom na činjenicu da su na istim istovremeno zadovoljeni svi uslovi iz Testa tri kriterijuma. Međutim, nacionalna regulatorna tijela imaju ovlaštenja i sami utvrditi, imajući i vidu specifičnosti nacionalnih tržišta, da su pojedina tržišta van liste od četiri gore navedena relevantna tržišta, podložna ex ante regulaciji, ali uz uslov da se dokaže da su na tim tržištima istovremeno zadovoljeni uslovi Testa tri kriterijuma.

1.2 Pravni osnov za sprovođenje postupka definisanja i analize relevantnog tržišta

Prethodno navedene direktive implementirane su u crnogorsko zakonodavstvo kroz Zakon o elektronskim komunikacijama („Sl. list Crne Gore“ broj 40/13), koji je stupio na snagu 2013. godine. Osnovni cilj postupka analize tržišta je utvrđivanje efikasnosti tržišne konkurencije na tom tržištu, tj. postojanje jednog ili više operatora koji imaju značajnu ili zajedničku značajnu tržišnu snagu na relevantnom tržištu. Na osnovu rezultata sprovedene analize ili Testa tri kriterijuma određuju se, zadržavaju, mijenjaju ili ukidaju mjere iz čl. 71,72,73,74 i 75 Zakona o elektronskim komunikacijama, pri čemu Agencija uzima u obzir načelo racionalnosti i proporcionalnosti, uz obrazloženje naređenih mjera.

Zakonom o elektronskim komunikacijama (Sl.list Crne Gore, broj 40/13) u članu 11 utvrđena je, između ostalih, nadležnost Agencije da sprovodi analizu relevantnih tržišta, utvrđuje operatore sa

¹¹ Commission recommendation on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to ex ante regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communication networks and services (OJ of the EC 2014/710 from 9 October 2014)

značajnom tržišnom snagom i preduzima regulatorne mjere za sprječavanje negativnih efekata značajne tržišne snage operatora.

Zakonom o elektronskim komunikacijama je propisano da se prilikom određivanja relevantnih tržišta iz stava 1 člana 66 uzima u obzir praksa Evropske unije, što znači da se bez dokazivanja kumulativne ispunjenosti tri kriterijuma (Test tri kriterijuma), može vršiti *ex-ante* regulacija samo onih relevantnih tržišta iz Preporuke od 2007.

Ostala tržišta se mogu regulisati ukoliko se utvrdi da su su na tim tržištima istovremeno zadovoljena sljedeća tri kriterijuma:

1. prisustva snažnih i trajnih prepreka za ulazak na tržište, koje mogu biti strukturne, pravne i regulatorne prirode;
2. procjene povećanja konkurentnosti određenog relevantnog tržišta u naredne dvije godine i u odsustvu regulatornih mjera;
3. ocjene regulatora da li su važećim Zakonom o zaštiti konkurencije propisane mjere za suzbijanje radnji i akata kojim se sprječava, ograničava ili narušava konkurencija, i drugih strukturnih poremećaja na tržištu elektronskih komunikacija.

Shodno navedenom, u slučaju istovremene ispunjenosti sva tri kriterijuma, u skladu sa članom 66 Zakona o elektronskim komunikacijama, Agencija je u mogućnosti da vrši *ex-ante* regulaciju, kako preostalih tržišta koja su bila sastavni dio stare Preporuke o relevantnim tržištima, tako i bilo kojih drugih tržišta koja su specifična za područje elektronskih komunikacionih mreža i usluga u Crnoj Gori. Stoga je Agencija, saglasno ovom članu, utvrdila Odluku kojom se određuju relevantna tržišta usluga na koja se primjenjuje test tri kriterijuma.

Relevantna tržišta usluga, u smislu ove Odluke, su sljedeća:

1. Maloprodajno tržište javno dostupnih usluga lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji,
2. Maloprodajno tržište javno dostupnih usluga međunarodnih poziva za pravna i fizička lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji,
3. Veleprodajno tržište trunk segmenata iznajmljenih linija,
4. Veleprodajno tržište pristupa i započinjanja (originacije) poziva iz javnih mobilnih telefonskih mreža.
5. Veleprodajno tržište prenosa i emisije radio difuznih signala.

S obzirom da maloprodajno tržište javno dostupnih usluga lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji nije sastavni dio nove Preporuke o relevantnim tržištima, a bilo je kao treće i peto tržište obuhvaćeno starom Preporukom, Agencija može vršiti vršiti *ex-ante* regulaciju ukoliko dokaže da su istovremeno zadovoljena sva tri

kriterijuma. U slučaju da su zadovoljena sva tri kriterijuma (Test tri kriterijuma), Agencija će sprovesti postupak analize tržišta u skladu sa Zakonom o elektronskim komunikacijama.

U cilju određivanja relevantnog tržišta, ovim dokumentom Agencija će utvrditi relevantno tržište usluga, kao i geografsku dimenziju utvrđenog relevantnog tržišta. Ovaj postupak će se sprovesti shodno Smjericama Evropske komisije o analizi tržišta i utvrđivanju značajne tržišne snage, a u skladu sa zajedničkim regulatornim okvirom za elektronske komunikacione mreže i usluge, kao i relevantnom pravnom praksom Evropske unije iz područja tržišne konkurencije.

Nakon određivanja prethodno navedenih dimenzija relevantnog tržišta, Agencija će, u saradnji s Upravom za zaštitu konkurencije, ocijeniti efikasnost tržišne konkurencije na tom tržištu.

Agencija će u slučaju nedostatka efikasne tržišne konkurencije, a u skladu sa Zakonom o elektronskim komunikacijama, procijeniti postoji li na tom relevantnom tržištu jedan ili više operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Shodno članu 69 Zakona o elektronskim komunikacijama, Agencija rješenjem određuje operatora, odnosno operatore sa značajnom tržišnom snagom na tom tržištu, pri čemu nalaže preduzimanje najmanje jedne od mjera iz člana 70 do 75 ovog zakona, uz primjenu načela racionalnosti i proporcionalnosti. U slučaju da nisu zadovoljena sva tri kriterijuma, Agencija će novim rješenjem ukinuti rješenja koja su na tom tržištu određivala operatore sa značajnom tržišnom snagom, uključujući i mjere koje su naređene tim rješenjima.

1.3 Saradnja sa Agencijom za zaštitu konkurencije

Imajući u vidu činjenicu da član 65 Zakona propisuje da Agencija u postupku utvrđivanja, praćenja i preispitivanja relevantnih tržišta u Crnoj Gori na tržištu elektronskih komunikacija saraduje sa organom nadležnim za zaštitu konkurencije, kao i da shodno članu 66 Zakona Agencija sprovodi postupak određivanja relevantnog tržišta u skladu sa propisima kojima se uređuje zaštita konkurencije, Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost i Uprava za zaštitu konkurencije potpisale su dana 28.04.2009. godine Sporazum o saradnji na području obezbjeđenja konkurencije i predupređenja štetnih efekata nedostatka konkurencije na tržištu usluga elektronskih komunikacija.

1.4 Hronološki redoslijed aktivnosti

Savjet Agencije je, na sjednici održanoj 17.02.2015. donio, po pribavljenom mišljenju Agencije za zaštitu konkurencije broj: 02-54/2 od 04.03.2015. godine, **Odluku o relevantnim tržištima usluga koja su predmet provjere ispunjenosti testa tri kriterijuma**, kojom je naloženo sprovođenje testa tri kriterijuma na maloprodajnom tržištu javno dostupnih usluga lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji. S obzirom da ovo tržište nije dio važeće **Preporuke Evropske komisije o relevantnim tržištima podložnima ex-ante regulaciji**, potrebno je sprovođenje Testa tri kriterijuma radi ocjene efikasnosti tržišne konkurencije na tom tržištu.

Shodno Preporuci iz 2003. godine, na maloprodajnom nivou u fiksnim elektronskim komunikacionim mrežama postoje četiri tržišta vezana za javno dostupnu telefonsku uslugu i to:

- tržište javno dostupnih usluga lokalnih i međumjesnih poziva za fizička lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji,
- tržište javno dostupnih usluga međunarodnih poziva za fizička lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji,
- tržište javno dostupnih usluga lokalnih i međumjesnih poziva za pravna lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji, i
- tržište javno dostupnih usluga međunarodnih poziva za pravna lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji.

U skladu s navedenim, a sa ciljem prikupljanja svih potrebnih podataka, Agencija je na osnovu pretpostavki i iskustava iz zemalja Evropske unije, izradila jedinstveni upitnik za operatore koji pružaju javno dostupnu telefonsku uslugu na fiksnoj lokaciji fizičkim i pravnim licima kao i pristup javnoj komunikacionoj mreži na fiksnoj lokaciji u cilju pružanja javno dostupne telefonske usluge. Navedeni upitnik se sastoji od dva dijela, a isti sadrži sve potrebne podatke za sprovođenje postupka utvrđivanja, određivanja i analize relevantnih tržišta podložnih *ex-ante* regulaciji.

Prvi dio upitnika se odnosi na uslugu pristupa javnoj komunikacionoj mreži na fiksnoj lokaciji, a drugi dio se odnosi na javno dostupnu telefonsku uslugu. Podaci koji su traženi u upitniku se odnose na period od 2012. godine do 2014. godine i to na godišnjem nivou.

Imajući u vidu činjenicu da su u Crnoj Gori, saglasno prethodno sprovedenom rebalansu tarifa za javno dostupne telefonske usluge, izjednačeni uslovi pružanja ovih usluga pravnim i fizičkim licima, Agencija je razmatrala maloprodajno tržište javno dostupnih usluga lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji, kao jedinstveno maloprodajno tržište.

Agencija je 23.03.2015. godine je poslala upitnik u pisanom i elektronskom obliku, sa rokom dostavljanja popunjenih upitnika od mjesec dana, operatorima koji su upisani u Registru operatora, prema tabeli:

R.Br.	Naziv operatora
1.	Crnogorski Telekom a.d. Podgorica
2.	Telenor d.o.o. Podgorica
3.	Društvo za telekomunikacije MTEL d.o.o. Podgorica
4.	Društvo za projektovanje i izgradnju telekomunikacionih objekata "PTT inženjering" d.o.o.
5.	Montenegro Connect d.o.o. Podgorica
6.	IP Mont d.o.o. Podgorica
7.	VOIP d.o.o. Ulcinj
8.	Pronto-Tel Copmany d.o.o. Podgorica
9.	Elta Mont d.o.o. Nikšić
10.	Montekom d.o.o. Ulcinj
11.	Dimal Telcom d.o.o. Podgorica
12.	MNNEWS d.o.o. Podgorica
13.	VOIP Telekom d.o.o. Podgorica
14.	VOX d.o.o. Podgorica
15.	Pošta Crne Gore d.o.o. Podgorica
16.	Wireless Montenegro d.o.o. Podgorica
17.	Monte Informa d.o.o. Podgorica

Nakon prijema popunjenih upitnika, Agencija je otpočela sprovođenje Testa tri kriterijuma na svim relevantnim tržištima javno dostupne telefonske usluge koja se pruža na fiksnoj lokaciji

2. DEFINISANJE RELEVANTNOG TRŽIŠTA USLUGA

Relevantno tržište je skup svih javno ponuđenih telekomunikacionih servisa, koji su po svojim karakteristikama i namjeni međusobno zamjenjivi na određenom geografskom području, pri datom nivou cijena.

Osnovna načela definisanja relevantnih tržišta odnose se na analizu stepena supstitucije na strani tražnje, stepena supstitucije na strani ponude i analize potencijalnih konkurentskih pritisaka. Analiza stepena supstitucije na strani tražnje predstavlja utvrđivanje asortimana usluga koje krajnji korisnik može smatrati supstitutivnim uslugama na relevantnom tržištu. Takođe, vrši se analiza može li potencijalni pružalac telekomunikacionih servisa brzo i uz relativno male troškove ponuditi konkretnu uslugu na relevantnom tržištu kao odgovor malom, ali značajnom, trajnom povećanju cijena usluge od strane hipotetičkog monopoliste. Kod supstitucije na strani ponude operator odmah reaguje na povećanje cijene, dok je potencijalnim konkurentima potrebno više vremena i ulaganja za pružanje slične usluge na tržištu.

U svrhu definisanja tržišta koristi se tehnika Hipotetičkog Monopolističkog Testa koja, počevši od najuže moguće definicije tržišta koje se analizira, određuje da li hipotetički monopolista može da sprovede malo ali značajno trajno povećanje cijena, a da pritom ne izgubi dio prihoda, usled preorijentacije krajnjih korisnika ka supstitutivnim uslugama.

Relevantno geografsko tržište predstavlja područje na kome su određeni pružaoci telekomunikacionih usluga uključeni u ponudu i tražnju za uslugama, a gdje su uslovi konkurencije dovoljno homogeni da se to područje razlikuje od susjednih područja.

2.1 Karakteristike tržišta

U periodu relevantnom za izradu ove analize (2012-2014) javno dostupne usluge lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica na fiksnoj lokaciji bilo je moguće ostvariti putem:

1. Analognih priključaka koji obezbjeđuju 1 kanal, namijenjenih usluzi prenosa govora, ali koji takođe podržavaju uslugu prenosa podataka brzine do 56 kbit/sec.
2. Digitalni ISDN (eng. *Integrated Services Digital Network*) priključci. Dostupna su dva nivoa usluga, i to:
 - ISDN BRA (eng. *Basic Rate Access*) priključak, koji se sastoji od 2 govorna kanala i 1 kanala za prenos podataka, ukupne brzine 128 (2×64) + 16 kbps;

- ISDN PRA (eng. *Primary Rate Access*) priključak, koji se sastoji se od 30 govornih kanala i 1 kanala za prenos podataka, ukupne brzine 1.920 (30×64) + 64 kbps.

3. Fiksni bežični pristup putem WIMAX tehnologije

U periodu koji je obuhvaćen upitnicima, na tržištu fiksnih mreža u Crnoj Gori javno dostupnu telefonsku uslugu su obavljali sledeći operatori :

1. CRNOGORSKI TELEKOM - najveći fiksni operator koji ima sopstvenu PSTN mrežu. Osnovna djelatnost kompanije su održavanje i eksploatacija telekomunikacionog sistema na području Republike Crne Gore, razvoj telekomunikacionih tehnologija i obezbeđivanje telekomunikacionih usluga korisnicima. Kompanija obezbeđuje pružanje usluga fiksne telefonije koje se odnose na lokalne, nacionalne i međunarodne telefonske usluge, kao i širok spektar ostalih telekomunikacionih usluga, uključujući rentiranje mreža, mreže podataka, teleks i telegrafске usluge. Crnogorski Telekom je sproveo značajno proširenje i nadogradnju infrastrukture. Investicije u infrastrukturu su rezultirale 100% digitalizacijom mreže.

Crnogorski Telekom je 2012. godine počeo transformaciju svoje PSTN mreže, koja uključuje migraciju PSTN korisnika sa postojeće fiksne mreže na novu platformu - baziranu na IP protokolu, pri čemu će se u pristupnom dijelu i dalje koristiti postojeća pristupna mreža. Crnogorski Telekom planira da do kraja 2015.godine izvrši migraciju svih PSTN korisnika na IMS platformu.

2. MTEL - Operator javne fiksne elektronske komunikacione mreže na bazi fiksnog bežičnog pristupa i operator javnih fiksnih elektronskih komunikacionih usluga, i operator javne mobilne elektronske komunikacione mreže i operator javnih mobilnih elektronskih komunikacionih usluga. Pored usluga GSM i UMTS mreže, M:tel nudi i usluge fiksne telefonije i Interneta zasnovanog na WiMAX tehnologiji. WiMAX je bežična pristupna tehnologija preko koje se pruža usluga fiksne telefonije i "bežičnog ADSL-a" kako za rezidencijalne tako i za poslovne korisnike.

Integracija ove tri tehnologije (WiMAX-MPLS-IMS) predstavlja prvo NGN (Next Generation Network - Mreža Sljedeće Generacije) rješenje u Crnoj Gori.

3. IP MONT - Operator javnih elektronskih komunikacionih mreža i usluga/obavlja elektronske komunikacione usluge prenosa govora putem mreža baziranih na Internet protokolu(izbor i predizbor operatora, prepaid calling cards, Call Shop i SIP korisnici).

Imajući u vidu vrstu usluge koju pruža operator IPMONT, isti nije relevantan za navedeno tržište.

4. MNNEWS d.o.o. - Operator javne fiksne elektronske komunikacione mreže i operator javnih fiksnih elektronskih komunikacionih usluga za pružanje: javne usluge pristupa Internetu, javne usluge iznajmljenih linija I javne usluge prenosa govora preko mreža baziranih na Internet protokolu.

Imajući u vidu vrstu usluge koju pruža operator MNNEWS, isti nije relevantan za navedeno tržište.

U postupku određivanja relevantnog tržišta, odnosno granica relevantnog tržišta, Agencija ima obavezu da odredi relevantno tržište usluga i njegovu geografsku dimenziju, vodeći pritom posebno računa o relevantnim Smjernicama Evropske komisije o analizi tržišta i utvrđivanju značajne tržišne snage, kao i o relevantnoj pravnoj regulativi Evropske unije iz područja tržišne konkurencije.

Pri određivanju relevantnog tržišta, odnosno dimenzije usluga i geografske dimenzije, polazi se od utvrđivanja supstitucije na strani ponude i supstitucije na strani tražnje. Pomoću supstitucije na strani tražnje utvrđuju se usluge koje korisnici smatraju supstitutima, odnosno zamjenjivim uslugama. Supstitutivna usluga je svaka usluga koja s obzirom na svoja svojstva, cijenu, namjenu i navike korisnika može zamijeniti drugu uslugu i na taj način zadovoljiti istorodnu potrebu korisnika. S druge strane, zamjenjivost na strani ponude ukazuje na spremnost operatora da u kratkom, odnosno srednjem roku ponudi istovjetnu uslugu, bez izlaganja dodatnim troškovima.

Za razliku od potencijalne konkurencije, kod zamjenjivosti na strani ponude operator koji već pruža usluge u tom momentu odmah reaguje na povećanje cijene. Naime, potencijalni konkurenti trebaju više vremena kako bi počeli nuditi istovjetnu uslugu na tržištu. U slučaju postojanja supstitucije na strani ponude već aktivni operatori se ne izlažu dodatnim troškovima, a ulazak potencijalnih konkurenata podrazumijeva značajne nenadoknadle troškove (eng. *sunk cost*).

Jedan od načina kojim je moguće procijeniti postojanje zamjenjivosti na strani ponude i tražnje jest primjena testa hipotetičkog monopola (hipotetičko povećanje cijene). U skladu sa navedenim testom, postavlja se pitanje što se događa u situaciji malog, ali značajnog, trajnog povećanja cijena usluge uz pretpostavku da cijene svih drugih usluga ostanu iste, pri čemu se po pravilu u obzir uzima trajni rast cijena od 5% do 10%.

2.2 Definicija relevantnog tržišta usluga

Relevantno tržište je skup svih javno ponuđenih telekomunikacionih servisa, koji su po svojim karakteristikama i namjeni međusobno zamjenjivi na određenom geografskom području, pri datom nivou cijena.

Osnovna načela definisanja relevantnih tržišta odnose se na analizu stepena supstitucije na strani tražnje, stepena supstitucije na strani ponude i analize potencijalnih konkurentskih pritisaka. Analiza stepena supstitucije na strani tražnje predstavlja utvrđivanje asortimana usluga koje krajnji korisnik može smatrati supstitutivnim uslugama na relevantnom tržištu. Takođe, vrši se analiza može li potencijalni pružalac telekomunikacionih servisa brzo i uz relativno male troškove

ponuditi konkretnu uslugu na relevantnom tržištu kao odgovor malom, ali značajnom, trajnom povećanju cijena usluge od strane hipotetičkog monopoliste. Kod supstitucije na strani ponude operator koji već pruža usluge odmah reaguje na povećanje cijene, dok je potencijalnim konkurentima potrebno više vremena i ulaganja za pružanje slične usluge na tržištu.

U svrhu definisanja tržišta koristi se tehnika hipotetičkog monopolističkog testa koja, počevši od najuže moguće definicije tržišta koje se analizira, određuje da li hipotetički monopolista može da sprovede malo ali značajno trajno povećanje cijena, a da pritom ne izgubi dio prihoda, usljed preorijentacije krajnjih korisnika ka supstitutivnim uslugama.

Relevantno geografsko tržište predstavlja ono područje na kome su određeni pružaoci usluga elektronskih komunikacija uključeni u ponudu i tražnju za tim uslugama, a gdje su uslovi konkurencije dovoljno homogeni da se to područje razlikuje od susjednih područja.

2.3 Analiza stepena supstitucije na strani tražnje/ponude

Pri definisanju tržišta usluga određuju se usluge koje korisnik smatra supstitutima u pogledu, namjene, funkcionalnosti i cijena na datom tržištu. Stepem supstitucije se određuje pomoću:

- Stepem supstitucije na strani tražnje (eng. *Demand side substitutability*), i
- Stepem supstitucije na strani ponude (eng. *Supply side substitutability*).

Stepem supstitucije na strani tražnje se utvrđuje na osnovu zamjenjivosti usluge posmatrano sa stanovišta korisnika pri relativnom porastu cijena. Za procjenu stepena supstitucije može se koristiti tzv. SSNIP test (eng. *Small but Significant and Non-transitory Increase in Price*)¹², kojim se dokazuje spremnosti korisnika usluge A da pri porastu cijena te usluge 5-10% počne da koristi uslugu B. Pri tome se uzimaju u obzir, kako cijene usluga A i B, tako i troškovi prelaska na korišćenje usluge B (dugoročni ugovori, cijena terminalne opreme i sl). Ukoliko SSNIP test pokaže da su usluge A i B zamjenjive, smatra se da one pripadaju istom tržištu.

Stepem supstitucije na strani ponude se utvrđuje na osnovu mogućnosti preduzeća, koja pružaju druge usluge, a koje ne pripadaju istom tržištu usluga, da, usled relativnog porasta cijena razmatrane usluge u relativno kratkom vremenu, uđu na tržište i počnu da pružaju te usluge. Prilikom procjene postojanja potencijalne tržišne konkurencije potrebno je utvrditi njen nivo i uslove na relevantnom tržištu pod kojima novi tržišni učesnici, odnosno privredni subjekti mogu ući na dato relevantno tržište. Postojanje potencijalne tržišne konkurencije utvrđuje se na osnovu razmatranja predviđenih promjena postojećih tržišnih uslova, koje se odnose na strukturu relevantnog tržišta, ponašanja postojećih učesnika na relevantnom tržištu i uticaja na ostale

¹² SSNIP - *Small but Significant and Non-transitory Increase in Price*, odnosno malo ali značajno trajno povećanje u cijeni

stvarne i potencijalne učesnike na tržištu, ekonomske i finansijske snage učesnika na tržištu, ekonomskih, pravnih i drugih prepreka pristupa relevantnom tržištu, tržišnih trendova, i dr.

Maloprodajna javno dostupna telefonska usluga koja se pruža na fiksnoj lokaciji odnosi se na sve vrste poziva krajnjeg korisnika iz javne fiksne mreže, a to su:

- pozivi prema geografskim brojevima (prema nacionalnim fiksnim mrežama);
- pozivi prema brojevima u nacionalnim mobilnim elektronskim komunikacionim mrežama
- pozivi prema međunarodnim brojevima;
- pozivi prema Internet brojevima;
- pozivi putem izbora i predizbora operatora
- pozivi prema ostalim negeografskim brojevima (usluge s dodatnom vrijednošću, usluge besplatnog poziva, usluge jedinstvenog pozivnog broja).

Agencija je pri određivanju granica tržišta javno dostupne telefonske usluge koja se pruža na fiksnoj lokaciji, razmotrila i druge načine komunikacije kao moguće supstitute usluzi poziva iz fiksnih komunikacionih mreža, i procijenila da li ti načini komunikacije pripadaju istom relevantnom tržištu u odnosu na fizička i pravna lica.

2.4 Supstituti pozivima koji potiču iz fiksnih komunikacionih mreža

2.4.1 Pozivi iz mobilnih mreža

Na strani tražnje

Pri određivanju relevantnog tržišta usluga javno dostupne telefonske usluge prvenstveno se razmatra stepen supstitucije poziva iz fiksnih mreža pozivima iz mobilnih mreža. S obzirom da krajnji korisnik koji želi ostvariti poziv, može to učiniti koristeći fiksnu ili mobilnu mrežu, izbor korisnika će opredijeliti funkcionalnost i cijena usluga, kao i njegova odluka da pozive iz fiksne mreže zamijeni pozivima iz mobilne na bazi pojedinog (eng. *call-by-call basis*) ili svih poziva.

Funkcionalna razlika između poziva iz fiksnih i poziva iz mobilnih mreža ogleda se u mobilnosti, koja ukazuje na činjenicu da je pristup mobilnim mrežama moguć nezavisno od lokacije, dok je pristup fiksnim mrežama moguć samo na određenoj fiksnoj lokaciji. Na osnovu prethodno navedenog može se zaključiti da je korisnik koji ostvaruje pristup i mobilnoj i fiksnoj mreži, u mogućnosti da zamijeni samo pozive iz fiksne mreže pozivima iz mobilnih mreža, ali ne i obrnuto. Da bi se ove dvije vrste poziva mogle smatrati supstitutima, potrebno je da iste budu zamjenjive u oba smjera, a što ovdje nije slučaj.

Osim navedenih funkcionalnih razlika, između poziva koji potiču iz fiksnih mreža i onih koji potiču iz mobilnih mreža, postoje i određene cjenovne razlike koje, po mišljenju Agencije utiču na percepciju i navike krajnjih korisnika.

	Fiksna lokal on net	Fiksna off net	Mobilna on net	Mobilna off net
Fiksna	0,0149	0,0702	0,1666	0,1666
Mobilna	0,1000	0,1000	0,1000	0,1000

Maloprodajne cijene poziva iz fiksne i mobilne mreže Crnogorskog Telekom (Smart plus 5) , izražene u EUR po minuti poziva sa uključenim PDV-om, u periodu jakog saobraćaja

Upoređivanjem postojećih cijena poziva iz fiksne mreže ka mobilnim mrežama i poziva iz mobilnih mreža ka fiksnoj, može se zaključiti da su cijene poziva iz fiksne mreže ka mobilnim mrežama veće od cijena poziva iz mobilne mreže. S druge strane, cijene poziva iz fiksne mreže ka drugim fiksnim mrežama u Crnoj Gori su više nego duplo jeftinije od poziva iz mobilne mreže u druge mobilne mreže.

Imajući u vidu da ove vrste poziva nisu međusobno potpuno zamjenjive, kao i usled prethodno utvrđenih cjenovnih razlika, pozivi koji potiču iz mobilnih mreža ne mogu se, na strani tražnje smatrati supstitutima pozivima koji potiču iz fiksnih mreža.

U vremenskom period u kojem je vršena Analiza, Agencija je uočila sledeće trendove:

Korisnici fiksne mreže Crnogorskog Telekom ostvarili su nekoliko puta više odlaznih poziva ka fiksnim mrežama nego poziva ka mobilnim mrežama, i to u sljedećem odnosu:

- Na kraju 2012. godine, od ukupnog broja odlaznih poziva iz Crnogorskog Telekom, učešće poziva ka fiksnim mrežama je 85.24% a poziva ka mobilnim mrežama u Crnoj Gori je 14.76%.
- Na kraju 2013. godine, od ukupnog broja odlaznih poziva iz Crnogorskog Telekom, učešće poziva ka fiksnim mrežama je 84.65% a poziva ka mobilnim mrežama u Crnoj Gori je 15.35%.
- Na kraju 2014. godine, od ukupnog broja odlaznih poziva iz Crnogorskog Telekom, učešće poziva ka fiksnim mrežama je 84.87% a poziva ka mobilnim mrežama u Crnoj Gori je 15.13%.

Korisnici svih mobilnih mreža na crnogorskom tržištu, tokom vremenskog perioda za koji se vrši analiza, ostvarili su odlazne pozive u sljedećoj strukturi:

- Na kraju 2012. godine, od ukupnog broja odlaznih poziva iz sva tri mobilna operatora u Crnoj Gori, učešće poziva ka mobilnim mrežama u Crnoj Gori je 97.25% a poziva ka fiksnim mrežama u Crnoj Gori 2.75%.
- Na kraju 2013. godine, od ukupnog broja odlaznih poziva iz sva tri mobilna operatora u Crnoj Gori, učešće poziva ka mobilnim mrežama u Crnoj Gori je 97.77% a poziva ka fiksnim mrežama u Crnoj Gori 2.23%.
- Na kraju 2014. godine, od ukupnog broja odlaznih poziva iz sva tri mobilna operatora u Crnoj Gori, učešće poziva ka mobilnim mrežama u Crnoj Gori je 97.88% a poziva ka fiksnim mrežama u Crnoj Gori 2.12%.

Na osnovu gore navedenih podataka, koji se odnose na relevantni period kojim se bavi ova analiza (2012.-2014. godina), Agencija zaključuje da pri malom ali značajnom trajnom povećanju cijena poziva u lokalnom i međumjesnom saobraćaju sa fiksne lokacije, Crnogorski Telekom kao hipotetički monopolista ne bi izgubio značajan dio prihoda, kao posljedicu preorijentacije krajnjih korisnika na pozive iz mobilnih mreža.

Na strani ponude

Supstitucija poziva koji potiču iz fiksnih mreža pozivima koji potiču iz mobilnih mreža na strani ponude zahtijeva brzo reagovanje operatora usluga mobilne javne komunikacione mreže na povećanje cijene poziva iz fiksnih mreža i uz relativno male troškove uz uslov da usluga koju ponudi po cijeni i kvalitetu odgovara pozivima koji potiču iz fiksnih mreža.

S obzirom da stvaranje navedenih preduslova zahtijeva značajna prilagođavanja i nadogradnju postojeće sopstvene pristupne mreže, iz razloga izuzetno visokih i nenadoknadivih troškova potrebnih za razvoj potrebne infrastrukture, supstitucija na strani ponude nije bila moguća u relevantnom vremenskom periodu.

Zaključak

Agencija smatra da se pozivi koji potiču iz mobilnih mreža na strani ponude ne mogu smatrati supstitutom pozivima koji potiču iz fiksnih mreža, odnosno da ne postoji operator usluga fiksne javne komunikacione mreže koji bi u slučaju malog, ali značajnog trajnog povećanja cijene poziva iz fiksnih mreža, u razumnom roku i uz relativno male troškove bio u mogućnosti ponuditi iste usluge krajnjim korisnicima.

2.4.2 Pozivi putem internet protokola (VoIP)

Analiza stepena supstitucije na strani tražnje

VoIP pozivi, kod kojih se prenos govora pruža putem internet protokola, i koji u potpunosti prolaze kroz mrežu operatora posebnim virtuelnim kanalom koji je namijenjen govoru, je maloprodajna javno dostupna telefonska usluga. Ova usluga obuhvata sve vrste prenosa govora putem internet protokola, koji mogu biti upravljani i neupravljani.

Upravljane (eng. *managed*) VoIP pozive karakteriše prenos govora koja se pruža putem internet protokola i koji u potpunosti prolazi kroz mrežu operatora, pri čemu nema posebnog virtuelnog kanala za prenos govora. Zbog nepostojanja posebnog virtuelnog kanala za prenos govora, kvalitet ove vrste VoIP poziva ne odgovara u potpunosti kvalitetu javno dostupne telefonske usluge u fiksnoj mreži, pa se i ne može smatrati supstitutom pozivima koji potiču iz fiksnih mreža.

Neupravljane (eng. *non-managed*) pozive karakteriše prenos govora koja se pruža putem internet protokola i koji istovremeno u jednom svom dijelu prolazi kroz javni internet (VoIP), što onemogućava uslugu koja po kvalitetu odgovara javno dostupnoj telefonskoj usluzi u fiksnoj mreži, i kao takva ne predstavlja supstitut pozivima koji potiču iz fiksnih mreža.

Analiza stepena supstitucije na strani ponude

Iako postoje bitne razlike u opremi i načinu pružanja standardne (PSTN) javno dostupne telefonske usluge i prenosa govora putem internet protokola (VoIP), Agencija smatra da bi u slučaju malog, ali značajnog, trajnog povećanja cijena standardne javno dostupne telefonske usluge, ostali operatori (postojeći ili oni koji tek namjeravaju da uđu na tržište), kao odgovor na spomenuto povećanje, mogli ponuditi uslugu prenosa govora putem internet protokola (VoIP) omogućavajući poseban virtuelni kanal za govor, međutim takva usluga ne bi u potpunosti odgovarala standardnoj PSTN usluzi.

Postojeće veleprodajne usluge koje omogućavaju ostalim operatorima uslove za pružanje navedene usluge, kao i dosadašnja ulaganja u sopstvene mreže, omogućavaju operatorima da u relativno kratkom roku i bez izlaganja većim dodatnim troškovima ponude korisnicima traženu uslugu.

U skladu s navedenim, Agencija smatra da je na strani ponude prenos govora putem internet protokola (VoIP) koji odgovara kvalitetu javno dostupne telefonske usluge supstitut standardnoj (PSTN/IMS) javno dostupnoj telefonskoj usluzi.

Zaključak

U skladu s navedenim, Agencija smatra da se prenos govora putem internet protokola (VoIP) ne može smatrati supstitutom standardnoj (PSTN/IMS) javno dostupnoj telefonskoj usluzi gledano na strani tražnje, dok jeste supstitut na strani ponude.

2.4.3 Određivanje tržišta prema vrstama poziva

Na strani tražnje

Nakon određivanja definicije tržišta poziva koji potiču iz fiksnih mreža, potrebno je odrediti da li lokalni i međumjesni pozivi koji potiču iz fiksnih mreža pripadaju istom tržištu. Agencija smatra da, u pogledu krajnjeg korisnika, lokalni i međumjesni pozivi koji potiču iz fiksnih mreža pripadaju istom relevantnom tržištu.

Na strani ponude

U Crnoj Gori, u relevantnom periodu su svi operatori pružali korisnicima uslugu poziva prema brojevima u lokalnom i međumjesnom saobraćaju. Shodno činjenici operatori koji su u relevantnom periodu korisnicima nudili lokalne i međumjesne pozive iz fiksnih mreža, Agencija smatra da su navedeni pozivi komplementarne usluge koje korisnici ne razdvajaju prilikom ugovaranja javno dostupne telefonske usluge. Agencija smatra da, na strani ponude, lokalni i međumjesni pozivi koji potiču iz fiksnih mreža pripadaju istom relevantnom tržištu.

2.4.4 Pozivi putem usluge izbora i predizbora operatora

Na strani tražnje

Krajnji korisnik koji koristi usluge poziva i pristupa od bivšeg monopoliste, može u svakom trenutku odlučiti da koristi usluge poziva nekog drugog operatora, a koje navedeni operator pruža putem usluge izbora i predizbora operatora. Funkcionalno, usluga poziva putem izbora i predizbora operatora predstavlja uslugu identičnu pozivu iz mreže operatora koji pruža uslugu pristupa krajnjem korisniku, i kao takva ima potencijal da stvori konkurentski pritisak ka povećanju cijena hipotetičkog monopoliste u dovoljnoj mjeri, odnosno, u slučaju povećanja maloprodajnih cijena hipotetičkog monopoliste, krajnji korisnici mogu preći na ekvivalentne usluge drugog operatora, odnosno na usluge koje se pružaju putem usluge izbora i predizbora operatora.

Uzevši u obzir da su korišćenje usluge izbora i predizbora operatora efikasno implementirane, ali da nijesu u dovoljnoj mjeri zaživjele u Crnoj Gori, Agencija je na stanovištu da pozivi putem usluge izbora i predizbora operatora nijesu supstitutivna usluga pozivima iz fiksne mreže.

Na strani ponude

Kao što je prethodno navedeno, veleprodajna usluga predizbora operatora olakšava ulazak na tržište novim operatorima koji namjeravaju ili žele da ponude korisnicima svoju javno dostupnu telefonsku uslugu. S obzirom da je oprema potrebna za pružanje poziva prema fiksnim mrežama ista kao i oprema potrebna za pružanje poziva prema mobilnim mrežama, operator koji planira ulazak na tržište i počne sa nuđenjem usluge predizbora operatora može jednostavno, uz minimalne nenadoknadleve troškove i u kratkom roku, uz pozive prema fiksnim mrežama ponuditi i pozive prema mobilnim mrežama. Identična je situacija i sa operatorima koji pozive krajnjim korisnicima nude koristeći svoju sopstvenu mrežnu infrastrukturu.

Zaključak

Slično prethodnom slučaju, a uzevši u obzir da korišćenje usluge izbora i predizbora operatora nijesu efikasno implementirane, odnosno u dovoljnoj mjeri zaživjele u Crnoj Gori, Agencija je na stanovištu da pozivi putem usluge izbora i predizbora operatora nijesu supstitutivna usluga pozivima iz fiksne mreže.

2.4.5. Pozivi posredstvom WiMAX tehnologije

Uslugu poziva putem WiMAX tehnologije na maloprodajnom tržištu lokalnih i međumjesnih poziva sa fiksne lokacije u relevantnom periodu pružao je MTEL. Pokrivenost populacije ovom vrstom usluge na prostoru Crne Gore je ograničena na prostoru pojedinih urbanih cjelina u okviru crnogorskih gradova. Tokom vremenskog perioda obuhvaćenog analizom broj krajnjih korisnika ove usluge putem WiMAX tehnologije je opadao usled nedovoljne pokrivenosti i nedovoljnog kvaliteta usluge. Shodno funkcionalnim karakteristikama navedene usluge i učešću broja korisnika koji koriste uslugu fiksnog bežičnog pristupa putem WiMAX tehnologije, Agencija smatra da usluga govorne usluge putem WiMAX tehnologije nije supstitut usluzi koja se pruža putem PSTN -a. Međutim, da bi se sagledale cjelokupne tržišne okolnosti na relevantnom tržištu i u cilju realnijeg sagledavanja stvarnog stepena konkurencije, Agencija uključuje i usluge lokalnih i međumjesnih poziva sa fiksne lokacije posredstvom WiMAX tehnologije u opseg relevantnog tržišta.

2.4.5 Pozivi prema brojevima u fiksnim mrežama i pozivi prema brojevima u mobilnim mrežama

Nakon konstatacije da lokalni i međumjesni pozivi pripadaju istom tržištu, Agencija razmatra mogućnost supstitucije poziva prema brojevima u fiksnim mrežama (eng. *fixed-to-fixed*) i poziva prema brojevima u mobilnim mrežama (eng. *fixed-to-mobile*).

Na strani tražnje

Na zamjenljivost poziva iz fiksnih mreža prema fiksnim mrežama pozivima prema mobilnim mrežama utiče niz faktora. Strana koja poziva, uvijek ima mogućnost, umjesto upućivanja poziva na broj u fiksnoj mreži, dobiti traženog korisnika na njegov broj u mobilnoj mreži, ukoliko ga krajnji korisnik posjeduje, što ukazuje da se, zbog dostupnosti pojedinog korisnika i putem broja u mobilnoj mreži, poziv upućen na broj u mobilnoj mreži može smatrati supstitutom usluzi poziva upućenom na broj u fiksnoj mreži. Treba uzeti u obzir i cijene poziva koji potiču iz fiksne mreže u mobilnu mrežu, koje su više od cijena poziva iz fiksne mreže u fiksnu mrežu, pa nije realno da će korisnik koji vodi računa o svojoj potrošnji, sve svoje pozive prema fiksnoj mreži zamijeniti pozivima prema mobilnim mrežama.

	Fiksna lokal on net	Fiksna off net	Mobilna on net	Mobilna off net
Fiksna	0,0149	0,0702	0,1666	0,1666

Maloprodajne cijene poziva iz fiksne mreže Crnogorskog Telekom, izražene u EUR po minuti poziva sa uključenim PDV-om, u periodu jakog saobraćaja

Shodno navedenom, stepen supstitucije poziva iz fiksne u fiksnu mrežu pozivima iz fiksne u mobilnu, od strane cjenovno osjetljivog korisnika, realan je u situaciji kada je važno u tačno određenom trenutku uspostaviti poziv, stoga se pozivi iz fiksne u mobilnu mrežu u opisanoj situaciji mogu smatrati supstitutom.

Agencija smatra da je ovaj oblik supstitucije potrebno posmatrati i imajući u vidu odlazne pozive upućene iz fiksnih prema mobilnim mrežama. Analizirajući broj poziva iz fiksnih mreža ka fiksnim i mobilnim mrežama, Agencija zaključuje da korisnici sve više ove dvije usluge smatraju sličnim iako se ne mogu smatrati supstitutima.

Agencija smatra da korisnici pozive ka fiksnim i pozive prema mobilnim mrežama smatraju komplementarnim uslugama, posebno zato što ugovaranjem javno dostupne telefonske usluge na fiksnoj lokaciji, korisnici ne razdvajaju ove vrste poziva, odnosno istovremeno ostvaruju mogućnost poziva prema fiksnim i mobilnim mrežama.

Na strani ponude

Operatori usluga fiksnih mreža su u relevantnom periodu nudili pozive prema fiksnim i prema mobilnim mrežama bez razdvajanja. S obzirom da je oprema potrebna za pružanje poziva prema fiksnim mrežama ista kao i oprema potrebna za pružanje poziva prema mobilnim mrežama, operator koji namjerava da uđe na tržište i nudi uslugu predizbora operatora može jednostavno, uz minimalne nenadoknadive troškove i u kratkom periodu, uz pozive prema fiksnim mrežama nuditi i pozive prema mobilnim mrežama. Identična je situacija i s operatorima koji pozive krajnjim korisnicima nude koristeći sopstvenu mrežnu infrastrukturu.

Zaključak

Imajući u vidu gore navedeno, kao i da su cijene poziva iz fiksne u mobilnu mnogo skuplje od poziva iz fiksne u fiksnu mrežu, Agencija zaključuje da pozivi iz fiksnih mreža prema brojevima u mobilnim mrežama ne mogu biti supstitut pozivima iz fiksnih mreža prema brojevima u fiksnim mrežama, iako pripadaju istom tržištu.

2.4.6 Pozivi prema Internet brojevima

Na strani tražnje

Pozive prema Internet brojevima ostvaruju korisnici koji pristupaju Internetu putem uskopojasne veze (eng. *dial-up*). Uskopojasni pristup Internetu se ostvaruje kada korisnik bira broj koji je dodijeljen određenom operatoru usluge pristupa Internetu (eng. *ISP-Internet Service Provider*). Funkcionalno, govorni pozivi i uskopojasni pristup Internetu služe u različite svrhe, zbog čega poziv kojim se ostvaruje pristup Internetu ne može biti supstitut govornom pozivu i obrnuto. Iako svi operatori koji nude govorne pozive korisnicima usluga fiksnih mreža, takođe nude i cijeli spektar usluga, uključujući i pozive prema Internet brojevima, i nezavisno od toga što korisnik, kada ugovara javno dostupnu telefonsku uslugu, odnosno pozive, ne ugovara odvojeno govorne pozive prema fiksnim mrežama i pozive prema Internet brojevima, Agencija zbog navedene razlike u funkcionalnosti ovih vrsta poziva, iste smatra komplementarnim uslugama koje, kao takve, ne pripadaju istom tržištu.

Na strani ponude

Pri procjenjivanju spremnosti operatora usluge pristupa Internetu da, u slučaju malog ali značajnog trajnog povećanja cijena govornih poziva iz fiksnih mreža, ponude takve pozive u kratkom roku i bez izlaganja dodatnim troškovima, Agencija je zaključila da su svi operatori usluge pristupa Internetu u mogućnosti da putem usluge predizbora operatora nude korisnicima i uslugu govornih poziva iz fiksnih mreža.

Zaključak

Shodno navedenom, moglo bi se zaključiti da na strani ponude nema potrebe za određivanjem zasebnih tržišta za pozive prema Internet brojevima i govornih poziva iz fiksnih mreža. Ipak, zbog značajnih razlika na strani tražnje, Agencija smatra da javno dostupna telefonska usluga koja se pruža na fiksnoj lokaciji i pozivi prema Internet brojevima, ne mogu pripadati istom relevantnom tržištu, i da čine dva zasebna tržišta.

2.4.7 Pozivi prema geografskim i negeografskim brojevima

Na strani tražnje

Geografski broj je broj iz plana numeracije koji je vezan za geografsku lokaciju. Negeografski brojevi su, shodno Zakonu o elektronskim komunikacijama, brojevi iz plana numeracije koji nijesu geografski brojevi (nijesu vezani za geografsku lokaciju). Među negeografske brojeve ubrajaju se brojevi mobilnih usluga, besplatnih usluga, usluga sa dodatnom vrijednošću i slično. Pozivi prema brojevima u fiksnim mrežama razmatrani su zasebno iz razloga što, iako prema Planu numeracije pripadaju negeografskim brojevima, funkcionalno su sličniji pozivima prema geografskim brojevima, a s obzirom da je pozivanjem jednih i drugih moguće dobiti određenog korisnika, Agencija smatra da poziv upućen određenom korisniku na njegov geografski broj, nije moguće ostvariti i pozivanjem nekog od negeografskih brojeva, s obzirom da isti služe za pružanje usluga s dodatnom vrijednosti, usluge besplatnih poziva i sl. To znači da sa korisnikom usluga nekog od nacionalnih operatora nije u mogućnosti uspostaviti vezu pozivanjem na određeni negeografski broj umjesto na korisnikov geografski broj. Shodno navedenom, korisnik ne ugovara odvojeno pozive prema geografskim brojevima i pozive prema negeografskim brojevima (jer su su isti komplementarne usluge), Agencija smatra da na strani tražnje ove vrste poziva čine zasebna tržišta.

Na strani ponude

S obzirom da ulaganja operatora u uslugu predizbora operatora pokrivaju pozive prema geografskim i pozive prema negeografskim brojevima, Agencija smatra da bi operator, koji pruža pozive prema negeografskim brojevima putem usluge predizbora operatora ili to tek namjerava, u slučaju malog, ali značajnog trajnog povećanja cijena, mogao u kratkom roku i bez izlaganja dodatnim troškovima nuditi korisnicima i pozive prema geografskim brojevima. Isto važi i za operatore koji korisnicima pružaju pozive putem sopstvene mrežne infrastrukture.

Shodno navedenom, Agencija smatra da na strani ponude nema potrebe za određivanjem zasebnih tržišta za pozive prema geografskim i pozive prema negeografskim brojevima. Ipak, zbog značajnih razlika na strani tražnje, Agencija smatra da pozivi prema geografskim brojevima i

pozivi prema negeografskim brojevima, ne pripadaju istom relevantnom tržištu i da čine dva zasebna tržišta.

2.4.8 Fizička i pravna lica

Iako je javno dostupna telefonska usluga za fizička i pravna lica funkcionalno identična, ove dvije vrste korisnika imaju bitno različite potrebe u pogledu komuniciranja. Operatori kreiraju različite, zasebne ponude/tarifne pakete javno dostupne telefonske usluge za ove dvije vrste korisnika. Uz razlike u ponudi i samim karakteristikama tarifnih paketa, nema razlike u cijenama javno dostupne telefonske usluge između ove dvije vrste korisnika. Na osnovu prethodno sprovedenog rebalansa tarifa za javno dostupne telefonske usluge, u Crnoj Gori su izjednačeni uslovi pružanja ovih usluga pravnim i fizičkim licima.

Shodno navedenom, Agencija smatra javno dostupne telefonske usluge koje se pružaju na fiksnoj lokaciji za pravna i fizička lica na strani tražnje pripadaju istom tržištu.

Potrebe fizičkih lica, za razliku od pravnih lica, zahtijevaju posebna poslovna rješenja, koja uz javno dostupnu telefonsku uslugu uključuju i dodatne elektronske komunikacione usluge, a takvu kombinaciju usluga, izuzev bivšeg monopoliste, ostali operatori trenutno nisu u mogućnosti da nude poslovnim korisnicima, s obzirom da bi to zahtijevalo od operatora istovremeni ulazak na više različitih tržišta koji zahtijeva visoke nenadoknadive troškove. Međutim, javno dostupna telefonska usluga za fizička i pravna lica funkcionalno je identična, zbog čega, prema mišljenju Agencije, ne postoje prepreke zbog kojih operator koji pruža javno dostupnu telefonsku uslugu fizičkim licima ne bi bio u mogućnosti tu uslugu ponuditi i pravnim licima, i obrnuto. Naime, u Crnoj Gori, u relevantnom periodu svi operatori pružali su javno dostupnu telefonsku uslugu i fizičkim i pravnim licima. Takođe, operatori koji tek namjeravaju da uđu na tržište i pružaju javno dostupne telefonske usluge fizičkim i pravnim licima, isto mogu realizovati uz minimalne nenadoknadive troškove i u kratkom periodu, putem veleprodajne usluge izbora i predizbora operatora. S obzirom da je ista oprema potrebna za pružanje poziva putem izbora ili predizbora operatora fizičkim i pravnim licima, operator koji pruža javno dostupnu telefonsku uslugu fizičkim licima, može istu ponuditi i pravnim licima. Identična je situacija i s operatorima koji pozive krajnjim korisnicima nude koristeći sopstvenu mrežnu infrastrukturu.

Shodno navedenom, Agencija smatra da na strani ponude javno dostupne telefonske usluge koje se pružaju na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica pripadaju istom relevantnom tržištu.

2.5 Geografska dimenzija relevantnog tržišta

Agencija geografsku dimenziju posmatra pojedinačno za svakog operatora.

Svaki od operatora koji djeluju na tržištu fiksne telefonije imaju odobrenja za pružanje usluga i nude telekomunikacione usluge na čitavoj teritoriji Crne Gore. Takođe, pravni i regulatorni okvir vezan za područje elektronskih komunikacija je isti na cijeloj teritoriji Crne Gore.

U skladu s navedenim, Agencija geografsku dimenziju relevantnog tržišta određuje kao teritoriju Crne Gore i to za sve operatore koji nude usluge fiksne telefonije na tržištu.

2.6 Zaključak Agencije o određivanju relevantnog tržišta

Na osnovu prethodno izloženog, Agencija je utvrdila da tržište javno dostupne telefonske usluge u Crnoj Gori čine dva relevantna tržišta i to:

Maloprodajno tržište javno dostupnih usluga lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji, koji čine:

- pozivi prema geografskim brojevima (prema nacionalnim fiksnim mrežama);
- pozivi prema brojevima u nacionalnim mobilnim elektronskim komunikacionim mrežama,

nezavisno da li se radi o standardnoj javno dostupnoj telefonskoj usluzi ili upravljanim VOIP pozivima (kod kojih se prenos govora pruža putem internet protokola i koji u cjelini prolazi kroz mrežu operatora, a pritom omogućava poseban virtualni kanal za govor) ili usluzi koja se pruža posredstvom WiMAX tehnologije.

3. TEST TRI KRITERIJUMA

Relevantna Preporuka iz februara 2003. godine sadržavala je 18 tržišta koja su bila podložna prethodnoj (*ex-ante*) regulaciji, što znači da je Evropska komisija zaključila da su na relevantnim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma (Test tri kriterijuma), te na taj način utvrdila da su relevantna tržišta podložna prethodnoj regulaciji u većini zemalja Evropske unije. Prethodna Preporuka o relevantnim tržištima izmjenjena je na način da umjesto 18 relevantnih tržišta, na osnovu nove Preporuke o relevantnom tržištima, postoji 7 relevantnih tržišta koja su podložna prethodnoj regulaciji. Tržišta koja više nisu sastavni dio trenutno važeće Preporuke o relevantnim tržištima, nacionalna regulatorna tijela i dalje mogu regulisati, ali na način da dokažu da su na tim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma (Test tri kriterijuma).

Tržište „javno dostupne telefonske usluge u lokalnom i međumjesnom saobraćaju koja se pruža na fiksnoj lokaciji za fizička lica“, kao ni tržište „javno dostupne telefonske usluge u lokalnom i međumjesnom saobraćaju koja se pruža na fiksnoj lokaciji za pravna lica“, koja su na osnovu stare Preporuke o relevantnim tržištima bila označena kao tržišta 3. i 5., nijesu sastavni dio nove Preporuke o relevantnim tržištima.

Na osnovu navedenog, Agencija može prethodno regulisati navedena tržišta jedino u slučaju da su istovremeno zadovoljena sljedeća tri kriterijuma:

1. prisutnost visokih i trajnih prepreka za ulazak na tržište, strukturne, pravne ili regulatorne prirode;
2. struktura tržišta koja ne teži razvoju efikasne tržišne konkurencije u odgovarajućem vremenskom okviru;
3. primjena relevantnih propisa o zaštiti tržišne konkurencije sama po sebi ne omogućuje na odgovarajući način uklanjanje nedostataka na tržištu.

U slučaju da su istovremeno zadovoljena sva tri kriterijuma, Agencija je u mogućnosti da sprovede analizu kojom se utvrđuje nivo tržišne konkurencije, odnosno utvrđuje se postoje li na tržištu operatori sa značajnom tržišnom snagom. Glavna razlika između Testa tri kriterijuma i analize tržišta kojom se utvrđuje nivo tržišne konkurencije, odnosno postoje li na tržištu operatori sa značajnom tržišnom snagom je u tome što je kod Testa tri kriterijuma naglasak na razvoju i strukturi tržišta, a kod analize tržišta naglasak je na odnosu između operatora koji djeluju na tom relevantnom tržištu.

Agencija je odlučila da ova dva tržišta, navedena u staroj Preporuci o relevantnim tržištima, razmatra objedinjeno, kao tržište lokalnih i međumjesnih poziva koji se pružaju na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica. Analiza tog objedinjenog tržišta će biti urađena nakon prethodno

sprovedenog testa tri kriterijuma, u skladu sa trenutno važećom preporukom EU o relevantnim tržištima.

3.1 Prvi kriterijum: prisutnost visokih i trajnih prepreka za ulazak na tržište, strukturne, pravne ili regulatorne prirode

U skladu s članom 64 stav 3 Zakona o elektronskim komunikacijama, odnosno u skladu s Preporukom Evropske komisije, dvije vrste prepreka su ključne prilikom određivanja da li postoje visoke i trajne prepreke ulaska na tržište:

- strukturne prepreke;
- pravne ili regulatorne prepreke.

Prvi kriterijum je statički kriterijum, odnosno kriterijum na osnovu kojeg je Agencija u mogućnosti procjeniti postoje li u tačno određenom trenutku visoke i trajne strukturne, pravne ili regulatorne prepreke ulaska na tržište.

Prijetnja od ulaska na tržište, nezavisno ulazi li novi operator na tržište na kraći ili duži period, predstavlja glavni pritisak od strane potencijalne konkurencije na postojeće operatore na tržištu. U slučaju kada postoje prepreke ulaska na tržište odnosno u situaciji u kojoj su izgrađene prepreke ulaska na tržište smanjuje se postojećim operatorima na tržištu i prijetnja od ulaska novih operatora. Na osnovu navedenog, može se zaključiti da utvrđivanjem postoje li visoke i trajne prepreke ulaska na određeno tržište, Agencija može uticati na razvoj efikasne tržišne konkurencije na tom tržištu.

3.1.1 Strukturne prepreke ulaska na tržište

Na osnovu Preporuke Evropske komisije iz 2003. godine¹³, nacionalnim regulatornim tijelima prilikom određivanja postoje li na tržištu visoke i trajne prepreke ulaska mogu pomoći sljedeći kriterijumi, koji ne moraju biti istovremeno zadovoljeni:

- nadzor nad infrastrukturom, koji predstavlja visoku prepreku razvoju infrastrukturne konkurencije;
- stepen vertikalne integracije;
- postojanje nenadoknadivih troškova;
- jednostavan ili povlašćen pristup tržištima kapitala ili novčanim izvorima;
- ekonomija obima;
- ekonomija širine;

¹³ ERG (08) 21 ERG Report on 3 criteria test final 080604

- prepreke prelaska za krajnje korisnike;
- stepen diverzifikacije usluga;
- tehnološka prednost ili nadmoć.

Agencija je u nastavku koristila neke od prethodno spomenutih kriterijuma, a u svrhu utvrđivanja stvarnog stanja na tržištu elektronskih komunikacija u Crnoj Gori odnosno utvrđivanja postoje li ili ne postoje strukturne prepreke ulaska na tržište javno dostupne telefonske usluge u lokalnom i međumjesnom saobraćaju koja se pruža na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica.

a) nadzor nad infrastrukturom, koji predstavlja visoku prepreku razvoju infrastrukturne konkurencije

Crnogorski Telekom je bivši monopolista i vlasnik elektronske komunikacione mreže. Geografska dostupnost, tj. raširenost telefonskih priključaka je izrazito velika s obzirom da je Crnogorski Telekom, kao pružalac osnovne telekomunikacione usluge, saglasno Zakonu o telekomunikacijama, bio obavezan svim korisnicima ponuditi pristup svojoj mreži. Crnogorski Telekom je izgradio sopstvenu pristupnu mrežu u periodu dok je bio javno preduzeće i dio JP PTT-a¹⁴, te nakon toga, u periodu u kojem je uživao ekskluzivna prava.

Za ostale operatore, koji postoje na tržištu ili planiraju ući na tržište, izgradnja sopstvene pristupne infrastrukture je otežana zbog visokih i većinom nenadoknadivih troškova ulaganja zbog potrebe kopanja i provlačenja distributivne telekomunikacione kanalizacije. Izgradnja i stavljanje u upotrebu sopstvene pristupne infrastrukture zahtijeva visoka kapitalna ulaganja te detaljno razrađene poslovne planove i razumno vrijeme povraćaja uložениh sredstava. U skladu s navedenim može se zaključiti kako ulazak na tržište zahtijeva od novih operatora značajna ulaganja i to većinom u obliku nenadoknadivih troškova, koje operatori neće moći nadoknaditi u slučaju tržišnog neuspjeha i izlaska s tržišta. Stoga, uzimajući u obzir geografsku rasprostranjenost pristupne (mrežne) infrastrukture Crnogorskog Telekoma, te činjenicu da je ista građena tokom dugog perioda, odnosno u periodu, kako je već navedeno, kada je Crnogorski Telekom bio javno preduzeće kao i u sljedećem periodu kada je uživao ekskluzivna prava, repliciranje pristupne (mrežne) infrastrukture Crnogorskog Telekoma za pružanje javno dostupne telefonske usluge isključivo privatnim korisnicima nije ekonomski opravdano.

Iz svega prethodno navedenog, Agencija zaključuje kako postoje visoke prepreke razvoju infrastrukturne konkurencije.

Međutim, potrebno je naglasiti da postojanje veleprodajnih ponuda putem kojih operatori mogu ostvariti direktni ili indirektni pristup mreži bivšeg monopoliste, ne može u potpunosti ukloniti već samo ublažiti postojanje visokih prepreka razvoju infrastrukturne konkurencije.

¹⁴ Javno preduzeće poštanskog, telefonskog i telegrafskog saobraćaja

b) stepen vertikalne integracije

Vertikalna integracija podrazumijeva operatora koji je prisutan na više različitih, vertikalno povezanih, veleprodajnih i maloprodajnih tržišta. Vertikalna integracija se, saglasno Smjernicama Evropske komisije, tretira kao zauzimanje tržišne moći. Takvo zauzimanje tržišne moći je pokušaj istiskivanja konkurencije s potencijalno konkurentskog tržišta ili samo ometanje konkurencije pri ulasku na tržište.

Na tržištu javno dostupne telefonske usluge u lokalnom i međumjesnom saobraćaju koja se pruža na fiksnoj lokaciji za pravna i fizička lica, trenutno usluge krajnjim korisnicima nude tri operatora. Od ova tri operatora samo je Crnogorski Telekom vertikalno integrisani operator, odnosno operator koji djeluje na maloprodajnom tržištu javno dostupne telefonske usluge koja se pruža na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna, te povezanim veleprodajnim tržištima pristupa. Na osnovu navedenog, a uzimajući u obzir da Crnogorski Telekom raspolaže mrežnom infrastrukturom na cijelom području Crne Gore, vertikalna integracija i kontrola nad infrastrukturom pružaju mu ključnu prednost u odnosu na druge operatore na maloprodajnom tržištu, iz čega se zaključuje kako Crnogorski Telekom ima visok stepen vertikalne integracije koja dodatno jača tržišnu poziciju istog i posljedično slabi tržišnu poziciju ostalih operatora na tržištu.

Međutim, kao i kod kriterijuma *"nadzor nad infrastrukturom, koji predstavlja visoku prepreku razvoju infrastrukturne konkurencije"* potrebno je naglasiti da postojanje veleprodajnih ponuda, putem kojih operatori mogu ostvariti direktni ili indirektni pristup mreži bivšeg monopolista, ne može u potpunosti ukloniti već samo ublažiti postojanje visokog stepena vertikalne integracije bivšeg monopoliste.

c) postojanje nenadoknadivih troškova

Nenadoknadivi troškovi (eng. *sunk cost*) su ona vrsta troškova koje operator neizbježno trpi kad želi pristupiti nekom tržištu ili na tom tržištu djelovati, ali koji će biti nepovratno izgubljeni ako s tog tržišta izađe (ili bude prisiljen da izađe). Što je više nenadoknadivih troškova, to više potencijalni operatori koji žele pristupiti tržištu, moraju uzeti u obzir rizik ulaska na tržište, jer što je više nenadoknadivih troškova to više jača pozicija postojećih operatora u odnosu na nove konkurente s obzirom da je istim zbog nenadoknadivih troškova skupo da izađu sa tržišta. Operator koji ulazi na tržište mora voditi računa o tome da njegove cijene nakon što uđe na tržište budu na nivou kojim će pokriti nenadoknadle troškove.

Uzevši u obzir da Crnogorski Telekom ima status operatora sa značajnom tržišnom snagom na vertikalno integrisanim tržištima pristupa, isti ima obavezu da operatorima koji djeluju na tržištu ponudi različite veleprodajne usluge (usluga izbora i predizbora operatora, usluga izdvojenog pristupa lokalnoj petlji, usluga Bitstream pristupa) putem kojih su operatori u mogućnosti da ponude privatnim korisnicima javno dostupnu telefonsku uslugu.

Prethodno spomenute veleprodajne usluge smatraju se uslugama kojima se ostvaruje direktan ili indirektan pristup mreži bivšeg monopoliste odnosno Crnogorskog Telekomu. Usluga izdvojenog pristupa lokalnoj petlji smatra se *direktnim pristupom* mreži bivšeg monopolista dok se usluga predizbora operatora, kao i usluga Bitstream pristupa smatraju uslugama kojima se ostvaruje *indirektan pristup* mreži bivšeg monopoliste.

Usluge direktnog pristupa mreži (u koji ulazi i gradnja sopstvene pristupne infrastrukture) zahtijeva od operatora veća ulaganja, a samim time dolazi i do rasta nenadoknadivih troškova.

Iz navedenog proizlazi da su nenadoknadivi troškovi veći u slučaju da operatori krajnjim korisnicima pružaju javno dostupnu telefonsku uslugu putem sopstvene pristupne infrastrukture ili putem usluge izdvojenog pristupa lokalnoj petlji, nego ako istu pružaju putem usluge predizbora operatora. Što su nenadoknadivi troškovi veći to je postojanje visokih prepreka razvoju infrastrukturne konkurencije jače izraženo.

Agencija ističe kako nenadoknadivi troškovi koji postoje kod uspostavljanja direktnog pristupa mreži kroz uslugu izdvojenog pristupa lokalnoj petlji, koja operatorima omogućava pružanje kompletne lepeze usluga (javno dostupna telefonska usluga, usluga širokopojasnog pristupa Internetu, usluga IPTV-a), sugerišu da je malo vjerovatno da će novi operatori izabrati ovu veleprodajnu uslugu kako bi krajnjim korisnicima pružali isključivo javno dostupnu telefonsku uslugu. Naime, veća je vjerovatnoća da će operatori, koji krajnjim korisnicima žele ponuditi isključivo javno dostupnu telefonsku uslugu, odabrati indirektni pristup mreži putem veleprodajne usluge predizbora operatora iz razloga što taj, indirektni pristup mreži drastično smanjuje nenadoknadle troškove odnosno drastično smanjuje troškove ulaska novih operatora na tržišta i nuđenje javno dostupne usluge krajnjim korisnicima.

Agencija, kao regulatorno tijelo, mora da omogući razvoj efikasne tržišne konkurencije, iz čega proizlazi kako je izrazito važno da na tržištu javno dostupne telefonske usluge odnosno glavne usluge koju novi operatori nude krajnjim korisnicima ne bude ugrožena efikasna tržišna konkurencija. Uzevši u obzir da je na predmetnom tržištu tržišni udio Crnogorskog Telekomu i dalje izrazito visok (oko 98,00% tokom perioda u kojem je radjena analiza), po mišljenju Agencije postoji velika opasnost da bi u odsustvu regulacije Crnogorski Telekom upravo zbog i dalje visokog tržišnog udjela mogao snižavanjem cijena stvoriti trajne prepreke ulaska na tržište privatnih korisnika novim operatorima i istisnuti postojeće operatore s tržišta, čime bi zapravo odbranio i/ili dodatno povećao svoj ionako snažan tržišni udio.

Naime, u slučaju odsustva regulacije na tržištu javno dostupne telefonske usluge Crnogorski Telekom bi, kao jedini vertikalno integrisani operator odnosno jedini infrastrukturni operator na tržištu, bio u mogućnosti da smanji maloprodajne cijene u svojim tarifnim paketima, te još snažnijom ponudom promotivnih akcija da ugrozi ionako nedovoljno snažnu poziciju novih operatora na tržištu javno dostupne telefonske usluge. Drugim riječima, Crnogorski Telekom bi

spuštanjem maloprodajnih cijena, a imajući dodatno u vidu nepostojanje dovoljno razvijene veleprodajne ponude usluge predizbora operatora, ulazak na tržište učinio neisplativim i/ili učinio neisplativim dalji opstanak na tržištu s obzirom da bi navedeno natjeralo nove operatore na spuštanje maloprodajnih cijena, što posljedično uzrokuje pad njihove prodaje i prihoda odnosno postavljanje istih na nivo na kome se ne pokrivaju nenadoknadivi troškovi. Navedeno se smatra strukturnom preprekom ulaska na tržište.

Nadalje, Agencija smatra potrebnim praćenje u kontinuitetu daljeg razvoja tržišta javno dostupne telefonske usluge nakon uvođenja usluga indirektnog pristupa na veleprodajnom nivou, koje bi trebala pomoći u daljnjem razvoju efikasne tržišne konkurencije, odnosno pomoći u stvaranju uslova u kojima će na istim osnovama kao i Crnogorski Telekom novi operatori moći da povećaju svoj tržišni udio na tržištu javno dostupne telefonske usluge.

Agencija na osnovu ovog kriterijuma naglašava da u slučaju regulacije navedenog relevantnog tržišta Crnogorski Telekom ne bi bio u mogućnosti da ugrozi tržišni udio novih operatora, odnosno efikasnu tržišnu konkurenciju na tržištu javno dostupne telefonske usluge u lokalnom i međumjesnom saobraćaju koja se pruža na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica. Nadalje, Crnogorski Telekom bi u slučaju deregulacije bio u mogućnosti da snizi cijene na nivo na kojem operatorima koji tek trebaju da uđu na tržište i/ili novim operatorima koji djeluju na tržištu više ne bi bilo isplativo poslovanje, s obzirom da bi cijene trebali postaviti ispod nivoa kojim se pokrivaju ostvarena ulaganja.

U skladu sa svime prethodno navedenim, Agencija zaključuje da trenutna situacija na tržištu odnosno, postojanje nenadoknadivih troškova predstavlja značajnu prepreku ulasku ili zadržavanju operatora na tržištu javno dostupne telefonske usluge koja se pruža na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica. Drugim riječima, Agencija smatra kako trenutna situacija na tržištu, uzevši u obzir i postojanje veleprodajnih ponuda, ne uklanja visoke prepreke razvoja infrastrukturne konkurencije i visoki stepen vertikalne integracije koji ima Crnogorski Telekom, već samo ublažava postojanje istih, ali ne u mjeri u kojoj u odsustvu regulacije ne bi bio ugrožen daljnji razvoj efikasne tržišne konkurencije na tržištu javno dostupne telefonske usluge. Kao što je već spomenuto, Agencija navedeno razmišljanje prvenstveno bazira na činjenici i dalje vrlo snažnog tržišnog udjela Crnogorskog Telekoma.

d) prepreke prelaska za krajnje korisnike

Prilikom procjene postoje li prepreke pri prelasku krajnjih korisnika s bivšeg monopolista na nove operatore koji djeluju na tržištu potrebno je utvrditi postoji li razlika u trošku, s jedne strane, za nove operatore koji pokušavaju steći novog korisnika u odnosu na trošak koji ima operator iz perioda monopola pri zadržavanju postojećih korisnika. Po mišljenju Agencije, prilikom upoređenja prethodno pomenutih troškova dolazi do određene razlike u samom trošku na štetu novih operatora. Naime, Crnogorski Telekom, kao bivši monopolist, predstavlja vrlo snažno i

prepoznatljivo tržišno ime (eng. *brand*) koje je poznato gotovo svim privatnim korisnicima i koji u slučaju sličnih maloprodajnih cijena koje nude ostali operatori na tržištu nemaju potrebu za promjenom operatora.

S druge strane, novi operatori nemaju toliko snažno i prepoznatljivo tržišno ime iz čega proizlazi da moraju uložiti dodatne napore kao i novčana sredstva kroz oglašavanje svog tržišnog imena i stvaranja slike kvalitetnog i pouzdanog operatora kako bi isti postao prepoznatljiv, a samim tim i zanimljiv krajnjim korisnicima.

Uzevši u obzir da postoji određena razlika u trošku s jedne strane sticanja, a, s druge strane, zadržavanja krajnjih korisnika, navedeno predstavlja prepreku za ulazak na tržište.

e) stepen diverzifikacije usluga

Agencija je u kriterijumu „*postojanje nenadoknadivih troškova*“ navela kako novi operatori imaju mogućnost indirektnog pristupa mreži samo kroz jednu veleprodajnu uslugu, odnosno uslugu izbora operatora. Navedena usluga novim operatorima omogućava pružanje isključivo javno dostupne telefonske usluge dok, s druge strane, Crnogorski Telekom, kao operator koji posjeduje sopstvenu mrežu nudi povezanu uslugu pristupa i javno dostupne telefonske usluge.

Novi operatori će navedeno biti u mogućnosti da ponude tek u slučaju uvođenja dodatnog indirektnog pristupa mreži putem usluge zakupa korisničke linije. U slučaju da se prethodno spomenuta usluga i uvede na tržište, biće potrebno pričekati da prođe određeno vrijeme kako bi se vidjeli stvarni efekti navedene usluge na tržište, odnosno krajnjim korisnicima će biti potreban određeni period da prepoznaju da i ostali operatori na tržištu, pored Crnogorskog Telekoma, imaju mogućnost da ponude povezanu uslugu pristupa i javno dostupne telefonske usluge.

Stepen diverzifikacije usluga može se postići i uslugom izdvojenog pristupa lokalnoj petlji, međutim, obzirom da spomenuta usluga, kao usluga direktnog pristupa, stvara velike nenadoknadive troškove navedeno nije uzeto u obzir kao realna mogućnost.

f) ekonomija obima

Ekonomija obima (eng. *economy of scope*) se odnosi na potencijalne prednosti operatora dobijene zajedničkom ponudom različitih proizvoda i usluga. Infrastrukturni operatori su horizontalno integrisani operatori, odnosno operatori koji krajnjim korisnicima nude čitavu lepezu usluga (javno dostupna telefonska usluga, usluga širokopojasnog pristupa Internetu, usluga IPTV-a). Upravo spomenuta horizontalna integrisanost omogućava operatorima korišćenje prednosti ekonomija obima.

U gore navedenim kriterijumima je navedeno da će operatori, koji ulaze na tržište javno dostupne telefonske usluge, za prvu akviziciju korisnika većinom izabrati indirektan pristup mreži kroz uslugu predizbora operatora, a ne direktan pristup mreži kroz uslugu izdvojene lokalne petlje ili izgradnju sopstvene pristupne mreže, zbog nižih nenadoknadivih troškova. Uzevši u obzir da je usluga predizbora operatora usluga koja omogućava lakši ulazak na tržište javno dostupne telefonske usluge, odnosno omogućava pružanje samo javno dostupne telefonske usluge, operatori neće biti u mogućnosti da koriste prednosti ekonomija obima.

Drugim riječima, operatori koji koriste indirektan pristup mreži ne mogu koristiti prednosti ekonomije obima kao bivši monopolista, uzevši u obzir da krajnjim korisnicima nude javno dostupnu telefonsku uslugu, a bivši monopolista je u mogućnosti nuditi čitavu lepezu maloprodajnih usluga.

g) ekonomija širine

Ekonomija širine (eng. *economy of scale*) nastaje smanjivanjem jediničnih (prosječnih) troškova proizvodnje, zbog povećanja obima (volumena) proizvodnje.

Crnogorski Telekom je dugo godina bio jedini operator koji je pružao pristup javno dostupnoj telefonskoj usluzi u fiksnoj mreži, a samim tim i javno dostupnu telefonsku uslugu fizičkim i pravnim licima na području Crne Gore i kao takav uživa prednosti ekonomije širine, pružajući javno dostupnu telefonsku uslugu. Iz navedenog slijedi kako je jedinični trošak Crnogorskog Telekoma za pružanje navedene usluge puno niži od troška koji će za istu uslugu imati operator koji tek ulazi na tržište ili operator koji za pružanje samo javno dostupne telefonske usluge koristi indirektan pristup mreži. Naime, navedeno je logično zbog, kao što je gore u dokumentu i navedeno, nižih nenadoknadivih troškova.

Naime, trošak usluge započinjanja (originacije) poziva operatora koji koriste indirektan pristup mreži odnosno veleprodajnu uslugu predizbora operatora je po minutu poziva uvijek isti, bez obzira koliko minuta poziva su korisnici tog operatora generisali. Za razliku od ostalih operatora, u slučaju Crnogorskog Telekoma, ukupni trošak usluge po jedinici pružanja usluge je manji u odnosu na ostvareni broj minuta s obzirom da je Crnogorski Telekom infrastrukturni operator odnosno posjeduje sopstvenu pristupnu mrežu.

3.1.2 Pravne ili regulatorne prepreke ulaska na tržište

Na osnovu preporuke Evropske komisije, pravne ili regulatorne prepreke ne zavise od ekonomskih uslova, već proizlaze iz pravnih, administrativnih ili ostalih sličnih mjera koje indirektno utiču na ulazak novih operatora na tržište.

Prema dokumentu Evropske grupe regulatora (ERG), glavne pravne ili regulatorne prepreke ulaska na tržište odnose se na sljedeće:

- potreba za administrativnom odlukom, odnosno dozvolom, kako bi se moglo započeti sa komercijalnim radom;
- ograničenja i uslovi povezani uz upotrebu radio-frekvencijskog spektra;
- uticaji načina na koji je postavljena regulacija za nove operatore koji planiraju ulazak na tržište.

a) potreba za administrativnom odlukom, odnosno dozvolom, kako bi se moglo započeti sa komercijalnim radom

Zakon o elektronskim komunikacijama je stupio na snagu u avgusta 2013. godine. Na osnovu člana 46 Zakona o elektronskim komunikacijama svako pravno ili fizičko lice ima pravo da uspostavi i daje na korišćenje elektronsku komunikacionu mrežu, te da pruža elektronske komunikacione usluge na području Crne Gore, bez pribavljanja posebnog ovlašćenja, odnosno u mogućnosti su da navedene usluge pružaju samo na osnovu generalnog ovlašćenja (autorizacije).

b) ograničenja i uslovi povezani uz upotrebu radio-frekvencijskog spektra

Navedeni tip prepreke se ne odnosi na tržište javno dostupne telefonske u lokalnom i međumjesnom saobraćaju koje se pruža na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica, koje je obrađeno u ovom dokumentu.

c) uticaji načina na koji je postavljena regulacija na nove operatore koji planiraju ulazak na tržište

Agencija smatra da ne postoje nikakve odredbe, u zakonskim ili podzakonskim aktima, koje bi onemogućile operatoru koji je izgradio sopstvenu pristupnu mrežu da ostvari ulazak na tržište javno dostupne telefonske usluge i počne da pruža komercijalne usluge. Nadalje, svaki operator koji ulazi na tržište ne mora sagraditi sopstvenu pristupnu mrežu da bi pružao usluge fizičkim i pravnim licima, već je u mogućnosti da koristi veleprodajne ponude koje je Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na vertikalno povezanim veleprodajnim tržištima, obavezan ponuditi svim operatorima koji djeluju na tržištu. Takođe, svaki operator će, nezavisno o tržišnom udjelu i vremenu u kojem je prisutan na tržištu, koristiti jednake, nediskriminirajuće veleprodajne uslove koji su transparentno objavljeni.

Tržište fiksnih mreža smatra se neograničenim resursom iz čega proizlazi da broj operatora fiksnih mreža koji krajnjim korisnicima nude javno dostupnu telefonsku uslugu nije ograničen. Naime, svaki operator koji ima poslovni plan ima mogućnost ulaska na tržište, ima pravo da postavi, upotrebljava i daje na korišćenje elektronsku komunikacionu mrežu te pruža elektronske

komunikacione usluge na području Crne Gore bez pribavljanja posebnog ovlaštenja, odnosno samo uz obavezu dostavljanja obavještenja Agenciji, najmanje 15 dana unaprijed, o početku, promjenama i završetku obavljanja djelatnosti elektronskih komunikacionih mreža i usluga.

Iz navedenog se zaključuje da su preuzeti koraci koji su minimizirali, odnosno u potpunosti uklonili pravne i regulatorne prepreke ulaska na tržište odnosno koraci koji su omogućili ulazak na tržište većeg broja operatora, a samim tim i liberalizaciju tržišta.

3.1.3 Zaključak o prvom kriterijumu

Na osnovu svih činjenica iznesenih u prvom kriterijumu, Agencija zaključuje da na tržištu javno dostupne telefonske usluge u lokalnom i međumjesnom saobraćaju koje se pruža na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica postoje strukturne prepreke ulaska na tržište. S druge strane, na istom tržištu ne postoje pravne ili regulatorne prepreke ulaska na tržište.

S obzirom da se generalno smatra da pravne ili regulatorne prepreke predstavljaju relativno manja ograničenja u odnosu na strukturne barijere, Agencija zaključuje da je prvi kriterijum zadovoljen.

3.2 Drugi kriterijum: struktura tržišta koja ne teži razvoju efikasne tržišne konkurencije unutar odgovarajućeg vremenskog okvira

Prvi kriterijum je statički kriterijum odnosno kriterijum na osnovu kojeg je Agencija u mogućnosti da procjeni postoje li u tačno određenom trenutku visoke i trajne strukturne, pravne ili regulatorne prepreke ulaska na tržište. Drugi kriterijum je dinamički kriterijum, odnosno na osnovu tog kriterijuma Agencija je u mogućnosti da odredi teži li tržište u određenom periodu efikasnoj tržišnoj konkurenciji. Iz navedenog je vidljivo da se prva dva kriterijuma međusobno nadopunjuju, odnosno Agencija na osnovu oba kriterijuma može izvući odgovarajući zaključak, je li ili nije neophodno prethodno regulisati određeno tržište.

Agencija, da bi bila u mogućnosti da prethodno reguliše određeno tržište, mora dokazati i statički i dinamički kriterijum, odnosno mora dokazati da tržište u tačno određenom trenutku i određenom budućem periodu ne teži savršenoj konkurenciji, odnosno efikasnoj tržišnoj konkurenciji.

Na osnovu ERG-ovog dokumenta vrlo je teško kod drugog kriterijuma odrediti period u kojem bi trebalo posmatrati teži li tržište efikasnoj konkurenciji, odnosno određivanje toga perioda predstavlja osnovu za primjenu drugog kriterijuma. Razumno bi bilo zaključiti da bi relevantan period za procjenu drugog kriterijuma trebao da odgovara periodu koje će Agencija uzeti u obzir prilikom analize relevantnog tržišta. Obzirom da je, saglasno članu 64 stav 4 Zakona o elektronskim komunikacijama, Agencija postupak analize tržišta obavezna sprovoditi najmanje svake tri godine, Agencija će drugi kriterijum posmatrati u periodu od tri godine.

Na osnovu dokumenta ERG-a regulatornim tijelima, prilikom određivanja teži li tržište u određenom periodu efikasnoj konkurenciji, mogu pomoći sljedeći kriterijumi koji ne moraju biti kumulativno zadovoljeni:

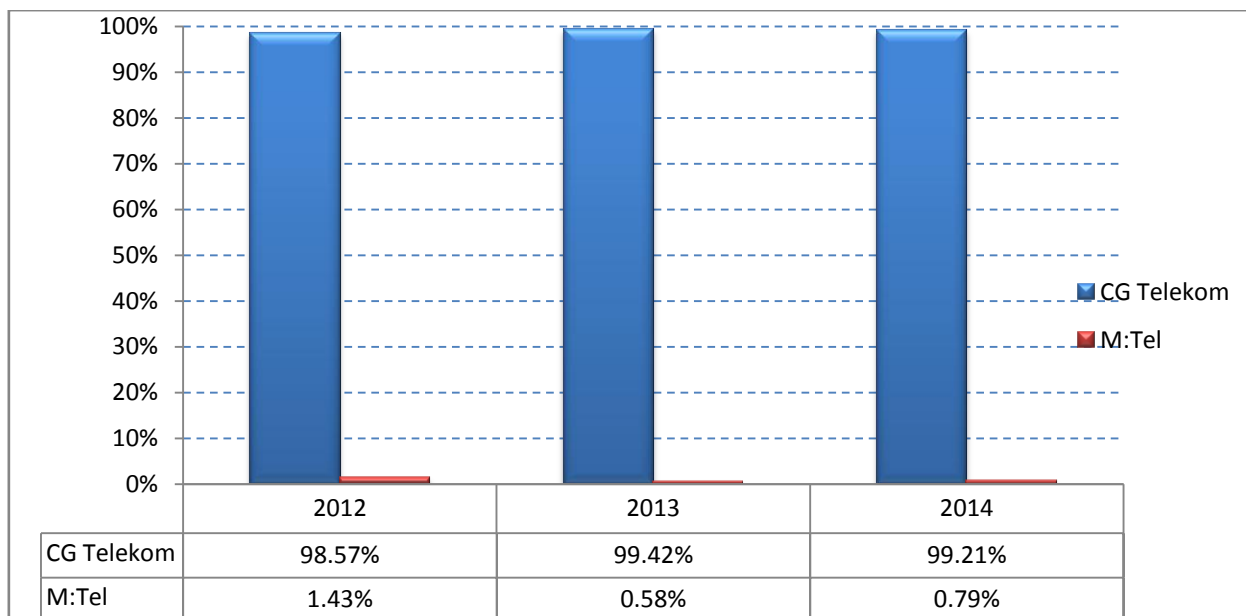
- tržišni udjeli operatora,
- cjenovna kretanja,
- nadzor infrastrukture kod koje postoje visoke prepreke razvoju infrastrukturne konkurencije,
- stepen diverzifikacije proizvoda,
- potencijalna konkurencija,
- prepreke u sticanju tržišnog udjela.

Agencija je u daljem tekstu koristila neke od prethodno pomenutih kriterijuma, a sve u svrhu utvrđivanja stvarnog stanja na tržištu elektronskih komunikacija u Crnoj Gori odnosno utvrđivanja teži li ili ne, tržište javno dostupne telefonske usluge u lokalnom i međumjesnom saobraćaju koja se pruža na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica, razvoju efikasne tržišne konkurencije unutar odgovarajućeg vremenskog okvira.

a) tržišni udjeli operatora

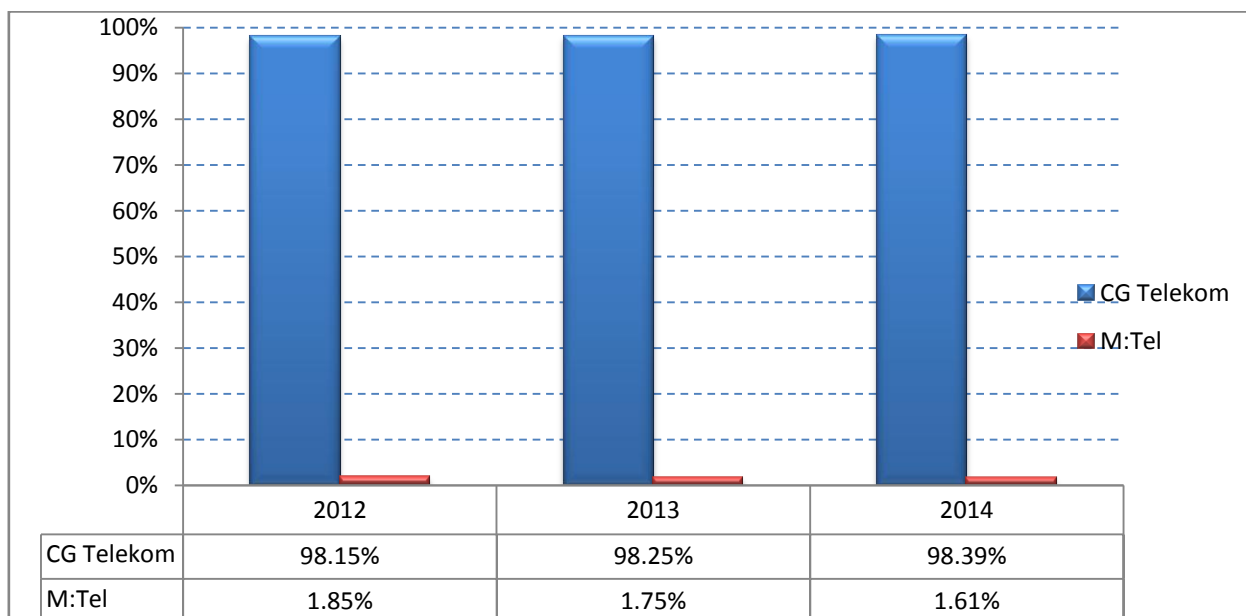
Na osnovu analize stepena supstitucije na strani ponude i tražnje, Agencija je utvrdila opseg relevantnih usluga, za koje pristupa analizi tržišnog udjela na relevantnom tržištu.

Tržišni udio operatora smatra se glavnim pokazateljem teži li tržište efikasnoj konkurenciji. Agencija je u upitnicima, koji su prethodili ovoj analizi, prikupljala podatke za period od 2012. do 2014. godine. Na slikama 1 i 2 prikazana su zasebno kretanja tržišnog udjela Crnogorskog Telekom-a, kao operatora koji proizlazi iz perioda monopola, te Mtel-a, koji djeluju na tržištu po broju ostvarenih minuta i broju korisnika, za period od 2012. do 2014. godine.

Slika 1: Tržišni udio Crnogorskog Telekom i Mtel-a po broju minuta ostvarenih od strane fizičkih/pravnih korisnika u lokalnom i međumjesnom saobraćaju

Iz navedene slike je vidljivo da Crnogorski Telekom i dalje ima snažan tržišni udio s kojim bi, u slučaju odsustva regulacije, mogao ugroziti status ostalih operatora koji djeluju na tržištu, a samim tim i daljnji razvoj efikasne tržišne konkurencije.

Slika 2: Tržišni udio Crnogorskog Telekom i Mtel-a po broju korisnika

Iz navedene slike je vidljivo da je tržišni udio Mtel-a zanemarljiv.

Na osnovu navedenog odnosno uzevši u obzir tržišni udio Crnogorskog Telekom, Agencija zaključuje kako navedeni operator ima izrazito snažan tržišni udio koji iskazuje dominantnost na

tržištu javno dostupne telefonske usluge u lokalnom i međumjesnom saobraćaju koja se pruža na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica, odnosno pokazatelj je da tržište javno dostupne telefonske usluge u lokalnom i međumjesnom saobraćaju koja se pruža na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica u odsustvu regulacije neće težiti efikasnoj tržišnoj konkurenciji.

Osim navedenog, Agencija napominje i sljedeće. Naime, kao što je ranije u dokumentu već navedeno, javno dostupna telefonska usluga se, analizirajući podatke s tržišta, i dalje smatra glavnom uslugom koju novi operatori nude krajnjim korisnicima. Novi operatori krajnjim korisnicima nude i uslugu širokopojasnog pristupa Internetu i uslugu IPTV-a, međutim, glavni izvor prihoda istima čini javno dostupna telefonska usluga odnosno na tom maloprodajnom tržištu novi operatori imaju najveći tržišni udio. Ugrožavanjem tržišnog udjela novih operatora na spomenutom tržištu automatski bi u budućem periodu bio ugrožen tržišni udio istih i na horizontalno povezanim maloprodajnim tržištima (maloprodajno tržište širokopojasne usluge Interneta i usluge IPTV-a) odnosno efikasna tržišna konkurencija na horizontalno povezanim maloprodajnim tržištima.

Drugim riječima, uzimajući u obzir da je na ovom tržištu tržišni udio Crnogorskog Telekoma i dalje izrazito visok, po mišljenju Agencije postoji velika opasnost da bi u odsustvu regulacije Crnogorski Telekom, upravo zbog i dalje visokog tržišnog udjela, mogao u budućem periodu ugroziti poziciju novih operatora na tržišnu javno dostupne telefonske usluge, a tako i na ostalim maloprodajnim tržištima na kojima je tržišni udio istih i manji nego na tržištu javno dostupne telefonske usluge.

b) cjenovna kretanja

Crnogorskom Telekomu je Rješenjem Agencije na osnovu ranije važećeg Zakona o elektronskim komunikacijama određen status operatora sa značajnom tržišnom snagom na ovom tržištu, koji status mu je i dalje ostao saglasno članu 200 važećeg Zakona o elektronskim komunikacijama, iz čega proizlazi da na tržište nije u mogućnosti uvesti novi tarifni paket ili opciju, koja uključuje javno dostupnu telefonsku uslugu, bez prethodne saglasnosti Agencije. Saglasno navedenom, na tržištu javno dostupne telefonske usluge se nisu pojavili paketi kod kojih postoji istiskivanje cijena.

Međutim, uprkos navedenom Crnogorski Telekom, koristeći mogućnosti da na tržište uvodi određene promotivne akcije u kojima su uslovi postavljeni na način da otežavaju djelovanje ostalih operatora koji posluju na tržištu.

Uzevši u obzir navedeno, Agencija zaključuje da tržište javno dostupne telefonske usluge u slučaju odsustva regulacije ne bi težilo efikasnoj tržišnoj konkurenciji, već da je i dalje potrebna regulacija. Naime, Crnogorski Telekom bi, u odsustvu regulacije, mogao s nižim cijenama u tarifnim paketima i opcijama te još agresivnijim promotivnim akcijama ugroziti postojeće stanje na tržištu, a time i daljnji razvoj efikasne tržišne konkurencije.

c) nadzor infrastrukture kod koje postoje visoke prepreke razvoju infrastrukturne konkurencije

Navedeni podkriterijum je isti kao kod prvog kriterijuma, a jedina je razlika je u činjenici da je u drugom kriterijumu navedeno potrebno uzeti kao potencijalnu prepreku da tržište teži efikasnoj tržišnoj konkurenciji. Po mišljenju Agencije, postojeću veleprodajnu ponudu indirektnog pristupa ne koristi ni jedan WLR operator, tako da ista nije dovoljna da bi tržište, u odsustvu regulacije, a vodeći računa o činjenici da je Crnogorski Telekom jedini infrastrukturni operator na tržištu težilo efikasnoj tržišnoj konkurenciji. Dokaz navedene tvrdnje vidljiv je u činjenici da je, usprkos postojanju veleprodajne usluge izbora i predizbora operatora, odnosno ponude indirektnog pristupa u relevantnom periodu za koji su se prikupljali podaci iz upitnika, tržišni udio Crnogorskog Telekoma i dalje vrlo visok.

Na osnovu navedenog kriterijuma, Agencija je mišljenja kako, u odsustvu regulacije, tržište neće i u slučaju uvođenja dodatne veleprodajne usluge indirektnog pristupa odnosno usluge iznajmljivanja pretplatničke linije (WLR) odmah početi težiti efikasnoj tržišnoj konkurenciji iz razloga što je, za svaku novu uslugu koja se uvode na tržište, potrebno pričekati da prođe određeni period kako bi se vidjeli efekti nove usluge na tržište.

3.2.1 Zaključak o drugom kriterijumu

Na osnovu svih činjenica iznesenih u drugom kriterijumu, Agencija zaključuje da tržište javno dostupne telefonske usluge u lokalnom i međumjesnom saobraćaju koja se pruža na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica ne bi, u odsustvu regulacije, težilo efikasnoj tržišnoj konkurenciji.

U skladu s navedenim Agencija zaključuje da je drugi kriterijum zadovoljen.

3.3 Treći kriterijum: primjena relevantnih propisa o zaštiti tržišne konkurencije sama po sebi ne omogućuje na odgovarajući način uklanjanje nedostataka na tržištu

Na osnovu dokumenta Evropske asocijacije regulatora o testu tri kriterijuma, regulatorna tijela treba da procijene da li je primjena propisa o zaštiti konkurencije dovoljna da ukloni nedostatke koji postoje ili koji se mogu javiti na tržištu elektronskih komunikacija. Navedena procjena mogla bi uključivati slijedeće:

a) Step en opšteg nekonkurentskog ponašanja

Propisi o zaštiti konkurencije mogli bi se smatrati dovoljnim za otklanjanje nedostataka na tržištu u slučaju da ne postoji velika i učestala potreba za djelovanjem Uprave za zaštitu konkurencije. S

druge strane, ako nedostaci koji postoje ili se mogu javiti na tržištu zahtijevaju učestalu potrebu za intervencijom od strane Uprave za zaštitu konkurencije, poput zabrane svakog daljnjeg postupanja operatora kojem je utvrđena zloupotreba statusa značajne tržišne snage na relevantnom tržištu, određivanja mjera, uslova i rokova za otklanjanje štetnih efekata, moglo bi se smatrati da propisi o zaštiti konkurencije nijesu dovoljni za otklanjanje nedostataka koji postoje na tržištu.

b) Step en kompleksnosti uklanjanja nekonkurentskog ponašanja

Određivanje stepena nekonkurentnog ponašanja od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom je zbog svoje složenosti djelotvornije ukoliko se situacija na tržištu kontinuirano prati. Instrumentima *ex-ante* regulacije može se blagovremeno otkriti i spriječiti pokušaj prenošenja značajne tržišne snage sa jednog na drugo relevantno tržište od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom i na taj način izbjeći negativne posledice, što je otežano *ex-post* regulacijom.

Upravi za zaštitu konkurencije svojevrsan problem može predstavljati kompleksnost određivanja stepena nekonkurentskog ponašanja od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom, iz razloga što ne raspolaže svim informacijama o poslovanju operatora koje su neophodne za utvrđivanje stvarnog stanja i situacije na tržištu. U navedenom slučaju, *ex-ante* regulacija bi bila mnogo efikasnija za tržište, nego da se nekonkurentsko ponašanje pokušava otkloniti *ex-post* regulacijom.

c) nekonkurentsko ponašanje može dovesti do nepopravljive štete na relevantnom tržištu ili na povezanim tržištima

Na tržištu se mogu dogoditi situacije u kojima je pravovremena intervencija neophodna kako bi se spriječile ozbiljne ili nepopravljive štete koje mogu biti nanešene konkurenciji od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom. U navedenim slučajevima odnosno u situacijama u kojima je nužna brza intervencija od strane regulatorne institucije, propisi o zaštiti konkurencije, odnosno *ex-post* regulacija, ne bi bili dovoljni, već je u navedenim slučajevima potrebna *ex-ante* regulacija.

Primjena mjera *ex-ante* regulacije doprinosi razvoju konkurencije na tržištu kroz podsticanje efikasnosti ulaganja kod infrastrukture čiji obim nije lako udvostručiti.

d) potreba za regulatornom intervencijom kako bi se dugoročno osigurao razvoj efikasne konkurencije na tržištu

U nekim slučajevima primjena propisa o zaštiti konkurencije, odnosno *ex-post* regulacija može stvoriti određene probleme u podsticanju razvoja efikasne tržišne konkurencije u budućem razdoblju. Konkretno, u slučajevima u kojima je moguće udvosrtučiti infrastrukturu, odnosno u slučajevima u kojima je potrebno promovisati razvoj infrastrukturne konkurencije, primjena *ex ante* regulacije mogla bi se dugoročno smatrati efikasnijom od primjene isključivo *ex-post* regulacije,

odnosno od primjene propisa iz oblasti zaštite konkurencije. Naime, promovisanje razvoja infrastrukturne konkurencije zahtjeva unaprijed definisanje svih ključnih uslova, što propisima o zaštiti konkurencije nije moguće. Nadalje, kod trećeg kriterijuma nije bitno uzeti u obzir samo činjenicu o tome jesu li propisi o zaštiti konkurencije dovoljni da se *ex-post* regulacijom riješi potencijalni problem koji se javio na tržištu, već je potrebno u obzir uzeti i činjenicu u kojem razdoblju, u slučaju da se pojavi određeni problem, propisi o zaštiti konkurencije mogu isti riješiti. Agencija smatra da bi propisi o zaštiti konkurencije bili dovoljni da *ex-post* regulacijom riješe potencijalni problem koji se dogodio na tržištu, međutim, smatra da isti u ovom trenutku nisu u mogućnosti dovoljno brzo riješiti potencijalni problem, gdje je pravovremena intervencija neophodna. Dakle, naknadno sankcionisanje zloupotreba statusa značajne tržišne snage shodno Zakonu o zaštiti konkurencije moglo bi se pokazati kao neblagovremeno za zadržavanje postojećeg stepena liberalizacije i uslova tržišne konkurencije.

Naime, u članu 59 Zakona o zaštiti konkurencije (Sl.list Crne Gore, br.44/12) propisano je da, ako nadležni organ preko ovlašćenog lica, utvrdi da je zloupotrijebljen dominantan položaj Rješenjem o utvrđivanju povrede konkurencije može da naloži mjere za otklanjanje utvrđene povrede konkurencije, odnosno sprječavanje njenog nastanka ili slične povrede i preduzimanje određene radnje ili zabranu preduzimanja određene radnje (mjere ponašanja).

Nadalje, Zakon o zaštiti konkurencije jasno propisuje postupak koji treba sprovesti da bi se moglo donijeti konačno rješenje. Iz prethodno opisanog postupka jasno je da propisi o zaštiti konkurencije ne omogućavaju brzo rješavanje problema na relevantnom maloprodajnom tržištu javno dostupnih usluga lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji.

Iz prethodno ukratko opisanog administrativnog postupka vidljivo je da postojeći propisi o zaštiti tržišne konkurencije *ne omogućavaju brzo rješavanje problema*, a na relevantnom tržištu javno dostupne telefonske usluge u lokalnom i međumjesnom saobraćaju koja se pruža na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica *od brzine reakcije zavisi dalji razvoj efikasne tržišne konkurencije*.

3.3.1 Zaključak o trećem kriterijumu

Na osnovu svih činjenica iznesenih u trećem kriterijumu, Agencija zaključuje da, za tržište javno dostupne telefonske usluge u lokalnom i međumjesnom saobraćaju koja se pruža na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica, propisi o zaštiti konkurencije, odnosno *ex-post* regulacija, ne omogućavaju na odgovarajući način otklanjanje nedostataka na tržištu.

U skladu s navedenim, Agencija zaključuje da je treći kriterijum zadovoljen.

3.4 Mišljenje nadležnog regulatornog tijela o utvrđivanju jeli relevantno tržište podložno prethodnoj regulaciji

Prema mišljenju Agencije, a kako je i dokazano u poglavljima 3.1, 3.2 i 3.3 ovog dokumenta, relevantno tržište javno dostupne telefonske usluge u lokalnom i međumjesnom saobraćaju koje se pruža na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica je podložno prethodnoj (*ex-ante*) regulaciji i to iz razloga što je zadovoljen Test tri kriterijuma shodno članu 65 Zakona o elektronskim komunikacijama .

U skladu s navedenim, odnosno činjenicom da je Agencija utvrdila, da su ispunjeni svi uslovi iz Testa tri kriterijuma, odnosno da je tržište podložno *ex ante* regulaciji, nastaviće se postupak analize tržišta koji uključuje procjenu postojanja operatora sa značajnom tržišnom snagom, utvrđivanje svih postojećih i potencijalnih prepreka razvoju efikasne tržišne konkurencije, kao i određivanja razumnih, proporcionalnih i adekvatnih regulatornih obaveza operatorima za koje se utvrdi da imaju status operatora sa značajnom tržišnom snagom.

4. ANALIZA RELEVANTNOG TRŽIŠTA

Dominantna pozicija na tržištu podrazumijeva da operator, bilo pojedinačno bilo udruživanjem sa drugim subjektima na tržištu, ima značajnu tržišnu snagu ako samostalno ili zajedno sa ostalim operatorima na određenom relevantnom tržištu ima takav ekonomski uticaj koji mu omogućava značajan stepen nezavisnosti u odnosu na njegove konkurente i korisnike. Na taj način se smanjuje efektivna konkurentnost na relevantnom tržištu, pa je Agencija primorana da reaguje nametanjem određenih obaveza operatorima za koje se utvrdi da imaju značajnu tržišnu snagu.

Član 67 stav 1 Zakona o elektronskim komunikacijama definiše da jedan operator ima značajnu tržišnu snagu u skladu sa ovim zakonom, ako samostalno ili zajedno sa drugim operatorima ima dominantan položaj, odnosno položaj koji mu omogućava ponašanje nezavisno od konkurenata, svojih pretplatnika i potrošača. Članom 68 su definisani kriterijumi koji se uzimaju u obzir prilikom procjene pojedinačne tržišne snage.

Saglasno Zakonu, Agencija prilikom procjene pojedinačne značajne tržišne snage uzima u obzir kriterijume koji najbolje odražavaju specifičnosti posmatranog relevantnog tržišta i to:

- tržišni udio operatora na relevantnom tržištu i izmjene u strukturi u dužem vremenskom periodu
- barijere za ulazak na relevantno tržište i uticaj potencijalne konkurencije na tom tržištu;
- uticaj velikih korisnika na snagu operatora (kompenzaciona kupovna moć);
- odsustvo potencijalne konkurencije;
- ekonomija obima i ekonomija opsega;
- tehnološka prednost i superiornost;
- nivo razvijenosti prodajne i distributivne mreže;
- stepen vertikalne integracije;
- stepen diverzifikacije usluga;
- povlašćen pristup tržištima kapitala ili finansijskim resursima;
- ograničenje povećanja kapaciteta;
- povezanost usluga koje pruža.

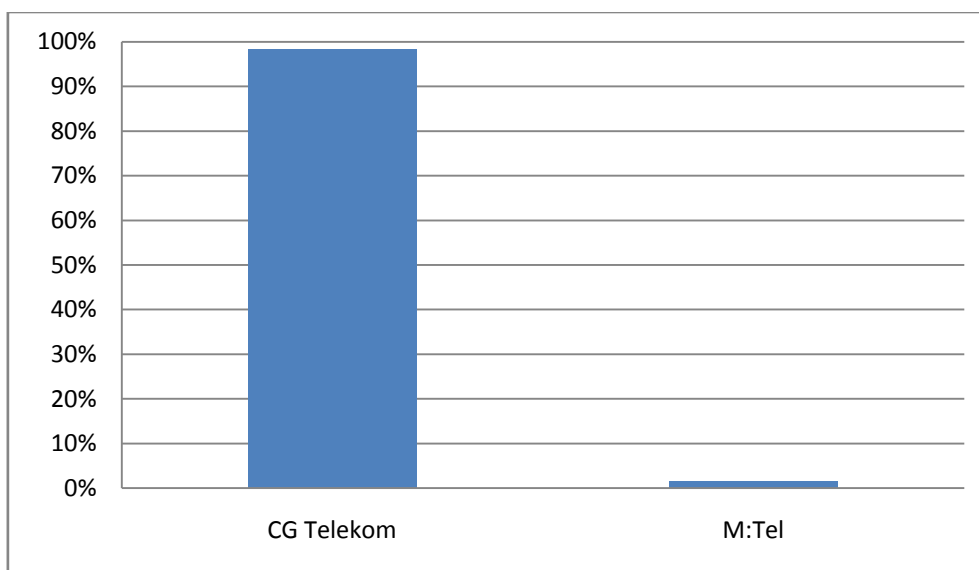
4.1 Tržišni udio operatora na relevantnom tržištu i izmjene u strukturi u dužem vremenskom periodu

Tržišno učešće je kriterijum relativne veličine nekog operatora, odnosno pružaoca usluge na relevantnom tržištu, izračunato na način da se utvrdi procenat u kojem taj operator učestvuje u

ukupnoj proizvodnji i/ili prodaji nekog proizvoda i/ili usluge na relevantnom tržištu u određenom vremenskom periodu.

Operator ima značajnu tržišnu snagu ukoliko je njegovo tržišno učešće visoko i stabilno kroz određeni vremenski period. S druge strane, promjenjivi tržišni udjeli pokazatelji su smanjivanja tržišne snage na relevantnom tržištu, a promjene u tržišnim udjelima ogledaju se u promjenama koje su vidljive kroz promjene u prihodu ili broju usluga, koje operator nudi na tržištu.

Tržišno učešće se najčešće koristi kao indikator postojanja značajne tržišne snage. Iako u skladu sa Smjernicama Evropske komisije visoko tržišno učešće nije samo po sebi dovoljna mjera kako bi se utvrdilo postojanje značajne tržišne snage na nekom relevantnom tržištu, malo je vjerovatno da će operator koji nema značajno tržišno učešće imati značajnu tržišnu snagu. Prema tome, operator čije tržišno učešće ne premašuje 25% vjerovatno neće imati značajnu tržišnu snagu na relevantnom tržištu i u skladu s tim, operator čije tržišno učešće premašuje 50% je sam po sebi, osim u izuzetnim okolnostima, dovoljan dokaz postojanja slučaja značajne tržišne snage na posmatranom telekomunikacionom tržištu.

Slika 3: Tržišni udio Crnogorskog Telekoma i M:Tela po broju korisnika na kraju 2014. godine

Kao što se vidi sa grafika, učešće M:Tela je 1.61%, a Crnogorskog Telekoma 98.39%. Ovakav odnos ova dva operatora ukazuje na postojanje značajne tržišne snage koju Crnogorski Telekom ima na ovom relevantnom tržištu.

Takođe, na osnovu ovih tržišnih učešća dolazi se do vrijednosti $HHI = (0,9839)^2 + (0,0161)^2 = 0.9683$. Kako se svaka vrijednost HHI veća od 0,25 smatra slučajem visoke koncentracije usluga, odnosno niske konkurentnosti na tržištu, očigledno je da se u slučaju ovako visoke vrijednosti HHI ne može govoriti o postojanju konkurencije.

Na osnovu pomenute HHI vrijednosti može se zaključiti da Crnogorski Telekom ima značajnu tržišnu snagu na relevantnom tržištu, a ukoliko se uporede učešća na maloprodajnom tržištu javno dostupnih usluga lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji, vidi se da je učešće M:Tela toliko nisko da se ne može govoriti o udruženoj tržišnoj snazi ova dva operatora na ovom relevantnom tržištu.

4.2 Nadzor nad infrastrukturom kod koje postoje visoke barijere za ulazak na relevantno tržište

Crnogorski Telekom je telekomunikaciona kompanija koja na čitavoj teritoriji Crne Gore pruža sve telekomunikacione usluge iz svog portfolija - usluge fiksne telefonije, mobilne telefonije, prenosa podataka, pristupa Internetu, iznajmljenih linija, distribucije RTV programa.

U junu 2011. završen je projekat centralizacije PSTN mreže Crnogorskog Telekoma. Cilj projekta je bio da se smanji broj mrežnih PSTN elemenata starije proizvodnje, definiše jasna mrežna arhitektura PSTN mreže CT-a kao i da se korisnicima obezbjedi pouzdan PSTN telefonski servis. Rezultat je znatno pojednostavljena arhitektura PSTN mreže koja je prikazana na slici ispod. Ukinuto je 6 lokalnih centrala tipa AXE10 aplikacije *Local 6* (LC Budva, LC Bar, LC Herceg Novi, LC Berane, LC Pljevlja, LC Bijelo Polje). U Herceg Novom instalirana je centrala tipa AXE10 sa aplikacijom *Enabler 1.0* na koju su agregirani RSU-ovi koji su ranije bili povezani na stare LC Herceg Novi i LC Kotor. Oznaka nove centrale je *ME Herceg Novi*. Na staru LC1 Podgorica agregirani su RSU-ovi stare LC Nikšić. Oznaka centrale nakon centralizacije je *ME Podgorica 1*. Na LC3 Podgorica agregirani su RSU-ovi starih LC Budva i LC Bar. Oznaka centrale nakon centralizacije je *ME Podgorica 2*. U Bijelom Polju je instalirana *ME Bijelo Polje* (bivša tranzitna centrala Podgorica) na koju su agregirani RSU-ovi stare LC Bijelo Polje, LC Berane i LC Pljevlja. U Bijelom Polju je instalirana potpuno nova kombinovana međunarodno-tranzitna centrala sa novijim tipom hardvera (AXE810) koja radi u tandemu sa međunarodno-tranzitnom centralom IE Podgorica. Oznaka nove centrale je *IE Bijelo Polje*.

Centrala	HW platforma	SW platforma	Rang centrale
ME Podgorica 1	AXE 10	Enabler 1.0	Tranzitno/lokalna (Glavna)
ME Podgorica 2	AXE 10	Enabler 1.0	Tranzitno/lokalna (Glavna)
ME Bijelo Polje	AXE 10	Enabler 1.0	Tranzitno/lokalna (Glavna)
ME Herceg Novi	AXE 10	Enabler 1.0	Tranzitno/lokalna (Glavna)
IE Podgorica	AXE 10	Enabler 1.0	Međunarodno/tranzitna
IE Bijelo Polje	AXE 810	Enabler 1.0	Međunarodno/tranzitna

Hardverske platforme i softverske aplikacije AXE centrala u PSTN mreži Crnogorskog Telekoma (proizvođač Ericsson)

Osim centrala tipa AXE10/AXE810 proizvođača Ericsson u fiksnoj PSTN mreži CT-a prisutne su i centrale tipa SI2000 v5 i SI2000v4 proizvođača Iskratel. Ove centrale služe kao krajnje centrale i koriste se za pružanje telefonskog POTS/ISDN servisa korisnicima koji imaju direktni telefonski priključak (SI2000 v5) odnosno samo POTS servisa korisnicima sa dvojničkim telefonskim

priključkom (SI2000 v4). Ove centrale su povezane na glavne centrale (ME), a njihov pregled prikazan je u sljedećoj tabeli. SI2000v4 centrale su povezane na nadređene centrale po R2 signalizaciji.

Centrala	HW platforma	SW platforma	Rang centrale
LC Cetinje	SI2000 v5		Krajnja lokalna
LC Tivat	SI2000 v5		Krajnja lokalna
LC Plav	SI2000 v5		Krajnja lokalna
LC Danilovgrad	SI2000 v5		Krajnja lokalna
LC Masline	SI2000 v4		Krajnja lokalna
LC Pljevlja	SI2000 v4		Krajnja lokalna
LC Bar	SI2000 v4		Krajnja lokalna
LC Cetinje	SI2000 v4		Krajnja lokalna

Hardverske platforme SI2000 centrala u PSTN mreži Crnogorskog Telekom (proizvođač Iskratel)

Na LC Podgorica 1 (Enabler 1.0) vezani RSS/CSS-ovi LC Nikšić i SI 2000 Danilovgrad. Ova centrala se koristi za pružanje usluga na teritoriji: Podgorica, Nikšić, Danilovgrad, Kolašin, Šavnik i Plužine. Na LC Podgorica 3 (Enabler 1.0) vezani su RSS/CSS-ovi LC Budva i LC Bar. Ova centrala se koristi za pružanje usluga na teritoriji opština: Podgorica, Budva, Cetinje, Bar i Ulcinj Na novu LC Herceg Novi (Enabler 1.0) vezani su RSS/CSS-ovi LC Kotor i SI 2000 V5 Tivat. Na novu LC Bijelo Polje (Enabler 1.0) vezani su RSS/CSS-ovi LC Berane i LC Pljevlja, kao i SI 2000 v5 Plav. Ova centrala se koristi za pružanje usluga na teritoriji opština: Bijelo Polje, Mojkovac, Pljevlja, Žabljak, Berane, Rožaje, Andrijevića i Plav.

U objektu Telekomunikacionog centra Bijelo Polje izgrađen je Disaster Recovery Site. Kod novih AXE centrala, zajednička HW platforma je AXE 810 koja se odlikuje većim kapacitetima, smanjenim dimenzijama i lakšim održavanjem. Softverska platforma koja se koristi je Enabler 1.0 i ona je nasljednik platformi AXE Local 7.2, TransLocal 4.2 i Transgate 5.2. Svrha ovog proizvoda je da pruži dodatna poboljšanja rješenja fiksne telefonije u smislu kapaciteta, nižih cijena održavanja i pouzdanosti. Ovaj proizvod, takođe, podržava migraciju na platformu ENGINE Integral Network. Pomenuta platforma predstavlja osnovu za implementaciju funkcija pod zajedničkim nazivom Podrška za regulatorne servise (eng. *Support for regulatory Services*), a ujedno i osnova za kasniju implementaciju traženih funkcija legalnog presretanja (eng. *Lawful interception*) i prenosivosti brojeva (eng. *Number portability*). Softverska platforma Enabler podržava sve funkcije lokalne, tranzitne i internacionalne telefonske centrale, kao i signalizacione protokole SS7, međunarodni ISUP, PRA (DSS1), V5 i CAS R2.

Sa stanovišta pristupne mreže, investiranje u njenu izgradnju i stavljanje iste u funkciju predstavljaju veoma ozbiljne poslovne odluke, odnosno kapitalna ulaganja, koja su uslovljena detaljno razrađenim poslovnim planovima i definisanjem razumnog vremenskog roka povraćaja uloženi sredstava. Ulazak na tržište zahtijeva od novih operatora značajna ulaganja i to većinom

u obliku nenadoknadivih troškova (*eng.sunk cost*), koje operatori u slučaju neuspjeha i izlaska sa tržišta neće moći nadoknaditi.

Kako bi izgradio pristupnu mrežu na bazi bakarne parice ili optičkog kabla do krajnjih korisnika, novi operator mora ili sam graditi pristupnu infrastrukturu do krajnjih korisnika ili koristiti pristupnu infrastrukturu drugog operatora. Izgradnja sopstvene pristupne infrastrukture je otežana ne samo zbog visokih i nenadoknadivih troškova koje se odnose na građevinske radove (kopanje kanala, postavljanje cijevi, provlačenje kablova, zatrpavanje iskopanih kanala) već i usled visoke cijene dobijanja potrebnih dozvola (a u nekim slučajevima i nemogućnosti dobijanja istih).

Imajući u vidu geografsku zastupljenost pristupne mrežne infrastrukture Crnogorskog Telekoma na teritoriji Crne Gore, te činjenice da je rađena tokom dugog vremenskog perioda, odnosno tokom perioda kada je Crnogorski Telekom poslovao kao javno preduzeće u državnom vlasništvu, zaključuje se da njeno udvostručavanje (replikacija) ne bi bilo ekonomski isplativo.

Takođe, shodno tehnološkom razvoju i orijentaciji ka mrežama nove generacije, odnosno mogućnosti da uz relativno male investicije poboljša kvalitet svoje pristupne mreže, Crnogorski Telekom će vrlo vjerovatno investirati u tom pravcu, provlačeći optičke kablove kroz postojeću (sopstvenu) kanalizaciju. Imajući u vidu da troškovi kopanja učestvuju sa oko 50-80% u ukupnim troškovima izgradnje pristupne mreže, Agencija smatra da će takvom orijentacijom Crnogorski Telekom dodatno učvrstiti svoj tržišni položaj u dijelu pristupa telekomunikacionoj mreži.

Shodno navedenom, Agencija smatra da do sljedeće analize *nijedan operator ne može da udvostruči (replira) mrežnu infrastrukturu Crnogorskog Telekoma i na taj način ugrozi njegov tržišni položaj*. Naime, navedenu infrastrukturu teško je replicirati, posebno mrežu za pristup i kanalizaciju, jer njihova izgradnja zahtijeva velika kapitalna ulaganja, kao i dug vremenski period za realizaciju projekta, odnosno za povraćaj investicija. Bilo da grade svoju mrežu ili da iznajmljuju infrastrukturu, novi operatori su primorani da formiraju više cijene svojih usluga, što dovodi do smanjenja njihove konkurentnosti u odnosu na postojeće tržišne igrače. Ove strukturne barijere za ulazak na tržište poziva mogu se otkloniti uvođenjem izbora i predizbora operatora, ako i razvezanim pristupom lokalnoj petlji, čime bi se manjim operatorima omogućio pristup na tržištu usluga, bez izgradnje sopstvene mreže.

Zbog svega navedenog, Agencija zaključuje da Crnogorski Telekom *posjeduje i kontroliše infrastrukturu koju je teško replicirati*, i da po tom osnovu ostvaruje prednost u odnosu na svoje konkurente, *što je još jedan pokazatelj statusa operatora sa značajnom tržišnom snagom*.

4.3 Strepen diverzifikacije usluga

Agencija je u poglavlju 4.2 Kontrola nad infrastrukturom, čiji se obim ne može lako udvostručiti, navela kako novi operatori imaju mogućnost indirektnog pristupa mreži putem korišćenja usluga izbora i predizbora operatora (eng. *Carrier selection, Carrier preselection*). Međutim, treba primjetiti da obje navedene usluge novim operatorima omogućavaju pružanje isključivo javno dostupne telefonske usluge, dok sa druge strane Crnogorski Telekom, kao operator koji posjeduje sopstvenu mrežu, nudi povezanu uslugu pristupa i javno dostupne telefonske usluge. Novi operatori će navedeno biti u mogućnosti da ponude tek u slučaju uvođenja dodatnog indirektnog pristupa mreži putem usluge iznajmljivanja korisničke linije. U slučaju da se prethodno spomenuta usluga i uvede na tržište, biće potrebno pričekati da prođe određen period kako bi se vidjeli stvarni efekti navedene usluge na tržište, odnosno krajnjim korisnicima će biti potrebno određen period da prepoznaju da i ostali operatori na tržištu osim Crnogorskog Telekoma imaju mogućnost da ponude povezanu uslugu pristupa i javno dostupne telefonske usluge. Step en diverzifikacije usluga može se postići i uslugom izdvojenog pristupa lokalnoj petlji, međutim, obzirom da spomenuta usluga, kao usluga direktnog pristupa, stvara velike nenadoknadive troškove navedeno nije uzeto u obzir kao realna mogućnost.

Stoga, Agencija zaključuje da je Crnogorski Telekom prisutan na svim relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija, i da *vrši diferencijaciju svojih usluga*. Takođe, zbog položaja svoje tržišne moći, ovaj operator je u poziciji *da na posmatranom maloprodajnom tržištu lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica, koji se pružaju na fiksnoj lokaciji, ostvari prednost u odnosu na konkurente po osnovu vezivanja usluga, odnosno prodaje paketa, što govori u prilog njegovoj značajnoj tržišnoj snazi*.

4.4 Ekonomija obima

Ekonomija obima (eng. *economy of scale*) nastaje smanjivanjem jediničnih (prosječnih) troškova proizvodnje, zbog povećanja obima proizvodnje, odnosno, smanjivanjem prosječnih troškova pružanja usluge na relevantnom tržištu, povećanjem broja korisnika te usluge. Operatori na relevantnom tržištu mogu da ostvaruju ekonomiju obima tako što će se specijalizovati za pružanje samo jedne usluge, što može da predstavlja barijeru prilikom ulaska novih operatora.

Na maloprodajnom tržištu javno dostupnih usluga lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji, prosječni troškovi priključenja na mrežu se smanjuju sa porastom broja pretplatnika na područjima koja su već pokrivena mrežom za pristup i ostalom elektronskom komunikacionom opremom.

Uzimajući u obzir vlasništvo nad mrežom za pristup za pružanje javno dostupne telefonske usluge koja pokriva skoro čitavu teritoriju Crne Gore, *Agencija zaključuje da Crnogorski Telekom*

ostvaruje prednost ekonomije obima na tržištu poziva, tj. jedinični troškovi za pružanje ove usluge u slučaju Crnogorskog Telekom su niži od jediničnih troškova operatora koji su tek počeli ili planiraju da počnu poslovanje, *što je još jedan pokazatelj statusa operatora za značajnom tržišnom snagom.*

4.5 Ekonomija širine

Ekonomija širine (eng. *economy of scope*) se odnosi na potencijalne prednosti operatora uslovljene zajedničkom ponudom različitih proizvoda i usluga (kada prosječni troškovi po jedinici proizvoda ili usluge opadaju kao rezultat zajedničke proizvodnje različitih proizvoda ili usluga). Infrastrukturni operatori su horizontalno integrisani operatori odnosno operatori koji krajnjim korisnicima nude čitavu lepezu usluga (javno dostupna telefonska usluga, usluga širokopojasnog pristupa Internetu, usluga IPTV-a). Upotreba različite infrastrukture za različite servise u fiksnoj mreži pojavila se sa početkom pružanja usluge mobilne telefonije, a kasnije i širokopojasnog pristupa internetu putem ADSLa i IPTV-a. Crnogorski Telekom prilikom pružanja mobilne telefonije koristi sisteme prenosa i kablovsku infrastrukturu fiksne mreže za povezivanje svojih sistema i vezu ka drugim operatorima, a infrastrukturu za pristup koristi i za pružanje usluga ADSL i IPTV. Upravo ta horizontalna integracija omogućava operatorima korišćenje prednosti ekonomija širine.

Uzimajući u obzir vlasništvo nad mrežom za pristup za pružanje javno dostupne telefonske usluge koja pokriva čitavu teritoriju Crne Gore, *Agencija zaključuje da Crnogorski Telekom ostvaruje prednost ekonomije širine na posmatranom maloprodajnom tržištu lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica, koji se pružaju na fiksnoj lokaciji, što govori u prilog njegovoj tržišnoj snazi.*

4.6 Stepen vertikalne integracije

Prilikom analize stepena vertikalne integracije na relevantnom tržištu ispituje se da li postoji operator koji je prisutan na više različitih i vertikalno povezanih, veleprodajnih i maloprodajnih tržišta. Postojanje vertikalne integracije se tretira kao zauzimanje značajne tržišne snage i pokušaj istiskivanja konkurencije sa potencijalno konkurentskog tržišta ili samo ometanje konkurencije pri ulasku na tržište. Vertikalna integracija se uskladu sa Smjernicama Evropske komisije tretira kao zauzimanje tržišne moći.

Agencija zaključuje da je *Crnogorski Telekom vertikalno integrisan operator koji pruža usluge na svim tržištima fiksne telekomunikacione mreže.* Crnogorski Telekom raspolaže infrastrukturom na cijelom području Crne Gore, vertikalna integracija i kontrola nad infrastrukturom mu pružaju ključnu prednost u odnosu na ostale konkurente, što se odražava i na maloprodajnom tržištu poziva koje je i predmet ove analize.

4.7 Zaključak o procjeni postojanja operatora sa značajnom tržišnom snagom

Agencija smatra da analiza drugih kriterijuma za procjenu pojedinačne značajne tržišne snage nije potrebna, i da isti ne utiču na rezultat analize, odnosno da bi analiza drugih kriterijuma, pored onih koji su obrađeni, takođe dovela do zaključka da *Crnogorski Telekom ima značajnu tržišnu snagu* na relevantnom maloprodajnom tržištu lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji. Takođe, Agencija zaključuje da na posmatranom tržištu *ne postoji više operatora koji posjeduju zajedničku tržišnu snagu*.

Na osnovu sprovedene analize, Agencija je utvrdila da na relevantnom maloprodajnom tržištu lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji ne postoji efikasna konkurencija. Takođe, Agencija je utvrdila da Crnogorski Telekom ima značajnu tržišnu snagu i dominantan položaj na ovom tržištu, čime mu je omogućeno da se ponaša nezavisno od konkurencije i korisnika usluga.

5. PREPREKE U RAZVOJU TRŽIŠNE KONKURENCIJE

Agencija je kroz ovaj dokument sagledala sve potencijalne prepreke razvoju tržišne konkurencije, koje bi, u odsustvu *ex ante* regulacije, mogle negativno uticati na interese krajnjih korisnika. Time je omogućeno određivanje regulatornih obaveza koje će, saglasno članu 69 stav 3 Zakona o elektronskim komunikacijama, najefikasnije ukloniti uočene prepreke i zaštititi interese krajnjih korisnika.

Agencija smatra preprekom razvoju tržišne konkurencije svako ponašanje operatora sa značajnom tržišnom snagom koje je usmjereno na izbacivanje postojećih konkurenata s tržišta, sprečavanje ulaska na tržište novim konkurentima, odnosno svako postupanje koje bi bilo suprotno interesima krajnjih korisnika.¹⁵

S obzirom da postupak određivanja regulatornih obaveza, definisan novim regulatornim okvirom Evropske unije i Zakonom o elektronskim komunikacijama, ne podrazumijeva da se zloupotreba statusa značajne tržišne snage stvarno desila, to će Agencija svaku prepreku smatrati za *moću pod određenim okolnostima*. Takođe, Agencija smatra da regulatorne obaveze treba da imaju preventivno dejstvo i da, iako u skladu sa evropskom praksom, iste treba da su ujedno primjerene nacionalnim specifičnostima.

Shodno dokumentu ERG (06) 33, regulatorna praksa prepoznaje 27 uobičajenih prepreka razvoju tržišne konkurencije, zasnovanih na iskustvima regulatornih tijela, pri čemu regulatorna tijela imaju slobodu da prepoznaju moguće prepreke specifične za određenu državu koje su van tog okvira. Ovih 27 uobičajenih prepreka imaju svoju tržišnu i uzročno-posledičnu dimenziju, a ogledaju se kroz:

1. Prenosnje značajne tržišne snage operatora sa značajnom tržišnom snagom sa tržišta na kojem ima značajnu tržišnu snagu na susjedno vertikalno ili horizontalno tržište;
2. Različita postupanja operatora sa značajnom tržišnom snagom, koja isti koriste kao sredstvo za zadržavanje statusa značajne tržišne snage (jačanje prepreka ulasku na određeno tržište);
3. Postupanja koja se mogu svesti pod pojam "tipičnog monopolskog ponašanja" (*textbook monopoly behaviour*).

Prepoznavanje mogućih prepreka razvoju tržišne konkurencije je bitno zbog mogućnosti preventivnog djelovanja na svako postupanje koje je nije u skladu sa efikasnom tržišnom konkurencijom i interesima krajnjih korisnika. Preventivno djelovanje se realizuje putem izbora

¹⁵ Revised ERG Common Position on the approach to appropriate remedies in the ECNS regulatory framework, Final Version May 2006, ERG (06)33

adekvatnih regulatornih obaveza, koje će najbolje riješiti prepoznate prepreke razvoju tržišne konkurencije na relevantnom tržištu.

Regulatorna praksa evropskih zemalja identifikuje i izdvaja osnovne vrste ponašanja operatora koje stvaraju prepreke u razvoju tržišne konkurencije, i predstavljaju prepreke koje se mogu, ali ne moraju pojaviti na svakom tržištu i u svakoj situaciji, a to su:

1. Vertikalno prenošenje tržišne snage sa jednog na drugo tržište, i to:
 - Odbijanje dogovora/uskraćivanje pristupa,
 - Prenošnje tržišne snage putem necjenovnih mehanizama
 - Prenošnje tržišne snage putem cjenovnih mehanizama

2. Horizontalno prenošenje tržišne snage sa jednog na drugo tržište, i to:
 - Vezivanje usluga
 - Unakrsno subvencioniranje

3. Značajna tržišna snaga na pojedinačnom tržištu:
 - Postavljanje barijera za ulazak na tržište
 - Nekonkurentsko ponašanje vezano za cijene
 - Neefikasnost/neproduktivnost

4. Završavanje (terminacija) poziva:
 - Pevisoke cijene
 - Prećutni sporazumi
 - Cjenovna diskriminacija
 - Odbijanje dogovora/uskraćivanje interkonekcije.

Prepoznavanje mogućih prepreka razvoju tržišne konkurencije je bitno zbog mogućnosti preventivnog djelovanja na svako postupanje koje je nije u skladu sa efikasnom tržišnom konkurencijom i interesima krajnjih korisnika. Preventivno djelovanje se realizuje putem izbora adekvatnih regulatornih obaveza, koje će najbolje riješiti prepoznate prepreke razvoju konkurencije na relevantnom tržištu.

Naime, prema mišljenju Agencije, uzrok značajne tržišne snage operatora ukazuje na postojanje prepreka tržišne konkurencije u odsustvu regulacije, pa bi blagovremeno nametanje regulatornih obaveza spriječilo prenošenje značajne tržišne snage na susjedna tržišta i povećanje prepreka ulasku na tržište. Time bi se pospješio ulazak na tržište i razvoj konkurencije. Ukoliko je na tržištu mala vjerovatnoća ulaska novih operatora uslijed prednosti prvog operatora, regulatorno tijelo je u obavezi da zaštiti interese krajnjih korisnika i podstakne efikasnost operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Pravovremenom reakcijom i dobro odmjerenim regulatornim obavezama, Agencija može uticati na spriječavanje prenošenja značajne tržišne snage na susjedna tržišta i jačanje prepreka ulasku na tržište, čime će direktno pomoći kako ulasku na tržište tako i razvoju konkurencije na tržištu. Takođe, na tržištima gdje je ulazak na tržište novih operatora malo vjerovatan i gdje tržišna snaga ostaje nepromjenjiva zbog prednosti prvog ulaska (*first mover advantage*), Agencija mora zaštititi korisnike od postupanja suprotno njihovim interesima i neefikasnosti operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Uzimajući u obzir međunarodnu regulatornu praksu i specifičnosti sektora elektronskih komunikacija u Crnoj Gori, Agencija identifikuje da na tržištu poziva postoje određeni oblici vertikalnog i horizontalnog prenošenja tržišne snage sa jednog na drugo tržište, kao i značajna tržišna snaga na pojedinačnom tržištu, a njihova analiza data je u nastavku dokumenta.

5.1 Mehanizmi vertikalnog prenošenja tržišne snage sa jednog na drugo tržište

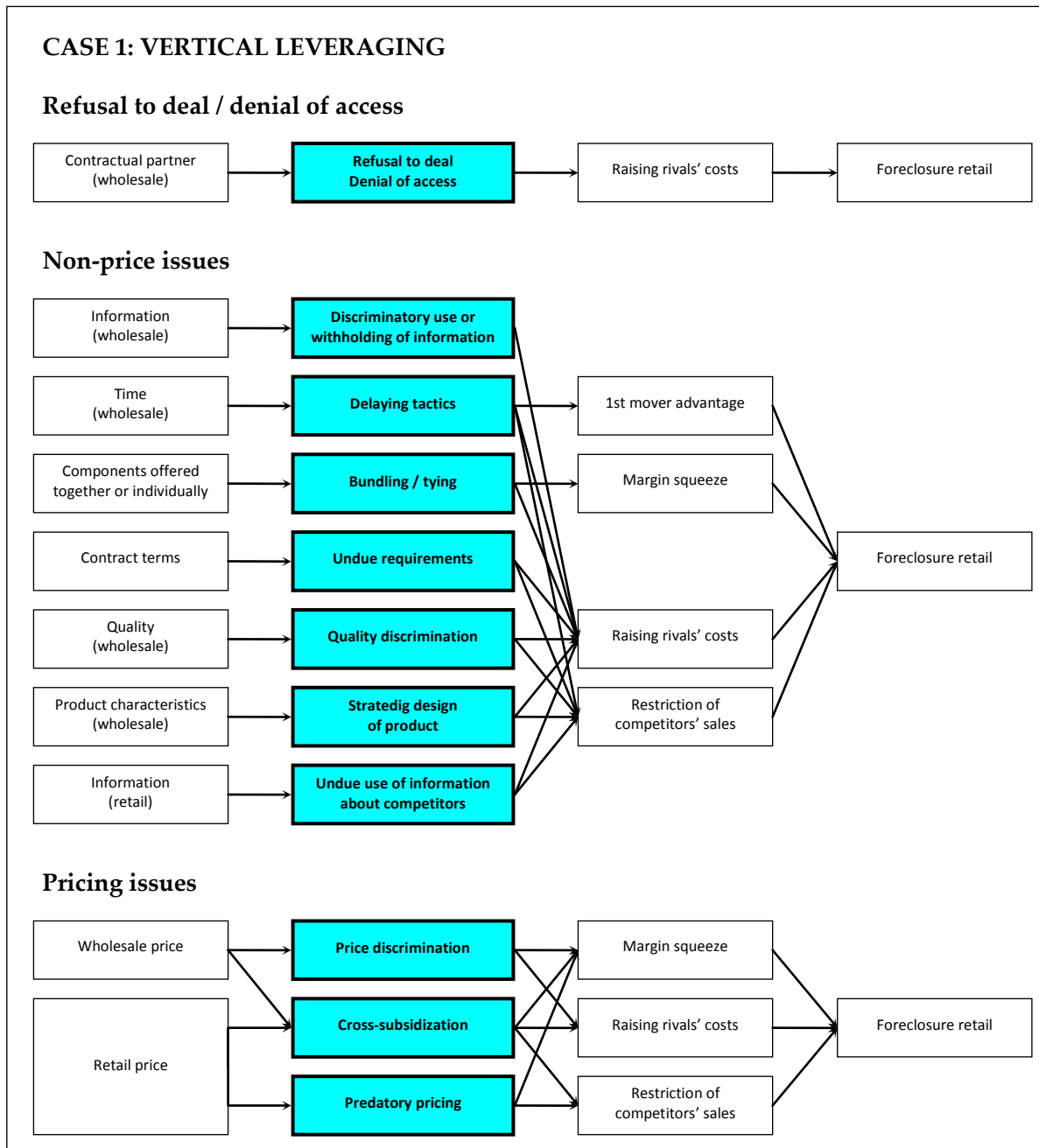
U odsustvu regulacije, na maloprodajnom tržištu lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji mogu se javiti prepreke u razvoju konkurencije, koje proističu iz mogućnosti operatora da iskoristi svoju značajnu tržišnu snagu i ostvari prednost u odnosu na postojeće ili potencijalne konkurente. Konkretno, na posmatranom tržištu, u prednosti je operator koji ima visoko tržišno učešće i posjeduje sopstvenu mrežu za pristup, koja se koristi za pružanje javno dostupne telefonske usluge, dok operatori koji nemaju svoju mrežu za pristup mogu da pružaju uslugu poziva samo preko usluge razvezanog pristupa lokalnoj petlji, ili uslugom izbora i predizbora operatora.

Vertikalno prenošenje tržišne snage (*vertical leveraging*) označava takvu situaciju u kojoj operator prenosi tržišnu moć sa veleprodajnog tržišta, gdje ima značajnu tržišnu poziciju, na srodnom maloprodajnom tržištu, pri čemu se na veleprodajnom nivou nude usluge koje su osnova za pružanje usluga na maloprodajnom nivou.

Regulatorna praksa u zemljama Evropske unije prepoznaje 11 tipičnih postupanja koji se mogu podvesti pod vertikalno prenošenje značajne tržišne snage operatora:

- Odbijanje odgovora/uskraćivanje pristupa
- Diskriminatorno korišćenje informacija ili uskraćivanje informacija
- Taktike odgađanja
- Grupisanje/vezivanje usluga
- Nerazumni/neopravdani zahtjevi
- Diskriminacija kvalitetom usluga
- Strateški dizajn proizvoda

- Neopravdano korišćenje informacija o konkurentima
- Diskriminacija na cjenovnoj osnovi
- Unakrsno subvencioniranje
- Predatorske cijene

Agencija smatra da je Crnogorski Telekom vertikalno orijentisan operator, koji je u poziciji da kontroliše inpute na veleprodajnom nivou, a koji su neophodni za pružanje javno dostupne telefonske usluge na maloprodajnom nivou, što predstavlja prepreku razvoju konkurencije na posmatranom tržištu poziva.

Shodno navedenom, Agencija smatra da je neophodna prethodna regulacija, u smislu omogućavanja izbora/predizbora operatora i pristupa razvezanoj lokalnoj petlji, kako bi se obezbijedila konkurencija na posmatranom relevantnom tržištu, odnosno kako bi operatori, koji ne posjeduju svoju sopstvenu mrežu za pristup, bili u mogućnosti da pružaju svoje usluge. Osim navedenog, cijena poziva VOIP operatora na tržištu poziva uslovljena je prije svega cijenom i uslovima interkonekcije sa fiksnim i mobilnim operatorima, odnosno kontrolom cijena od strane Crnogorskog Telekomu za istu uslugu i na maloprodajnom i na veleprodajnom nivou.

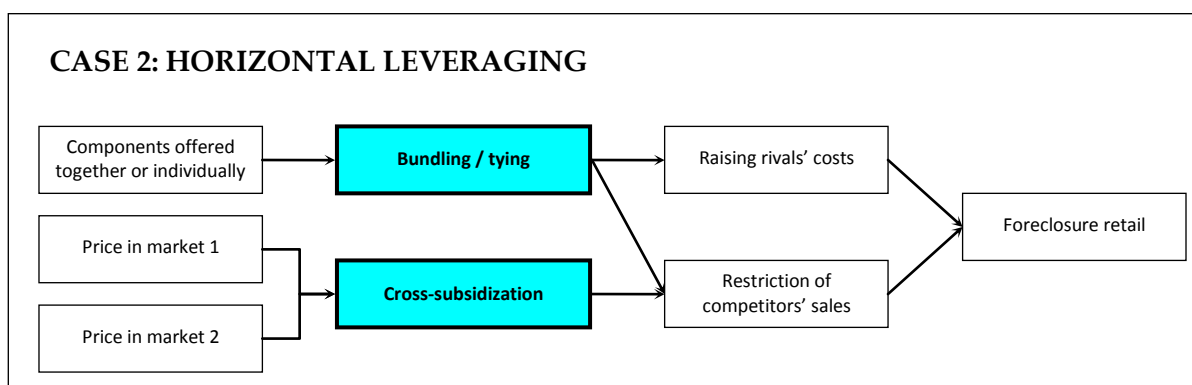
Takođe, Crnogorski Telekom ima veliko učešće na vertikalno povezanom velikoprodajnom tržištu i u poziciji je da i ovdje kontroliše inpute koji su potrebni potencijalnim konkurentima i tako utiče na uslove konkurencije na maloprodajnom tržištu (npr. djelove iznajmljenih linija).

5.2 Mehanizmi horizontalnog prenošenja tržišne snage sa jednog na drugo tržište

Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage (*horizontal leveraging*) se odnosi na operatora koji posluje na različitim tržištima koja nisu vertikalno povezana i ima status značajne tržišne snage na jednom od njih. Pod određenim okolnostima, operator može pokušati prenijeti značajnu tržišnu snagu s jednog tržišta na kojem ima status značajne tržišne snage, na drugo, potencijalno konkurentno tržište. Horizontalno prenošenje se može realizovati između maloprodajnih, veleprodajnih ili između maloprodajnog i veleprodajnog tržišta, koji nisu vertikalno povezani.

Regulatorna praksa u zemljama Evropske unije prepoznaje dva tipična postupanja koji se mogu podvesti pod horizontalno prenošenje značajne tržišne snage operatora:

- Grupisanje/vezivanje usluga
- Unakrsno subvencioniranje

Na posmatranom tržištu, javno dostupna telefonska fiksna usluga je integrisana u paket sa uslugom pristupa i pretplatnici nemaju mogućnost da ove usluge kupe odvojeno, tj. uslovljeni su da ukoliko žele da koriste jednu uslugu, moraju da koriste i drugu uslugu kod istog operatora. Iz tog razloga, Agencija smatra da Crnogorski Telekom vrši horizontalno prenošenje svoje značajne tržišne snage sa relevantnog tržišta pristupa na relevantno maloprodajno tržište javno dostupne telefonske fiksne usluge, odnosno usluge pružanja lokalnih i međumjesnih poziva za fizička i pravna lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji. Razdvajanje usluge pristupa od javno dostupne telefonske fiksne usluge biće moguće tek nakon efikasne implementacije i mogućnosti korišćenja usluga izbora i predizbora operatora.

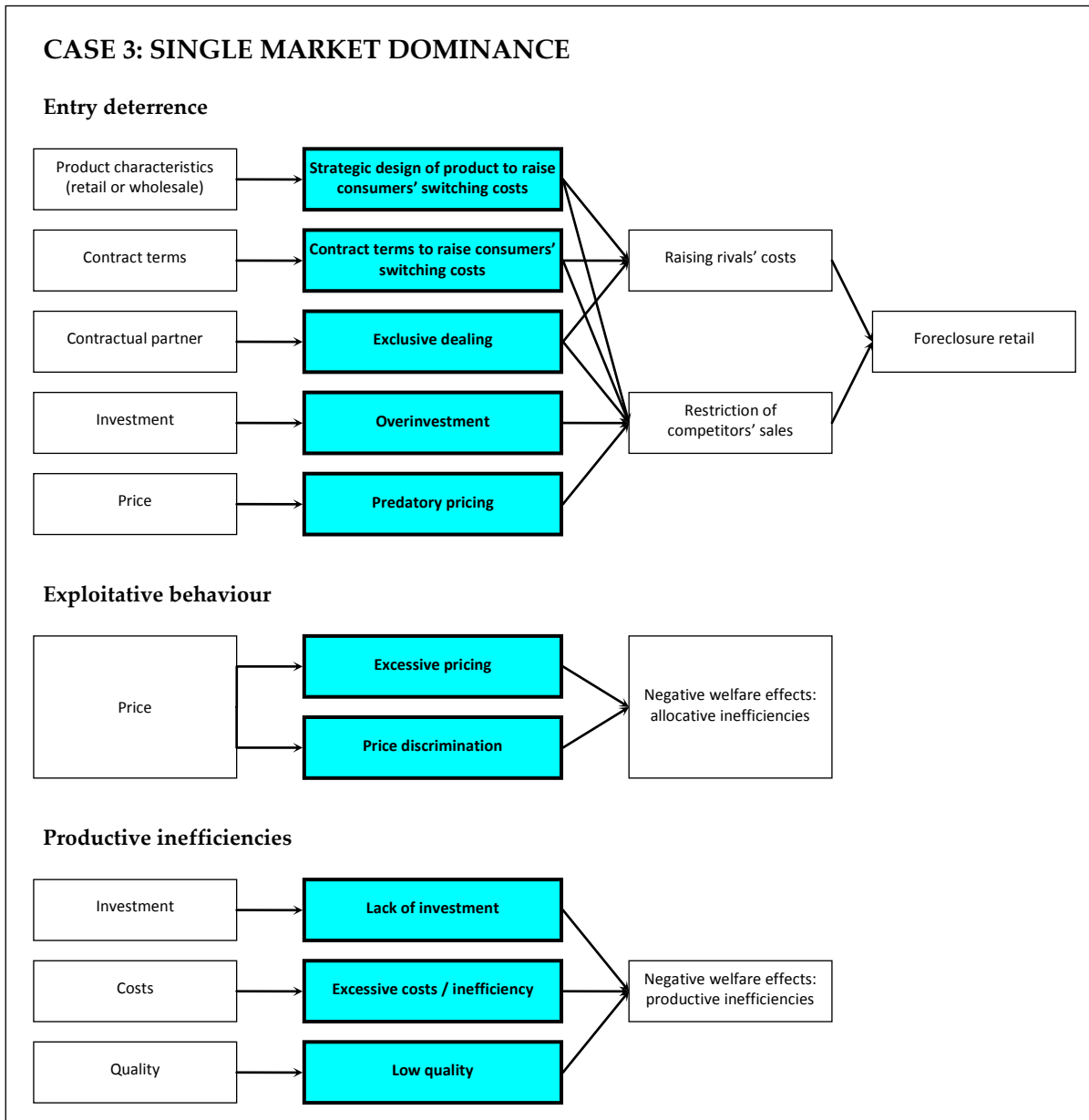
5.3 Značajna tržišna snaga na pojedinačnom tržištu

Značajna tržišna snaga na pojedinom/jednom tržištu se odnosi kako na veleprodajno, tako i na maloprodajno tržište, pri čemu operator sa značajnom tržišnom snagom može tipičnim monopolskim ponašanjem i raznim postupcima pojačati prepreke ulasku na navedeno tržište u cilju obezbjeđivanja pozicije i značajne tržišne snage. Svi navedeni postupci u krajnjem utiču na interese krajnjih korisnika.

Regulativa Evropske unije¹⁶ ističe da se ovakav problem javlja posebno tamo gdje operatori sa značajnom tržišnom snagom pružaju različite usluge za koje se može koristiti infrastruktura koju je teško replicirati. Regulatorna praksa u zemljama Evropske unije prepoznaje deset tipičnih postupanja operatora sa značajnom tržišnom snagom na pojedinom tržištu:

- Strateški dizajn proizvoda
- Ugovorni uslovi koji uvećavaju troškove prelaska korisnika
- Ekskluzivni dogovor(i)
- Prekomjerna ulaganja
- Predatorske cijene
- Previsoke cijene
- Diskriminacija na cjenovnoj osnovi
- Nedovoljna ulaganja
- Previsoki troškovi/inefikasnost
- Nizak kvalitet usluge

¹⁶ Revised ERG Common Position on the approach to appropriate remedies in the ECNS regulatory framework, Final Version May 2006, ERG (06)33

Agencija smatra da Crnogorski Telekom kao operator sa značajnom tržišnom snagom, u odsustvu regulacije, može postaviti barijere za ulazak na tržište kojim će onemogućiti pojavljivanje novih operatora. Takođe, Agencija smatra da Crnogorski Telekom može cjenovnom diskriminacijom istisnuti postojeću konkurenciju, i biti u poziciji da manje investira, povećava troškove i snižava nivo kvaliteta usluge, na štetu krajnjeg korisnika.

6. PROCJENA EFEKATA IMPLEMENTACIJE RANIJE PROPISANIH REGULATORNIH OBAVEZA

6.1. Pravni osnov

Agencija, shodno članu 78 stav 1 Zakona o elektronskim komunikacijama, rješenjem kojim je određen operator sa značajnom tržišnom snagom na određenom maloprodajnom tržištu, može narediti preduzimanje mjera regulacije maloprodajnih usluga, ako na osnovu tržišnih analiza utvrdi da relevantno tržište usluga namijenjenih krajnjim korisnicima nije dovoljno konkurentno.

Nadalje, u skladu sa članom 78 stav 2 Zakona o elektronskim komunikacijama mjere regulacije maloprodajnih usluga se nalažu samo ako se ocijeni da se nametanjem svih raspoloživih mjera iz čl. 71 do 77 Zakona o elektronskim komunikacijama ne može ostvariti efikasna konkurencija na tržištu elektronskih komunikacija ili ako naložene mjere nijesu dale očekivane rezultate.

Agencija je operatoru na predmetnom relevantnom tržištu propisala regulatorne obaveze, na bazi konstatovanih aktuelnih i potencijalnih prepreka razvoju tržišne konkurencije na relevantnom tržištu i procjene da se nametanjem svih raspoloživih mjera ne bi ostvarili očekivani rezultati, koje su se odnosile na razdoblje do sledeće analize tržišta. Sada Agencija tokom ponovnog postupka analize ovog maloprodajnog relevantnog tržišta, u skladu sa članom 78 stav 2 Zakona o elektronskim komunikacijama, pristupa procjeni i "dokazivanju da naložene mjere na veleprodajnom nivou nijesu dale očekivane rezultate". Naime, smisao propisivanja regulatornih mjera na veleprodajnom nivou je u cilju povećanja stepena efikasnosti konkurencije na maloprodajnom nivou i iste se mogu ukinuti saglasno članu 70 stav 3 Zakona o elektronskim komunikacijama tj ukoliko se utvrdi prisustvo efikasne konkurencije ili odsustvo operatora sa značajnom tržišnom snagom na predmetnom maloprodajnom tržištu.

6.2. Važeće regulatorne obaveze

Nakon sprovedenog prvog kruga analize predmetnog maloprodajnog tržišta, Agencija je utvrdila da relevantno tržište nije efikasno konkurentno, odnosno da Crnogorski Telekom ima poziciju operatora sa značajnom tržišnom snagom. Imajući u vidu u postupku analize, identifikovane aktuelne i potencijalne prepreke razvoju konkurencije, koje se odnose na vertikalno i horizontalno prenošenje značajne tržišne snage, Agencija je rješenjem od 10.05.2012. godine propisala Crnogorskom Telekom-u regulatorne obaveze na veleprodajnom i maloprodajnom nivou. Saglasno *Eksplanatornom memorandumu*¹⁷ a imajući u vidu ciljeve promovisanja investicija i

¹⁷ EXPLANATORY NOTE- Accompanying document to the Commission Recommendation on Relevant Product and Service Markets within the electronic communications sector susceptible to ex ante regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European Parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communications networks and services

inovacija, zaštite interesa krajnjih korisnika i daljeg podsticanja konkurentnosti na maloprodajnom tržištu pristupa mreži, Agencija je najprije propisala obaveze na veleprodajnom nivou i nakon procjene da iste nijesu dovoljne u cilju otklanjanja ili ograničavanja prepreka razvoju konkurencije i u cilju ograničavanja aktuelne i potencijalne aktivnosti zloupotrebe od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom i regulatorne obaveze na maloprodajnom nivou.

Crnogorskom Telekom-u kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu kao jedna od veleprodajnih regulatornih obaveza propisana je:

1) Obaveza mogućnosti usluge izbora/predizbora operatora sa sledećim pratećim obavezama:

- obaveza transparentnosti,
- obaveza nediskriminatornosti,
- obaveza nadzora cijena i
- obaveza vođenja odvojenih računovodstvenih evidencija.

Crnogorski Telekom je, shodno obavezama transparentnosti i nediskriminatornosti, objavio Referentnu interkonekcionu ponudu u februaru 2011. godine, kojom je definisao uslove pružanja usluga izbora/predizbora operatora i primijenio regulatorne zahtjeve u pogledu uslova i kvaliteta pružanja pomenutih usluga. Crnogorski Telekom je u obavezi da troškovno formira cijene za operatorski pristup i interkonekciju u vezi sa izborom i predizborom operatora. Crnogorski Telekom trenutno nudi uslugu polaznih poziva putem servisa izbora operatora jedino alternativnom operatoru IP Mont Podgorica. Uzimajući u obzir činjenicu da i dalje najveći broj krajnjih korisnika pristup javnoj komunikacijskoj mreži na fiksnoj lokaciji još uvijek koristi isključivo za javno dostupnu telefonsku uslugu, Agencija smatra da na veleprodajnom nivou sama usluga izbora i predizbora operatora nije dovoljna za dalji razvoj efikasne konkurencije na maloprodajnom nivou s obzirom da usluga izbora i predizbora operatora ne omogućava operatorima nuđenje usluge pristupa, odnosno ispostavljanje jednog računa za krajnjeg korisnika.

Takođe, Crnogorskom Telekom-u kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu kao jedna od veleprodajnih regulatornih obaveza propisana je:

2) Obaveza iznajmljivanja pretplatničkih linija na veleprodajnom nivou sa sledećim pratećim obavezama:

- obaveza transparentnosti,
- obaveza nediskriminatornosti,
- obaveza nadzora cijena i
- obaveza vođenja odvojenih računovodstvenih evidencija.

Crnogorski Telekom A.D. je shodno obavezama transparentnosti i nediskriminatornosti, objavio Ponudu za pružanje usluge iznajmljivanja pretplatničkih linija na veleprodajnom nivou u februaru 2011.godine. Crnogorski Telekom je primijenio regulatorne zahtjeve, kako u pogledu uslova i kvaliteta pružanja usluga, tako i u pogledu cijena gdje je u slučaju usluge veleprodajnog iznajmljivanja pretplatničkih linija primijenjena „retail minus“ metodologija. Takođe, Crnogorski Telekom je primijenio usvojenu Metodologiju računovodstvenog odvajanja i troškovnog računovodstva i shodno zahtjevima regulatornog izvještavanja pripremio i objavio odvojene regulatorne finansijske izvještaje po segmentima /uslugama. Međutim, od momenta objavljivanja referentnih ponuda nije podnesen nijedan zahtjev od strane potencijalnih alternativnih operatora za obezbjeđenjem pristupa kapacitetima Crnogorskog Telekom-a za potrebe pružanja relevantnih usluga.

Agencija je propisanim regulatornim obavezama, nakon prvog kruga analiza relevantnih tržišta, uvela bazične elemente "ljestvice ulaganja" i to: obavezu veleprodajnog iznajmljivanja pretplatničkih linija (WLR), obaveze izbora i/ili predizbora operatora (CS/CPS), obavezu obezbjeđenja pristupa putem razvezivanja lokalne petlje (LLU). Fundamentalna ideja koja stoji iza ovog pristupa je kreiranje regulatornog ambijenta, koji omogućava novim operatorima da se oslanjaju na tzv. konkurenciju uslugama (*eng. service based competition*), da bi u daljoj fazi napredovali na ljestvici ulaganja i predstavljali tzv. infrastrukturnu konkurenciju (*eng. infrastructure based competition*).

Nakon sagledavanja i analize efekata implementiranih regulatornih mjera operatoru sa značajnom tržišnom snagom na veleprodajnom nivou na stepen konkurentnosti predmetnog maloprodajnog tržišta, Agencija konstatuje da se efikasna konkurencija na ovom maloprodajnom tržištu može postići efikasnom implementacijom usluga potpunog i dijeljenog pristupa lokalnoj petlji Crnogorskog Telekoma. Međutim, kako se i apostrofira u regulatornoj politici i praksi evropskih regulatora, i pored korišćenja potpunog ili izdvojenog pristupa lokalnoj petlji u kombinaciji sa uslugom pristupa putem kablovske infrastrukture ili optičke pristupne mreže, relevantno tržište koje je predmet ove analize se i dalje karakteriše odsustvo konkurencije, što ga kandiduje kao tržište koje podliježe ex ante regulaciji.

Na osnovu gore navedenih činjenica, Agencija ocjenjuje da nema uslova za izmjenu mjera naloženih u prethodnom postupku analize tržišta. Agencija je takođe ocijenila da su navedene mjere naložene uz primjenu načela proporcionalnosti i racionalnosti u skladu sa članom 69 stav 3 Zakona o elektronskim komunikacijama.

7. ODREĐIVANJE REGULATORNIH OBAVEZA ZA OPERATORE SA ZNAČAJNOM TRŽIŠNOM SNAGOM

Identifikacija operatora sa značajnom tržišnom pozicijom podrazumijeva propisivanje i nametanje ex-ante obaveza, koje treba da budu proporcionalne i adekvatne utvrđenom problemu-odstupanju od efikasne konkurencije.

Nakon sprovedene analize, Agencija je utvrdila da Crnogorski Telekom posjeduje značajnu tržišnu snagu na maloprodajnom tržištu javno dostupnih usluga lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji. U skladu sa Zakonom, Agencija će donijeti rješenje kojim će Crnogorski Telekom proglasiti za operatora sa značajnom tržišnom snagom i na ovom relevantnom tržištu, čime će se spriječiti njegovo djelovanje u pravcu onemogućavanja ravnopravnog položaja sa konkurencijom i eliminisati mogućnost formiranja cijena koje nijesu troškovno orjentisane.

Prilikom određivanja regulatornih obaveza vodi se računa o principu proporcionalnosti, što znači da se svakom operatoru sa značajnom tržišnom pozicijom određuju regulatorne obaveze kojima će se najbolje otkloniti postojeće i potencijalne prepreke razvoju konkurencije.

Takođe, Agencija će, saglasno Smjernicama Evropske komisije, prilikom određivanja regulatornih obaveza imati u vidu sljedeće ciljeve:

- Promovisanje konkurentnosti,
- Doprinos razvoju evropskog tržišta i
- Promovisanje interesa krajnjih korisnika.

Agencija se rukovodila navodima iz dokumenata "Eksplanatorni memorandum" uz Preporuku EC o relevantnih tržištima usluga iz 2007. godine, kao i ciljevima promovisanja investicija i inovacija, zaštite interesa krajnjih korisnika i daljeg podsticanja konkurentnosti na maloprodajnom tržištu, iz kog razloga je nakon prvog kruga analize ovog relevantnog tržišta nametnula Crnogorskom Telekomu sljedeće obaveze na veleprodajnom nivou:

- Obaveza uvođenja mogućnosti izbora i predizbora operatora (eng. *Carrier selection/Carrier preselection*);
- Obaveza iznajmljivanja pretplatničkih linija na veleprodajnom nivou (eng. *Wholesale line rental*).

Na osnovu sprovedene analize Agencija je utvrdila da Maloprodajno tržište javno dostupne telefonske usluge u lokalnom i međumjesnom saobraćaju koja se pruža na fiksnoj lokaciji za fizička

i pravna lica nije dovoljno konkurentno i identifikovala Crnogorski Telekom A.D. Podgorica kao operatora sa značajnom tržišnom snagom, shodno članu 69 Zakona o elektronskim komunikacijama. Agencija je takođe ocijenila, da u cilju daljeg podsticanja konkurencije na predmetnom relevantnom tržištu, Crnogorskom Telekom-u treba naložiti mjere iz člana 71, 73, 74, 75, 76 i 78 Zakona o elektronskim komunikacijama, odnosno da nema uslova za izmjenu mjera naloženih u prethodnom postupku analize tržišta. Agencija je takođe ocijenila da su navedene mjere naložene uz primjenu načela proporcionalnosti i racionalnosti shodno članu 69 stav 3 Zakona o elektronskim komunikacijama.

7.1. Obaveze na veleprodajnom nivou

7.1.1. Obaveza mogućnosti izbora/predizbora operatora

Operatoru koji ima značajnu tržišnu snagu na tržištu pristupa fiksnoj mreži, Agencija, shodno članu 75 stav 3 tačka 2 Zakona o elektronskim komunikacijama, određuje obavezu da krajnjim korisnicima omogući pristup posebnim djelovima mreže i/ili opreme koji nijesu aktivni i/ili da obezbijedi pristup lokalnoj petlji, radi omogućavanja izbora i/ili predizbora operatora i/ili ponuda za preprodaju pretplatničkih linija.

U sprovođenju ove obaveze, Crnogorski Telekom je dužan izvršiti prilagođavanja na centralama na kojima su priključeni krajnji korisnici, na način da se pozivi krajnjih korisnika za koje je usluga predizbora operatora omogućena, automatski prenose prema mreži operatora kojeg su krajnji korisnici odabrali, a bez potrebe biranja kratkog koda za odabir operatora od strane krajnjih korisnika. U svakom slučaju, krajnji korisnik, kojem je Crnogorski Telekom pristupni operator, može u bilo kojem trenutku zaobići unaprijed programiran predizbor operatora biranjem kratkog koda za odabir operatora posebno za svaki poziv.

U skladu s gore navedenim regulatornim obavezama, Crnogorski Telekom je obavezan operatoru, koji se obratio zahtjevom, omogućiti uslugu predizbora operatora za javno dostupne telefonske usluge u fiksnoj mreži, za krajnjeg korisnika kojem je Crnogorski Telekom pristupni operator, s potpunom funkcionalnošću, segmentaciju usluge po različitim vrstama poziva, i to: lokalni pozivi, međumjesni pozivi, pozivi prema mobilnim mrežama, međunarodni pozivi i dr.

Crnogorski Telekom je dužan da kod obezbjeđenja usluge izbora i predizbora operatora uvažava sledeće prateće obaveze:

- obavezu objavljivanja podataka,
- obavezu nediskriminatornosti,
- obavezu kontrole cijena i troškovnog računovodstva i
- obavezu vođenja odvojenih računovodstvenih evidencija.

a) Obaveza objavljivanja podataka

Crnogorski Telekom je u obavezi da pripremi i dostavi Agenciji na davanje saglasnosti Segment Referentne interkonekcione ponude za uslugu izbora i predizbora operatora najkasnije u roku od 30 dana od dana stupanja na snagu Rješenja. Detalji vezani za pružanje usluga izbora i predizbora operatora (tehničke specifikacije, uslovi, rokovi, cijene, itd.) trebaju biti definisani u Segmentu Referentne interkonekcione ponude Crnogorskog Telekoma.

Segment Referentne interkonekcione ponude mora biti pripremljen u skladu sa objektivnim mogućnostima operatora i raščlanjen na način da drugi operatori, koji žele uslugu, neće biti u obavezi da plaćaju dodatne uslove i troškove, koji nijesu povezani sa pružanjem zahtjevane usluge.

Agencija smatra da je potrebno obavezati Crnogorski Telekom da obezbijedi ugovor o nivou usluge - *SLA (Service Level Agreements)* za uslugu izbora i predizbora operatora. Sastavni dio svakog SLA treba da budu i odgovarajuće naknade (penali) u slučaju neispunjavanja određenih rokova u SLA. U skladu sa navedenim, Agencija smatra da Crnogorskom Telekomu treba biti određena obaveza pružanja ugovora o nivou usluge (*SLA*), koje će činiti sastavni dio Segmenta Referentne interkonekcione ponude za uslugu izbora i predizbora operatora.

Pored obaveze objavljivanja Segmenta Referentne interkonekcione ponude za uslugu izbora i predizbora operatora, Crnogorski Telekom je u obavezi dostavljati Agenciji (i/ili objavljivati) kvartalno detaljne izvještaje sa odgovarajućim glavnim pokazateljima efikasnosti (eng. *Key Performance Indicators- KPI*) koji se odnose na pružanje relevantne usluge. Konkretno, riječ je o vrijednostima pokazatelja koji se odnose na sledeće:

- prosječno vrijeme instalacije usluge za krajnjeg korisnika i
- prosječno vrijeme otklanjanja kvara.

Takođe, Agencija može naknadno zatražiti od Crnogorskog Telekoma praćenje i izvještavanje i za neke druge pokazatelje efikasnosti (eng. *Key Performance Indicators- KPI*) u zavisnosti od potreba Agencije i zahtjeva tržišta.

Crnogorski Telekom je, shodno obavezi transparentnosti propisanoj u sklopu regulatornih obaveza nakon prvog kruga analize ovog relevantnog tržišta, kao operator sa značajnom tržišnom snagom objavio Referentnu interkonekcionu ponudu u februaru 2011.godine, kojom je definisao uslove pružanja i cijene usluga izbora i predizbora operatora.

b) Obaveza nediskriminatornosti

Crnogorski Telekom je dužan da obezbijedi uslugu izbora i predizbora operatora pod jednakim uslovima i jednakog kvaliteta kao i svom maloprodajnom segmentu ili povezanom društvu.

Poštovanjem odredbi Ugovora o nivou usluge (eng. *Service Level Agreements, SLA*) i periodičnim objavljivanjem glavnih pokazatelja efikasnosti (eng. *Key Performance Indicators, KPI*) demonstrira se primjena načela nediskriminatornosti kod pružanja relevantnih usluga od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu.

c) Obaveza kontrole cijena i troškovnog računovodstva

Sve troškove uspostavljanja usluge izbora/predizbora operatora snosi operator.

Operator je dužan troškovno formirati cijene za operatorski pristup i interkonekciju u vezi sa izborom i predizborom operatora.

Operator može pretplatniku obračunati samo jednokratni iznos, koji pokriva stvarne troškove stvaranja uslova za pružanje usluge predizbora operatora.

Operator je dužan dostaviti Agenciji na evidenciju i sagledavanje usklađenosti troškovno formiranih cijena za operatorski pristup i interkonekciju u vezi sa izborom i predizborom operatora.

Agencija može propisati, u skladu sa prihvaćenim modelom formiranja cijena elektronskih komunikacionih usluga, limit cijena za uslugu izbora/predizbora operatora, do mjere kojom se obezbjeđuje da cijena usluge ne bude destimulativna za korišćenje ove usluge.

d) Obaveza odvajanja računovodstvenih evidencija

Agencija može, shodno članu 74 Zakona o elektronskim komunikacijama, operatoru sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu, narediti preduzimanje mjera u cilju odvojenog računovodstvenog praćenja poslovnih aktivnosti koje se odnose na pružanje usluga interkonekcije i operatorskog pristupa.

Crnogorski Telekom je u obavezi da pripremi i dostavi Agenciji odvojene računovodstvene evidencije, shodno propisanoj Metodologiji vođenja odvojenih računovodstvenih evidencija i troškovnog računovodstva.

Metodologija odvojenih računovodstvenih evidencija je u saglasnosti sa domaćim računovodstvenim propisima, međunarodnim računovodstvenim standardima, kao i sa

Preporukom Evropske komisije 2005/698/EC¹⁸ o odvojenom računovodstvu i modelima troškovnog računovodstva prema regulatornom okviru za elektronske komunikacije.

7.1.2. Obaveza iznajmljivanja pretplatničkih linija na veleprodajnom nivou (eng. Wholesale line rental)

Imajući u vidu aktuelne i potencijalne prepreke razvoju konkurencije na ovom relevantnom tržištu, Agencija ne vjeruje da je moguće u periodu do naredne analize očekivati razvoj efikasne konkurencije na ovom tržištu. Takođe, Agencija smatra da je obaveza predizbora operatora nedovoljna da bi konkurencija efikasno stupila na tržište. Očekuje se da bi samo jedan mali broj korisnika bio spreman platiti odvojene račune za mjesečnu pretplatu i pozive.

Iz navedenih razloga, Agencija, u sklopu člana 75 stav 3 tačka 2 Zakona o elektronskim komunikacijama, predlaže i nametanje obaveze iznajmljivanja pretplatničkih linija na veleprodajnom nivou, čime se promoviše konkurencija usluga na relevantnom tržištu.

Crnogorski Telekom je u obavezi da omogući korišćenje pretplatničkih linija od strane drugih operatora elektronskih komunikacionih usluga u cilju pružanja javnih govornih usluga krajnjim korisnicima.

Sa iznajmljivanjem pretplatničkih linija operator-korisnik ima mogućnost da krajnjim korisnicima izda sopstveni jedinstven račun (eng. *Single Billing*), čime preuzima i kompletan odnos sa krajnjim korisnicima.

Crnogorski Telekom je dužan da kod obezbjeđenja usluge iznajmljivanja pretplatničkih linija na veleprodajnom nivou uvažava sledeće prateće obaveze:

- obavezu objavljivanja podataka,
- obavezu nediskriminatornosti,
- obavezu vođenja odvojenih računovodstvenih evidencija i
- obavezu kontrole cijena i troškovnog računovodstva.

a) Obaveza objavljivanja podataka

S obzirom da je Crnogorski Telekom zadržao poziciju operatora sa značajnom tržišnom snagom na maloprodajnom tržištu javno dostupnih usluga lokalnih i međumjesnih poziva za fizička i pravna lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji, to je potrebno da Agencija rješenjem naloži Crnogorskom

¹⁸ Commission Recommendation 2005/698/EC of 19 September 2005 on accounting separation and cost accounting systems under the regulatory framework for electronic communications

Telekomu da objavi podatke o uslugama pristupa i/ili interkonekcije, kao što su: računovodstveni podaci, tehničke specifikacije, karakteristike mreže, uslovi korišćenja i cijene usluga.

Crnogorski Telekom je u obavezi da pripremi i dostavi Agenciji na davanje saglasnosti Segment Referentne ponude koji se odnosi za iznajmljivanje pretplatničkih linija na veleprodajnoj osnovi najkasnije u roku od 30 dana od dana stupanja na snagu Rješenja.

Segment Referentne interkonekcione ponude mora biti pripremljen u skladu sa objektivnim mogućnostima operatora i raščlanjen na način da drugi operatori, koji žele uslugu, neće biti u obavezi da plaćaju dodatne uslove i troškove, koji nijesu povezani sa pružanjem zahtjevane usluge.

Specifikacija Segmenta Referentne ponude koji se odnosi na iznajmljivanje pretplatničkih linija obavezno sadrži spisak usluga i povezane uslove u vezi njihovog pružanja, u skladu sa potrebama drugih operatora i cijene i popuste ili način njihovog određivanja kao i elemente usluga pristupa putem lokalne pristupne mreže, uključujući korišćenje elemenata pripadajuće infrastrukture.

Agencija smatra da je potrebno obavezati Crnogorski Telekom da obezbijedi ugovor o nivou usluge - SLA (Service Level Agreements) za uslugu izbora i predizbora operatora. Sastavni dio svakog SLA treba da budu i odgovarajuće naknade (penali) u slučaju neispunjavanja određenih rokova u SLA. U skladu sa navedenim, Agencija smatra da Crnogorskom Telekomu treba biti određena obaveza pružanja ugovora o nivou usluge (SLA), koje će činiti sastavni dio Segmenta Referentne interkonekcione ponude za uslugu iznajmljivanja pretplatničke linije.

Pored obaveze objavljivanja Segmenta Referentne interkonekcione ponude za uslugu iznajmljivanja pretplatničke linije, Crnogorski Telekom je u obavezi dostavljati Agenciji (i/ili objavljivati) kvartalno detaljne izvještaje sa odgovarajućim glavnim pokazateljima efikasnosti (eng. Key Performance Indicators - KPI) koji se odnose na pružanje relevantne usluge. Konkretno, riječ je o vrijednostima pokazatelja koji se odnose na sledeće:

- prosječno vrijeme instalacije usluge za krajnjeg korisnika i
- prosječno vrijeme otklanjanja kvara.

Takođe, Agencija može naknadno zatražiti od Crnogorskog Telekoma praćenje i izvještavanje i za neke druge pokazatelje efikasnosti (eng. Key Performance Indicators- KPI) u zavisnosti od potreba Agencije i zahtjeva tržišta

Crnogorski Telekom A.D. Podgorica je nakon prvog kruga analize maloprodajnog tržišta pristupa, shodno obavezi transparentnosti objavio Referentnu ponudu za pružanje usluge iznajmljivanja pretplatničkih linija na veleprodajnom nivou u februaru 2011. godine kojom je definisao uslove pružanja iznajmljivanja pretplatničkih linija na veleprodajnom nivou.

b) Obaveza nediskriminatornosti

Crnogorski Telekom je dužan da obezbijedi uslugu iznajmljivanja pretplatničke linije pod jednakim uslovima i jednakog kvaliteta svim operatorima koji pružaju maloprodajne usluge, kao što to čini za sopstvene potrebe i za potrebe operatora koji su dio njegovog privrednog društva ili sa njim povezanog društva i objavljivanje ugovora na internet stranici operatora, uz obezbjeđenje zaštite povjerljivih podataka.

Poštovanjem odredbi Ugovora o nivou usluge (eng. Service Level Agreements, SLA) i periodičnim objavljivanjem glavnih pokazatelja efikasnosti (eng. Key Performance Indicators, KPI) demonstrira se primjena načela nediskriminatornosti kod pružanja relevantnih usluga od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu.

c) Odvojeno vođenje računovodstvenih evidencija

Agencija će, shodno članu 74 Zakona o elektronskim komunikacijama, rješenjem o određivanju operatora sa značajnom tržišnom snagom, naložiti operatoru odvojeno vođenje računovodstvenih evidencija radi odvojenog iskazivanja rezultata poslovnih aktivnosti koje se odnose na pružanje usluga pristupa i/ili interkonekcije sa ciljem kontrole sprovođenja mjera ili sprječavanja neosnovanog unakrsnog subvencioniranja.

Kako je Crnogorski Telekom vertikalno integrisani operatoru, rješenjem će se naložiti da obezbijedi preglednost svojih veleprodajnih i internih transfernih cijena koje se odnose na transakcije između poslovnih jedinica, tržišta, segmenata tržišta i usluga vertikalno integrisanog operatora. Takođe, rješenjem će se odrediti način vođenja i odvajanja računovodstvenih evidencija, kao i obaveza dostavljanja računovodstvenih evidencija, uključujući i podatke o prihodima od drugih lica.

Agencija na svojoj internet stranici objavljuje podatke koje prikupi od operatora, uz obezbjeđenje zaštite povjerljivih podataka

Crnogorski Telekom je, shodno propisanoj Metodologiji vođenja odvojenih računovodstvenih evidencija i troškovnog računovodstva, sproveo propisanu obavezu odvajanja računovodstvenih evidencija i obavezu nadzora cijena i troškovnog računovodstva, i u slučaju ovog relevantnog tržišta pripremio i objavio odvojene regulatorne finansijske izvještaje po segmentima/uslugama za 2012. 2013. i 2014. godinu.

Metodologija odvojenih računovodstvenih evidencija je u saglasnosti sa domaćim računovodstvenim propisima, međunarodnim računovodstvenim standardima, kao i sa

Preporukom Evropske komisije 2005/698/EC¹⁹ o odvojenom računovodstvu i modelima troškovnog računovodstva prema regulatornom okviru za elektronske komunikacije.

d) Kontrola cijena i vođenje troškovnog računovodstva

Crnogorski Telekom je, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na maloprodajnom tržištu javno dostupnih usluga lokalnih i međumjesnih poziva za fizička i pravna lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji, dužan da obezbijedi troškovno formiranje cijena za operatorski pristup i interkonekciju u vezi sa uslugom iznajmljivanja pretplatničke linije.

Crnogorski Telekom je, shodno obavezi nadzora cijena i troškovnog računovodstva, u Referentnoj ponudi iz februara 2011. godine primijenio propisane cijene na bazi Retail minus metodologije.

Crnogorski Telekom je primijenio usvojenu Metodologiju računovodstvenog odvajanja i troškovnog računovodstva za veleprodajnu uslugu iznajmljivanja pretplatničkih linija i shodno zahtjevima regulatornog izvještavanja pripremio i objavio odvojene regulatorne finansijske izvještaje po segmentima/uslugama za 2012. 2013. i 2014. godinu kao i Izvještaje o jediničnim cijenama u kome su bile sadržane i jedinične cijene za veleprodajne usluge iznajmljivanja pretplatničkih linija.

Crnogorski Telekom je u obavezi da nastavi sa implementacijom projekta na način i u rokovima kako je određeno pomenutim dokumentom.

Agencija je rezultate HCA/FDC troškovnog modela, tj jedinične cijene za usluge veleprodajnog iznajmljivanja pretplatničkih linija, koje su bile iznad nivoa važeće cijene naknade za pristup PSTN mreži, pa je Agencija „rukovodeći se razlozima sprečavanja primjene antikonzekurentske prakse "Margin squeeze", odlučila da nastavi sa implementacijom Retail minus metodologije kod određivanja cijena pomenutih usluga i tokom 2012. i 2013. godine.

Agencija može pristupiti utvrđivanju cijena relevantnih usluga na osnovu Revidiranih regulatornih godišnjih finansijskih izvještaja u periodu do naredne analize relevantnog tržišta.

7.2. Obaveze na maloprodajnom nivou

Obaveze nametnute na veleprodajnom nivou su neophodne u pravcu promovisanja konkurentnosti na maloprodajnom nivou, ali Agencija ocjenjuje da one nisu dovoljne i ne mogu ograničiti aktuelne i potencijalne aktivnosti zloupotrebe od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom. Iz tog razloga, Agencija nameće obaveze na maloprodajnom nivou koje smatra proporcionalnim i adekvatnim preprekama konstatovanim u postupku analize na maloprodajnom

¹⁹ Commission Recommendation 2005/698/EC of 19 September 2005 on accounting separation and cost accounting systems under the regulatory framework for electronic communications

tržištu javno dostupnih usluga lokalnih i međumjesnih poziva za fizička i pravna lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji, koje se odnose na prenošenje značajne tržišne snage na cjenovnim i necjenovnim osnovama.

7.2.1. Odvojeno vođenje računovodstvenih evidencija

Agencija će, shodno članu 74 Zakona o elektronskim komunikacijama, rješenjem o određivanju operatora sa značajnom tržišnom snagom naložiti operatoru odvojeno vođenje računovodstvenih evidencija radi odvojenog iskazivanja rezultata poslovnih aktivnosti koje se odnose na pružanje usluga pristupa i/ili interkonekcije sa ciljem kontrole sprovođenja mjera ili sprječavanja neosnovanog unakrsnog subvencioniranja.

Agencija ocjenjuje da je propisivanje ove regulatorne obaveze opravdano u cilju otklanjanja prepreka unakrsnog subvencioniranja na povezanim horizontalnim tržištima, zloupotreba statusa operatora sa značajnom tržišnom snagom prilikom određivanja prekomjernih cijena, diskriminacije na cjenovnim osnovama i sl.

Kako je Crnogorski Telekom vertikalno integrisani operatoru, rješenjem će se naložiti da obezbijedi preglednost svojih veleprodajnih i internih transfernih cijena koje se odnose na transakcije između poslovnih jedinica, tržišta, segmenata tržišta i usluga vertikalno integrisanog operatora. Takođe, rješenjem će se odrediti način vođenja i odvajanja računovodstvenih evidencija, kao i obaveza dostavljanja računovodstvenih evidencija, uključujući i podatke o prihodima od drugih lica.

Agencija na svojoj internet stranici objavljuje podatke koje prikupi od operatora, uz obezbjeđenje zaštite povjerljivih podataka

Crnogorski Telekom je u obavezi da pripremi i dostavi Agenciji odvojene računovodstvene evidencije, shodno propisanoj Metodologiji vođenja odvojenih računovodstvenih evidencija i troškovnog računovodstva. Navedeno će omogućiti Agenciji provjeru poštovanja principa troškovne orijentisanosti i nediskriminatornosti u vezi sa cijenama usluga Crnogorskog Telekoma.

Agencija je Odlukom od 21. 02. 2012. godine o proširenju aktivnosti i produženju roka za implementaciju Projekta računovodstvenog odvajanja i troškovnog računovodstva proširila opseg aktivnosti na projektu na relevantnim tržištima koja su shodno Odluci o relevantnim tržištima usluga bila predmet provjere ispunjenosti testa tri kriterijuma. S tim u vezi, Crnogorski Telekom je, propisanu obavezom odvajanja računovodstvenih evidencija koje se odnose na usluge ovog relevantnog tržišta od usluga ostalih maloprodajnih i veleprodajnih tržišta i obavezom nadzora cijena i troškovnog računovodstva, sproveo i u slučaju ovog relevantnog tržišta i shodno zahtjevima regulatornog izvještavanja pripremio i objavio odvojene regulatorne finansijske izvještaje po segmentima/uslugama za 2012. 2013. i 2014. godinu.

Crnogorski Telekom je u obavezi da nastavi sa implementacijom projekta na način i u rokovima kako je određeno pomenutom Metodologijom.

Obaveza vođenja odvojenih računovodstvenih evidencija je neophodna u smislu identifikacije antikonkurentskih aktivnosti operatora sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu, kao što su praksa unakrsnog subvencionisanja i primjena cjenovnog stezanja profitne marže (eng. Price Squeeze) drugih operatora.

7.2.2. Obaveza regulacije cijena maloprodajnih usluga

Agencija može, shodno članu 78 Zakona o elektronskim komunikacijama, naložiti preduzimanje mjera regulacije cijena maloprodajnih usluga, ako na osnovu tržišnih analiza utvrdi da relevantno tržište usluga namijenjenih krajnjim korisnicima nije dovoljno konkurentno. Ove mjere Agencija će naložiti usled nemogućnosti postizanja efikasne konkurencije na tržištu elektronskih komunikacija prethodno naloženim mjerama koje nijesu dale očekivane rezultate.

Ovim mjerama se se zabranjuje:

1. obračunavanje previsokih cijena;
2. ometanje ulaska na tržište;
3. ograničavanje konkurencije određivanjem preniskih cijena;
4. davanje neopravdanih prednosti određenom krajnjem korisniku;
5. neosnovano povezivanje određenih usluga.

Prilikom određivanja navedenih mjera Agencija može, shodno članu 78 stav 4, operatoru sa značajnom tržišnom snagom naložiti primjenu jedne od sljedećih metoda:

1. ograničavanja maloprodajnih cijena (Price cap);
2. regulacije pojedinačnih cijena usluga;
3. troškovne orijentacije cijena;
4. usklađivanja cijena sa cijenama na uporedivim tržištima.

Zabrana obračunavanja previsokih cijena i ograničavanja konkurencije određivanjem preniskih cijena

Metod ograničavanja malopordajnih cijena i metoda troškovne orijentisanosti su metode koje mogu ograničiti ili onemogućiti praksu obračunavanja previsokih ili preniskih cijena od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom. Agencija, shodno Pravilniku o regulaciji cijena maloprodajnih elektronskih komunikacionih usluga koje se pružaju putem javnih fiksnih telefonskih mreža ("Službeni list Crne Gore", 32/2014) koji je Agencija usvojila dana 22.07.2014. godine, može propisati jednu od sledećih metoda određivanja cijena usluga (kontrolu

maloprodajnih cijena) i to: metodu ograničavanja maloprodajnih cijena i metodu troškovne orijentacije cijena.

Agencija je Pravilnikom o regulaciji cijena maloprodajnih elektronskih komunikacionih usluga koje se pružaju putem javnih fiksnih telefonskih mreža, propisala uslove i način kontrole cijena, sprječavanje primjene cijena kojima se ograničava konkurencija i uređuje regulacija maloprodajnih cijena usluga koje se pružaju putem javnih fiksnih telefonskih mreža.

U skladu sa članom 9 stav 1 Pravilnika o regulaciji cijena maloprodajnih elektronskih komunikacionih usluga koje se pružaju putem javnih fiksnih telefonskih mreža, operator kojem je naređeno preduzimanje troškovne orijentacije mora dokazati da su cijene izračunate na osnovu troškova uz prihvatljivu stopu prinosa na investiciona ulaganja. Prilikom provjeravanja ispunjavanja obaveze Agencija može primijeniti metode troškovnog računovodstva koje su nezavisne od onih koje primjenjuje operator. Agencija može od operatora rješenjem takođe zahtijevati da obrazloži i po potrebi koriguje cijene, pri čemu teret eventualnog dokazivanja snosi operator.

Nakon primjene propisanog sistema troškovnog računovodstva i odvojenog računovodstva operator sa značajnom tržišnom snagom je dužan, shodno članu 9 stav 3 Pravilnik o regulaciji cijena maloprodajnih elektronskih komunikacionih usluga koje se pružaju putem javnih fiksnih telefonskih mreža, pružiti uvid u regulatorne finansijske informacije, kako bi Agencija ispunila svoje regulatorne zadatke u ovoj oblasti, uključujući i nadzor cijena.

S obzirom da je Analizom potvrđen status Crnogorskog Telekom-a kao operatora sa značajnom tržišnom snagom, Agencija nalaže Crnogorskom Telekomu da nastavi sa implementacijom Projekta računovodstvenog odvajanja i troškovnog računovodstva, na način i u rokovima, kako je predviđeno Metodologijom.

Agencija može pristupiti utvrđivanju cijena relevantnih usluga na osnovu Revidiranih regulatornih godišnjih finansijskih izvještaja u periodu do naredne analize relevantnog tržišta.

Agencija je dana 26. 09. 2013. godine donijela Odluku o prihvatanju sprovedenih aktivnosti Crnogorskog Telekoma na Projektu računovodstvenog odvajanja i troškovnog računovodstva za fiksnu i mobilnu mrežu za 2012. godinu. Nadalje, Agencija je dana 18. 02. 2014. godine donijela Rješenje kojim je propisala Crnogorskom Telekomu obavezu usklađivanja važećih maloprodajnih cijena sa rezultatima troškovnog modela sadržanim u Revidiranim regulatornim finansijskim izvještajima za 2012. godinu, tj. obavezu smanjenja cijena usluga lokalnih, međumjesnih poziva i poziva ka mobilnim mrežama u dva koraka (01. 04. 2014. godine i 01. 12. 2014. godine) Primjenom Rješenja Agencije o usklađivanja maloprodajnih cijena sa rezultatima troškovnog modela cijene usluga ovog relevantnog tržišta su u prosjeku snižene za 29,16%.

Pregled cijena usluga lokalnih, nacionalnih i poziva ka mobilnim mrežama Crnogorskog Telekoma:

Usluga	Tip saobraćaja	Cijena (bez PDV-a) prije donošenja Rješenja Agencije tj. do aprila 2014.godine	Cijena (bez PDV-a) koja je bila na snazi od 01. 04. 2014. godine	Cijena (bez PDV-a) koja je na snazi od 01.decembra 2014.godine	Relativni odnos cijena koje važe od 01.12.2014.godine u poređenju sa cijenama prije donošenja Rješenja Agencije
Usluga lokalnih poziva	Period jakog saobraćaja	1,9 €cent/min	1,58€cent/min	1,25€cent/min	-34,21%
	Period slabog saobraćaja	0,95€cent/min	0,90€cent/min	0,90€cent/min	-5,26%
Usluga nacionalnih poziva	Period jakog saobraćaja	5,00 €cent/min	3,75€cent/min	2,50€cent/min	-50,00%
	Period slabog saobraćaja	2,5€cent/min	2,13 €cent/min	1,75€cent/min	-30,00%
Usluga poziva prema mobilnim mrežama	Period jakog saobraćaja	19,00€cent/min	16,50€cent/min	14,00€cent/min	-26,32%
	Period slabog saobraćaja	9,50€cent/min	9,50€cent/min	9,50 €cent/min	0,00%
Prosječno smanjenje cijena					-29,16%

Obaveza objavlivanja podataka

Svi operatori javnih elektronskih komunikacionih mreža su obavezni da, shodno članu 71 stav 1 Zakona o elektronskim komunikacijama, učine dostupnim javnosti važeće cijene, tarife i opšte uslove pružanja svojih usluga. Pored ove generalne obaveze, Crnogorski Telekom je dužan da objavi Cjenovnik usluga na kome će jasno i nedvosmisleno biti prezentirane cijene svih maloprodajnih usluga, odnosno cijene svih kombinovanih paketa, popusti i objektivni kriterijumi za odobravanje popusta kod određenih usluga, odnosno kombinovanih paketa, promotivne aktivnosti kao i ostale relevantne informacije koje se tiču uslova korišćenja usluga.

Takođe, Agencija operatoru sa značajnom tržišnom snagom na maloprodajnom tržištu javno dostupnih usluga međunarodnih poziva za fizička i pravna lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji, nameće obavezu dostavljanja Agenciji izmjena Cjenovnika i obavještenja o izmjenama cijena prije njihovog stupanja na snagu. Operator sa značajnom tržišnom snagom će biti u obavezi, shodno Pravilniku o regulaciji maloprodajnih cijena, obavijestiti Agenciju u roku, ne kraćem od 30 dana o izmjenama cijena sa detaljnim obrazloženjem. Na taj način, Agencija ima mogućnost da provjeri

poštovanje principa transparentnosti, nediskriminatornosti i troškovne orijentisanosti cijena, kao i da identifikuje potencijalne anti-konkurentske aktivnosti. Agencija neće davati formalnu saglasnost na izmjene cijena Crnogorskog Telekoma, ali će intervenirati u slučaju kršenja pomenutih principa prije stupanja na snagu istih.

Prethodno navedeno uključuje i dostavu obavještenja o promotivnim ponudama, kao i detaljnim uslovima promotivnih ponuda, u roku od najmanje 7 (sedam) dana, koje se odnose na javno dostupnu telefonsku uslugu lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji.

Agencija smatra da je ovim obavezama omogućena efikasna tržišna konkurencija između operatora koji pružaju usluge na maloprodajnom tržištu lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji.

Zabrana davanja neopravdanih prednosti određenom krajnjem korisniku

U postupku analize ovog tržišta konstatovane su prepreke razvoju konkurencije koje se odnose na prenošenje značajne tržišne snage na cjenovnoj osnovi i praksu diskriminacije cijenama. Nametanjem ove obaveze nije intencija Agencije da generalno zabrani mogućnost odobravanja popusta, odnosno različitih cijena različitim kategorijama korisnika. Naprotiv, Agencija je mišljenja da Crnogorski Telekom kao operator sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu može ponuditi i objaviti u svom Cjenovniku odobrene popuste određenim kategorijama korisnika, koji su bazirani na objektivnim kriterijumima kao što su: obim saobraćaja, broj linija, rok zaključenog korisničkog ugovora (maksimum 24 mjeseca) i sl. Međutim, cjenovna diskriminacija postaje antikonkurentna aktivnost, odnosno prepreka razvoju konkurencije, ako utvrđivanje različitih cijena usluge za različite kategorije korisnika nije zasnovano na objektivnim kriterijumima. U odsustvu regulacije, Crnogorski Telekom bi mogao diskriminisati krajnje korisnike na račun određenih kategorija korisnika (npr. veliki poslovni korisnici).

Agencija ocjenjuje da je neophodno odrediti Crnogorskom Telekom-u obavezu zabrane cjenovne diskriminacije koja podrazumijeva zabranu davanja neopravdanih prednosti određenim kategorijama krajnjih korisnika.

Pravilnik o regulaciji cijena maloprodajnih elektronskih komunikacionih usluga koje se pružaju putem javnih fiksnih telefonskih mreža u članu 11, 12, i 13 sadrži mjere kojim se sprečava davanje neopravdanih prednosti određenim kategorijama krajnjih korisnika, u okviru kojih Agencija propisuje obaveze operatoru sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu da se prilikom utvrđivanja maloprodajnih cijena rukovodi principima nediskriminatornosti i transparentnosti.

U skladu sa članom 12 Pravilnika o regulaciji cijena maloprodajnih elektronskih komunikacionih usluga koje se pružaju putem javnih fiksnih telefonskih mreža, maloprodajna cijena usluge operatora sa značajnom tržišnom snagom koja se nudi pod ekvivalentnim uslovima treba da bude ista za sve korisnike. Izuzetno, popusti su objektivno opravdani i mogu se odobriti posebnim kategorijama korisnika (npr, invalidima, korisnicima socijalne pomoći). Operatori će objaviti u svom Cjenovniku odobrene popuste određenim kategorijama korisnika, koji su bazirani na objektivnim kriterijumima, kao što su: obim saobraćaja, broj linija, rok zaključenog korisničkog ugovora (maksimum 24 mjeseca) i sl.

Zabrana neosnovanog vezivanja određenih usluga

Kod ocjene prepreka razvoju konkurencije, Agencija je razmatrala da li vezana/kombinovana ponuda usluga (eng. tying and bundling) predstavlja potencijalnu prepreku razvoju konkurencije sa aspekta prenošenja značajne tržišne snage sa jednog tržišta na blisko povezana horizontalna tržišta. Naime, integrisanje usluga u okviru jednog paketa, onemogućava transparentnost cijena pojedinih usluga. S druge strane, praksa kombinovanih paketa usluga može rezultirati racionalizacijom troškova poslovanja operatora, i samim tim i povoljnostima za krajnje korisnike. Međutim, ova praksa ima anti-konkurentski karakter u slučaju kombinovanja usluge sa konkurentskog i usluge sa nekonkurentskog tržišta u okviru tarifnog paketa. Strategijom ponude vezanih/kombinovanih paketa (eng. tying and bundling) operator sa značajnom tržišnom snagom učvršćuje svoju poziciju i uvećava barijere uvođenju konkurencije na relevantno tržište.

Glavni cilj nametanja ove obaveze je u spriječavanju ili ograničavanju prepreka razvoju konkurencije na relevantnom tržištu, koje se odnose na neosnovano vezivanje određenih usluga, s obzirom da ova praksa može imati negativan efekat na operatore i krajnje korisnike.

U skladu sa članom 15 Pravilnika o regulaciji cijena maloprodajnih elektronskih komunikacionih usluga koje se pružaju putem javnih fiksnih telefonskih mreža, koji se odnosi na zabranu primjene ponuda kojima se vrši neosnovano vezivanje usluga, Agencija će provjeravati praksu kombinovanja i vezivanja usluga. Takva provjera može da uključi i sprovođenje testa profitabilnosti za kombinovane ponude na način da se utvrdi da li maloprodajna cijena paketa usluga pokriva troškove odgovarajuće veleprodajne usluge uvećane za sve relevantne troškove uslovljene pružanjem tog paketa usluga.

U cilju sprovođenja ovakve provjere, operator sa značajnom tržišnom snagom će obavijestiti Agenciju o troškovnoj strukturi veleprodajne cijene usluga ili mrežne opreme koja se koristi za pružanje maloprodajnih usluga, i drugim relevantnim informacijama, nakon čega će Agencija ispitati poštovanje principa transparentnosti, nediskriminatornosti i troškovne orijentisanosti cijena, kao i identifikovati potencijalne anti-konkurentske aktivnosti.

Crnogorski Telekom je u obavezi da usluge koje su sastavni dio paketa nudi i na pojedinačnoj osnovi. Drugim riječima, krajnjem korisniku treba omogućiti slobodu izbora, u skladu sa potrebama, korišćenja određene usluge pojedinačno ili u okviru paketa.

Crnogorski Telekom je u obavezi da transparentno prezentira razlike u cijenama, uključujući i razlike u popustima između pojedinačnih i kombinovanih usluga, koje treba da budu bazirane na principima objektivnosti i troškovne orijentisanosti.

8. Prilozi

Crna Gora
Agencija za zaštitu konkurencije

Broj: 02 – 54/4
Podgorica, 10. jun 2015. godine

**AGENCIJA ZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE
I POŠTANSKU DJELATNOST**
n/r g-din. Zoran Sekulić, izvršni direktor
Bulevar Džordža Vašingtona 56, kula C
81000 PODGORICA

PREDMET: Izjašnjenje i mišljenje na dostavljeni Nacrt *analiza testa tri kriterijuma* na definisanih pet (5) tržišta

Poštovani,

Agencija za zaštitu konkurencije (u daljem tekstu: „AZZK“) je, 7. maja 2015. Godine, primila zahtjev Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost (u daljem tekstu: „AEKIP“) za izjašnjenje i mišljenje na tekst nacrtu analiza pet (5) relevantnih tržišta, koje su urađene na osnovu testa „tri kriterijuma“ u okviru nadležnosti AEKIP.

Ovim putem ističemo da **je Agencija u potpunosti saglasna sa predloženim tekstom nacrtu dostavljenih akata**, a za potrebe nadležnosti i rada AEKIP u skladu sa ZEK.

Dodatno, AZZK u skladu sa Sporazuma o saradnji, predlaže da se u nacrtu Analize maloprodajnog tržišta javno dostupnih usluga međunarodnih poziva na fiksnoj lokaciji, veleprodajnoig tržišta *trunk* segmenta i veleprodajnog tržišta prenosa i emisije radio difuznih signala definiše „...saradnja **sa Agencijom za zaštitu konkurencije...**“, a ne „...Upravom za zaštitu konkurencije...“ kako je ispravno definisano u preostale dvije analize.

Ostajemo na raspolaganju za bilo koje dalje postupanje i podršku u procesu koji AEKIP sprovodi u skladu sa zakonskim ovlašćenjima u *ex ante* kontroli definisanih tržišta.

Srdačno,

DIREKTOR
Miodrag Vujović

Bulevar revolucije br.2, 81000 Podgorica
TEL: (+382) 20 239 010; (+382) 20 239 024; FAX: (+382) 20 239 015
e mail zastita.konkurencije@azzk.me web www.azzk.me

Crna Gora
Agencija za zaštitu konkurencije

Broj: 02 - 180/2
Podgorica, 1.09.2015. godine

**AGENCIJA ZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE
I POŠTANSKU DJELATNOST**
n/r g-din. Zorana Sekulića, izvršnog direktora
Bulevar Džordža Vašingtona 56, kula C
81000 PODGORICA

PREDMET: Izjašnjenje i mišljenje na dostavljeni nacrt *Analiza testa tri kriterijuma* na definisanih pet (5) tržišta

Agencija za zaštitu konkurencije (u daljem tekstu: „AZZK“) je 24.07.2015. godine primila zahtjev Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost (u daljem tekstu: „AEKIP“) za izjašnjenje i mišljenje na tekst nacrtu analiza i rješenja za četiri (4) relevantna tržišta, urađena na osnovu testa „tri kriterijuma“ u okviru nadležnosti AEKIP, a koji uključuju i) *Maloprodajno tržište javno dostupnih usluga lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji*; ii) *Maloprodajno tržište javno dostupnih usluga međunarodnih poziva za pravna i fizička lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji*; iii) *Veleprodajno tržište trunk segmenata iznajmljenih linija*; iv) *Veleprodajno tržište pristupa i započinjanja (originacije) poziva iz javnih mobilnih telefonskih mreža*.

Ovim putem ističemo da je **Agencija u potpunosti saglasna, u okviru svojih nadležnosti, sa predloženim tekstom nacrtu dostavljenih akata** na analizu i mišljenje, a za potrebe rada AEKIP u skladu sa Zakonom o elektronskim komunikacijama.

Dodatno, AZZK u skladu sa ciljem i duhom Sporazuma o saradnji, upućuje na moguću kontradiktornost u tekstu *Analize veleprodajnog tržišta pristupa i započinjanja (originacije) poziva iz javnih mobilnih telefonskih mreža* kada se navodi da postoje raspoloživi i slobodni opsezi za koje će se sprovesti postupak aukcije spektra, dok se istovremeno konstatuje da nema mogućnosti uvođenja novih operatora¹. Agencija takođe u okviru iste analize nije razumjela uspostavljeni odnos između stepena penetracije tržišta i postojanja efikasne konkurencije, kako se navodi na str. 31 Analize. Naime, pretpostavka je, vjerujemo legitimna, da sa izrazito visokom penetracijom (preko 150%) ista ne bi trebala biti validan element i

¹ Str. 26, para. 3 i 4 Analize i str. 28 para. 2.

kriterijum za određivanje stepena efikasnosti konkurencije. U odnosu na tačku 3.3.4. dostavljenih analiza, Agencija ističe dodatno da se pored *mjera ponašanja*, protiv dominantnog učesnika koji učini radnju povrede konkurencije mogu istaći i preduzeti i druge *strukturne mjere* koje mogu imati uticaja na organizaciju poslovanja, obavezu otuđenja dijela poslovanja i slično, kao i da Agencija u slučaju sumnje u postojanje radnje zloupotrebe dominantnog položaja, istovremeno sa pokretanjem upravnog postupka utvrđivanja povrede konkurencije, pokreće i prekršajni postupak pred nadležnim organom za prekršaje radi kažnjavanja takvog učesnika na tržištu.

Ostajemo na raspolaganju za bilo koje dalje postupanje i podršku u procesu koji AEKIP sprovodi u skladu sa zakonskim ovlaštenjima u *ex ante* kontroli definisanih tržišta u skladu sa Zakonom.

S poštovanjem,

Obradila
Boženka Nikolić

Boženka Nikolić

DIREKTOR
Miodrag Vujović

Miodrag Vujović

